MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
TEISĖS FAKULTETO
KONSTITUCINĖS TEISĖS KATEDRA

INDRĖ JAKIMAVIČIŪTĖ
TEISĖS IR VALDYMO STUDIJŲ PROGRAMA

1992 M. LIETUVOS RESPUBLIKOS KONSTITUCIJOS RENGIMAS IR PRIĖMIMAS: TEISINIS ISTORINIS ASPEKTAS

M a g i s t r o b a i g i a m a s i s d a r b a s

D a r b o v a d o v a s
Doc. dr. Juozas Žilys

Vilnius, 2004

TURINYS

ĮVADAS…… 2

1. KONSTITUCINIAI SIEKIAI ATGIMIMO LAIKOTARPIU…… 7

1.1. Suverenitetas kaip konstitucinių pagrindų kaitos prielaida …… 7
1.2. Teisinės sistemos revizijos įtaka 1988 – 1990 m. konstitucinei raidai…… 9
1.3. Konstitucinių lūkesčių atspindžiai Lietuvos TSR Konstitucijos projektuose…… 13
1.4. Istoriniai teisiniai valstybingumo atkūrimo pagrindai…… 16

2. KONSTITUCINĖS SISTEMOS BRUOŽAI LAIKINOJO PAGRINDINIO ĮSTATYMO GALIOJIMO LAIKOTARPIU…… 19

2.1. Laikinojo Pagrindinio Įstatymo ištakos…… 19
2.2. Laikinojo Pagrindinio Įstatymo bruožų analizė…… 20
2.3. Laikinojo Pagrindinio Įstatymo kaita – nuolatinės Konstitucijos rengimo būtinumo prielaida…… 24

3. IDĖJOS RENGTI IR PRIIMTI NAUJĄ LIETUVOS RESPUBLIKOS KONSTITUCIJĄ REALIZAVIMAS…… 27

3.1. 1991 m. vasario 9 d. plebiscito reikšmė tolesnei Lietuvos konstitucionalizmo raidai…… 27
3.2. Galimi konstitucinės raidos keliai: LR Konstitucijos projektų politinė teisinė konfrontacija.. 29
3.2.1. Lietuvos demokratinės darbo partijos LR Konstitucijos projektas: eklektiška 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos nuostatų recepcija…… 31
3.2.2. LR Konstitucijos koncepcijos metmenys: konstitucinio reguliavimo vizijos gairės…… 33
3.2.3. L. Wyman ir B. Johnson LR Konstitucijos projektas – JAV konstitucinio modelio versija…… 36
3.2.4. Lietuvos Liberalų sąjungos LR Konstitucijos projekto atrama 1938 m. Lietuvos Konstitucija…… 38
3.2.5. Parlamentinis LR Konstitucijos projektas: orientacija į 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstituciją……..…… 40
3.2.6. Sąjūdžio koalicijos „Už demokratinę Lietuvą“ ir Santaros „Už demokratinę Lietuvą“ parengti LR Konstitucijos projektai: labiau išreikšta prezidentinės valdžios koncepcija…… 42
3.3. Referendumas dėl Prezidento institucijos: orientyras Konstitucijos kūryboje …… 44
3.4. Politinis teisinis kompromisas: parlamentinės darbo grupės parengtos Lietuvos Respublikos Konstitucijos koncepcijos analizė…… 45
3.5. Diskusija dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos priėmimo teisinių pagrindų…… 49
3.6. Lietuvos Respublikos Konstitucijos priėmimas 1992 metais: skubotas sprendimas ar objektyvių konstitucinių poreikių suponuota būtinybė?…… 51
IŠVADOS…… 56
LITERATŪROS SĄRAŠAS…… 57
SANTRAUKA…… 63
SUMMARY…… 64

ĮVADAS

Dabartinė Lietuvos Respublikos Konstitucija - viena iš Vidurio ir Rytų Europos šalyse XX amžiaus pabaigoje priimtų konstitucijų. Lenkų politologas J.Mackowas analizuodamas konstitucinio proceso reiškinį šio regiono valstybėse pastebi, kad pastarasis baigiasi konstitucijos priėmimu, o jį lemia keli veiksniai: ,,pirma – konkrečios šalies konstitucinės tradicijos ir (arba, jei šalis tokių tradicijų neturi) kitų šalių pavyzdžiai; antra – buvusio režimo institutai; trečia – konstitucinio proceso politinė kasdienybė - tai yra visi politiniai procesai, įvykiai, veiksmai, kuriais išreiškiami šio laikotarpio politinių veikėjų interesai“.[1] Konstitucionalizmo Lietuvoje 1988 – 1992 m. požiūriu, Lietuvos Respublikos Konstitucija, priimta 1992 m. spalio 25 d. referendumu, - nėra išimtis. Neabejotina, jog jos politinę ir teisinę koncepciją įtakojo tiek tarptautiniai, tiek nacionaliniai veiksniai.

Lietuvos valstybingumo atkūrimas, jos demokratinio režimo įgyvendinimas suponavo būtinybę kurti į vakarietiškąjį konstitucinį modelį orientuotą Konstituciją. Rengiant ją buvo analizuojamos ir vertinamos Vakarų Europos valstybių konstitucijose įtvirtintos demokratinės nuostatos. Istorinės situacijos panašumai, iš esmės tuo pačiu metu vykę demokratizacijos procesai bei socialinės, ekonominės, politinės reformos[2] taip pat įtakojo Vidurio ir Rytų Europos regiono valstybių patirties aktualumą ir recepciją.

Nacionalinius aspektus, dariusius poveikį Konstitucijos rengimui, galėtume skirstyti į istorinius ir visuomeninius. Prieštaringa 1922 m., 1928 m. ir 1938 m. Lietuvos konstitucinė tradicija, prof. M.Romerio autoritetingų darbų paveldas, okupacinio periodo ,,teisinis“ palikimas, politinės kasdienybės sąlygota nutarimų, įstatymų, konstitucinių pataisų ir projektų gausa, reikalavo plačios ir išsamios diskusijos, visapusiško šių aktų, juose įtvirtintų nuostatų, principų bei jų taikymo praktikos įvertinimo. ,,Reikėjo atmesti kas laikina, abejotina, kas veda į šalikelę, ir pabrėžti, kokias vertybes būtina išsaugoti, įtvirtinti, vystyti“[3].

Akivaizdu, jog esant sunkiai politinei bei ekonominei situacijai parengti ir priimti normatyvinę, Tautos lūkesčius įtvirtinančią valstybės organizavimo viziją - pagrindinį šalies įstatymą buvo gana sudėtinga. Nuo 1988 m. vykusi konstitucinių pagrindų kaita, pirmieji Lietuvos TSR Konstitucijos projektai, dvejus metus galiojęs ir nuolat keistas bei pildytas Laikinasis Pagrindinis Įstatymas, aštri naujųjų konstitucinių projektų konkurencija - įrodymai, kad nuolatinei šalies Konstitucijai rengti reikėjo daug pastangų ir laiko. Naujoji Konstitucija turėjo įtvirtinti kokybiškai naują valstybės gyvenimo etapą, atitikti ne tik to meto politines ir socialines realijas, bet ir visuomenės raidos tendencijas. Todėl, jei kalbėdami Konstitucijos rengimo ir priėmimo tema

[1] E. Jarašiūnas. Žvelgiant į Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstituciją platesniame konstitucionalizmo raidos kontekste//Jurisprudencija. 2002, Nr. 30(22). P. 51.
[2] Ten pat. P. 52.
[3] E. Jarašiūnas, E. Kūris, M. Maksimaitis ir kt.//Lietuvos konstitucinė teisė. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002. P. 161.

aptartume tik siaurąją šio reiškinio pusę – t.y. tik pačią Konstitucijos rengimo istoriją ir priėmimo epizodą - keltume sau pernelyg paprastą uždavinį.

Svarbu suvokti, jog 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos rengimą ir priėmimą būtina vertinti plačioje teisinių, istorinių, socialinių procesų panoramoje, todėl klausimai, kas sąlygojo būtent tokią konstitucinę tvarką, kokia ir buvo įtvirtinta, kokie objektyvūs ir subjektyvūs veiksniai įtakojo dabartinės Konstitucijos kūrimą, - nėra beprasmiai ar beverčiai. Todėl nagrinėjant pasirinktą temą keliami šie **pamatiniai klausimai:**

1. Ar galima tvirtinti, jog 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos rengimas – tai nuoseklus tinkamiausio konstitucinio modelio kūrybos ir paieškos procesas, atspindintis valstybę demokratiškai kuriančios bendruomenės konstituciškai išreikštus politinio, ekonominio, kultūrinio savarankiškumo poreikius?
2. Ar dabartinę Konstituciją galime vadinti politinių lyderių politinio teisinio kompromiso rezultatu?
3. Ar pagrįsta nuomonė, jog Lietuvos Respublikos Konstitucijos priėmimas 1992 metais – skubotas, subjektyvaus valstybės siekio greičiau tapti Europos Tarybos nare[4] paskatintas sprendimas?

Tyrimo dalykas – 1988 – 1992 m. Lietuvos konstitucionalizmo raidos laikotarpis.

Tyrimo objektai – Konstitucijos rengimo procesas bei Konstitucijos priėmimo prielaidos.

Tyrimo tikslai: analizuojant 1988 - 1992 m. konstitucionalizmo laikotarpį, ištirti kaip formavosi ir dėl kokių priežasčių kito šalies konstitucinio reguliavimo vizija bei įvertinti dabartinės Konstitucijos priėmimo prielaidas.

Tyrimo uždaviniai:

1. Įvertinti konstitucinio reguliavimo problemą Atgimimo laikotarpiu;
2. Išanalizuoti dabartinės Konstitucijos rengimo procesą konstitucinių projektų konfrontacijos ir politinio teisinio kompromiso kontekste;
3. Ištirti ir įvertinti Lietuvos Respublikos Konstitucijos priėmimo teisinių pagrindų ir objektyvių poreikių / subjektyvių siekių, lėmusių jos priėmimą 1992 metais problemą.

Tyrimo metodika. Į 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos rengimo ir priėmimo procesą žvelgiama per darbo pradžioje minėtą lenkų politologo J.Mackowo pateiktą teorinį žiūros tašką bei vadovaujamasi knygoje „Teisė ir revoliucija“ Harold J.Berman išsakyta pozicija, jog „…apžvelgiant bet kurią Vakarų teisės sistemą, niekada nepakanka teisės normą (arba sąvoką, vertybę, institutą) bandyti interpretuoti ar aiškinti remiantis vien tik logika, politika ar teisingumu; ji turi būti interpretuojama ir aiškinama remiantis ir tomis aplinkybėmis, kurios davė postūmį jai

[4] Žr. Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pasisakymą//LR Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) šeštoji sesija. 1992 spal. 12 d. posėdžio stenogramos. – Vilnius, 1995. Pažymėtina, kad ypatingo svečio statusas Europos Tarybos Parlamentinėje Asamblėjoje Lietuvai suteiktas 1991 m. rugsėjo 18 d. Visateise Europos Tarybos nare Lietuva tapo 1993 m. gegužės 14 d. Stojimo metu Lietuva prisiėmė įsipareigojimą pasirašyti ir ratifikuoti Europos žmogaus teisių apsaugos konvenciją.

atsirasti (…) Dogmatinį metodą, politinį metodą ir teisingumo prielaida paremtą metodą visada reikia papildyti istoriniu interpretacijos metodu“. Taigi teorinio analitinio pobūdžio tyrimas atliekamas kompleksiškai taikant istorinį teisinį, sisteminės, priežasčių analizės, lyginamąjį, loginio interpretavimo ir kitus teisinius metodus. 1988 – 1992 m. konstitucionalizmo laikotarpis analizuojamas kaip nuosekli sistema, siekiant išsiaiškinti įtakingiausių veiksnių: tarpukario Lietuvos konstitucionalizmo reiškinių palikimo, buvusio režimo institutų faktiškumo, konstitucinio proceso politinės kasdienybės, šiuolaikinio Europos demokratijos vyksmo įtaką konstitucinei kūrybai.

Darbe taikomas norminių ir nenorminių dokumentų analizės metodas padeda tyrinėti teisinės sistemos revizijos įtaką konstitucinei raidai, visapusiškiau atskleisti konstitucinių idėjų ir projektų konfrontacijos bei vėlesnio kompromiso etapus – suprasti kaip kito konstitucinio reguliavimo vizija, kokie buvo galimi konstitucinės raidos keliai. Kita vertus, antrinis šio darbo tikslas – argumentuotai kelti ir vertinti diskutuotinus ar probleminius 1988 – 1992 m. konstitucionalizmo laikotarpio su Konstitucija susijusius klausimus, todėl darbe stengiamasi ne itin sureikšminti įstatymų leidybą ar projektų konkrečias nuostatas ir, kur įmanoma, pirmenybę teikti analitiniam poleminiam požiūriui.

Tyrimui taip pat pasitelkiama E.Šileikio monografijoje „Alternatyvi konstitucinė teisė“[5] suformuluota „objektyvių konstitucinių poreikių“ samprata. Nors autorius šios sąvokos apibrėžties nepateikia, tačiau iš konteksto aišku, jog „objektyvūs konstituciniai poreikiai“ gali būti suprantami kaip Atgimimo laikotarpiu kintančios politinės teisinės tikrovės suponuoti prigimtiniai, visuomeniniai ir valstybiniai lūkesčiai, kurie įtvirtinti Konstitucijos nuostatų pavidalu įkūnija jos prasmę ir funkcijas.

Šiame darbe naudojama „objektyvių konstitucinių poreikių“ samprata padeda į Konstitucijos rengimą žvelgti ne kaip į įvairių politinių grupių „konstitucinius žaidimus“[6], bet suvokti ir svarbų pačios visuomenės (Tautos) poreikių ir lūkesčių palaipsnį įtvirtinimą - pirmiausia Lietuvos TSR Konstitucijos, vėliau Laikinojo Pagrindinio Įstatymo nuostatų pataisų ir papildymų, o galiausiai konstitucinio prokjekto, kuriam pritarė Tauta referendumu pavidalu. Minėtoji samprata leidžia įvertinti ir naujosios Konstitucijos priėmimo būtinumo 1992 metais klausimą.

Tyrimo šaltiniai. Darbe nagrinėjami 1988 – 1990 m. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Prezidiumo išleisti įstatymai ir nutarimai, 1988 m. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo sudarytos darbo grupės bei Lietuvos Mokslų Akademijos komisijos parengti Lietuvos TSR Konstitucijos projektai, daugelis kitų konstitucinių projektų, mokslinė literatūra.

Siekiant suprasti kaip brendo pagrindinės idėjos tokiais svarbiais klausimais kaip pilietybė, ekonominis savarankiškumas, nuosavybės pagrindai ir pan., kurios iš pradžių Lietuvos TSR Konstitucijos pataisų pavidalu, o vėliau - pasibaigus konstituciniam konfrontacijų etapui, buvo

[5] E. Šileikis. Alternatyvi konstitucinė teisė. – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.
[6] V. Radžvilas. Konstitucinių žaidimų kaina //Lietuvos rytas, 1992 birž. 16. Nr. 116.

įtvirtintos ir dabartinėje Konstitucijoje pasitelkiami svarbiausių dokumentų rinkiniai, kaip fundamentaliu istorijos šaltiniu naudojamasi Aukščiausios Tarybos, vėliau Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo sesijų stenogramomis.

Labai vertinga tyrimui medžiaga - tai mokslininkų: J. Žilio, E. Jarašiūno, K. Lapinsko, E. Šileikio, M. Maksimaičio, P. Vinklerio, G. Mesonio bei politikų: V. Landsbergio, B. Genzelio, R. Ozolo ir kitų, - betarpiškai dalyvavusiųjų konstitucinės kūrybos procese, ar vertinančių šį procesą iš šalies, skaityti pranešimai konferencijų, skirtų konstitucingumo klausimams nagrinėti, metu[7], jų straipsniai, kuriuose aprašyti atskiri 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos rengimo proceso etapai ir peripetijos, pateikiama kai kurių Lietuvos Respublikos Konstitucijos politinių ir teisinių ištakų, konstitucinių projektų preliminari analizė.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos rengimo ir priėmimo aktualijos buvo nagrinėtos, mokslininkų, politikų, visuomenės veikėjų įžvalgos konstituciniais klausimais spausdintos ir to meto periodinėje spaudoje: laikraščiuose „Atgimimas“, „Tiesa”, „Respublika“, „Lietuvos aidas”, „Gimtasis kraštas” ir kt., todėl to meto spaudos publikacijos taip pat svarbus tyrimo šaltinis.

Darbo mokslinis naujumas. Lietuvos teisės moksle kol kas nėra vientisos ir išsamios studijos 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos rengimo ir priėmimo klausimu.

Šis darbas – tai trumpo, tačiau daugiabriaunio ir politine bei teisine prasme sudėtingo Lietuvos konstitucionalizmo laikotarpio analizė, rodanti kaip brendo ir kito konstitucinio reguliavimo vizija, kaip dabartinės Konstitucijos kūrybos procesą įtakojo tolydžio kintanti politinė teisinė tikrovė, kokios buvo Konstitucijos priėmimo prielaidos.

Darbo struktūra. Darbo struktūra pasirinkta neatsitiktinai. Nagrinėjamų klausimų eiliškumas pagrįstas dabartinės Lietuvos Respublikos Konstitucijos rengimo proceso plačiąja prasme ir priėmimo prielaidų istorine teisine raida – taigi darbe dominuoja sisteminis požiūris. **Pirmojoje** dalyje nagrinėjami politiniai ir teisiniai veiksniai, konstituciniai poreikiai suponavę pačią naujos Konstitucijos rengimo idėją Atgimimo laikotarpiu. **Antrojoje** – bendrieji konstitucinės sistemos bruožai Laikinojo Pagrindinio Įstatymo galiojimo laikotarpiu; **Trečiojoje** dalyje daugiausia dėmesio skiriama nuolatinės Konstitucijos rengimo proceso konstitucinių projektų konfrontacijos bei kompromiso kontekste tyrimui bei jos priėmimo pagrindų analizei. Darbo pabaigoje pateikiamas naudotos literatūros sąrašas.

[7] Lietuvos Respublikos Konstitucija penkerių metų retrospektyvoje. (Konferencijos medžiaga). – Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1998; Penkeri Lietuvos valstybingumo atkūrimo metai. (Konferencijos medžiaga). – Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1997.

1. KONSTITUCINIAI SIEKIAI ATGIMIMO LAIKOTARPIU

1.1. Suverenitetas kaip konstitucinių pagrindų kaitos prielaida

Į 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos rengimą siekiant žvelgti kaip į nuoseklų tinkamiausio konstitucinio modelio kūrybos ir paieškos procesą, šio proceso ištakų dera ieškoti jau 1988 m. pradžios politinės teisinės tikrovės pokyčių sukūryje. Todėl darbą pradėsime nuo ,,suvereniteto“ sampratos turinio kaitos analizės, nes Atgimimo epochoje atsiradusi properša tarp gana miglotos sąvokos ,,suverenitetas“ prasmės ir aiškiai įsivaizduojamo sąvokos ,,nepriklausomybė“ turinio įgalina šią skirtį traktuoti kaip vieną iš teisinės reformos pradžios pretekstų ir itin reikšmingą veiksnį, paskatinusį konstitucinių pagrindų kaitą.

Nors kategorija ,,suverenitetas“ istoriniu požiūriu primena LTSR terminiją,[9] vis dėlto 1988 – 1989 m. laikotarpiu ji įgijo kiek kitokį turinį. Kadangi nepriklausomybės skelbti vis dar nebuvo įmanoma, ,,suvereniteto“ - ne kaip savarankiškumo TSRS sudėtyje, bet kaip ,,kiekvienai tautai priklausančių aukščiausių teisių visumos“,[10] kaip teisės savarankiškai priimti politinius konstitucingus sprendimus ir juos įgyvendinti samprata, - tapo viena pagrindinių prielaidų atkuriant Lietuvos valstybingumą. Galima samprotauti, jog sąvoka ,,nepriklausomybė“ aiškiai buvo suvokta kaip principinis valstybės kaip subjekto egzistavimas. Todėl, ko gero, neatsitiktinai pirmajam Lietuvos šiuolaikinės konstitucinės tvarkos pagrindų formavimosi etapui priskirtinas 1988 – 1990 metų laikotarpis, kurio pagrindinis bruožas - tautos lūkesčių atkurti nepriklausomą demokratinę Lietuvos valstybę bei politinę sistemą ir Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio (toliau – Sąjūdis) politinių idėjų ir veiklos paskatinta ,,galiojančios politinės ir teisinės sistemos revizija“.[11]

Analizuojant Lietuvos valstybingumo atkūrimo eigą ir specifiką atspindinčius istorijos ir politologijos šaltinius[12] tampa aišku, jog dauguma į Sąjūdžio iniciatyvinę grupę išrinktų žmonių nesitenkino M. Gorbačiovo pertvarka, tačiau, matyt, atsižvelgdami į realias galimybes ir nenuspėjamą TSRS reakciją atsargiai modeliavo tautos ateitį. Vertindamas tuometinę situaciją, lietuvių išeivijos politologas Z. V. Rekašius teigė, jog Sąjūdis ,,negalėjo atvirai deklaruoti toli siekiančių tikslų, vengdamas būti apkaltintas ekstremizmu, taip pat nenorėdamas erzinti komunistų ortodoksų Lietuvoje ir Maskvoje“.[13] Nors nevengta deklaruoti skambaus šūkio: ,,Lietuva be suvereniteto – Lietuva be ateities“, žodis ,,nepriklausomybė“ viešai vartojamas nebuvo, drįstant skelbti tik

[9] Žr. LTSR 1940 m. Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo) 13 str. 3d; LTSR 1978 m. Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo) 68 str. Taip pat E. Šileikis. Alternatyvi konstitucinė teisė. – Vilnius, 2003. P. 138.
[10] Tarptautinių žodžių žodynas. – Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985. P. 472.
[11] J. Žilys. 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos kai kurios politinės ir teisinės ištakos//Mūsų konstitucionalizmo raida. (Straipsnių rinkinys). – Vilnius, 2003. P. 205.
[12] Plačiau: A.Anušauskas, A. Bagušauskas ir kt. Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988 – 1991 metais. - Vilnius: Diemedis, 2000; Lietuvos Sąjūdis ir valstybės idealų įgyvendinimas. – Vilnius: LII, 1998; Baltijos kraštų kelias į Nepriklausomybę. (Įvykių kronika). - Vilnius, 1997.
[13] Z.V. Rekašius. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis//Akiračiai, 1988, Nr.8. P. 5.

„moralinę nepriklausomybę“[14]. „Suverenitetas tuo metu nereiškė nepriklausomybės, o tik autonomiją tautinėje, kultūrinėje ir ekonominėje srityje“.[15]

Vienas argumentų, jog visuomenės interesai atkurti nepriklausomybę įgavo ryškesnį pobūdį - Sąjūdžio steigiamajame suvažiavime (1988 m. spalio 22 – 23 d.) priimta rezoliucija „Dėl Lietuvos TSR suvereniteto sampratos“.[16] Čia rašoma: „Turi būti visiškai įgyvendintas Konstitucijos garantuotas Lietuvos TSR nacionalinis ir valstybinis suverenitetas, teisė pasirinkti veikimo būdą tarptautiniuose santykiuose, savo visuomeninę ir politinę sistemą, spręsti kitus valstybės vidaus klausimus“, taip pat įtvirtinta Lietuvos TSR galimybė įgyvendinti teisę išstoti iš TSRS Konstitucijoje numatytomis piliečių apsisprendimo formomis. Pabrėžtina, jog šioje rezoliucijoje pirmą kartą sovietinio režimo sąlygomis prabilta apie Lietuvos TSR teisę savarankiškai tvarkyti ir naudoti gamtinius, ūkio resursus, nuosavybę, valdyti visas ūkio šakas, finansus, kreditą ir pan. Sąjūdis aiškiai apibrėžė politinės autonomijos TSR sudėtyje reikalavimą: „Lietuvoje turi galioti tik Lietuvos TSR priimti arba ratifikuoti įstatymai“. Nors šioje rezoliucijoje dar buvo rašoma apie Lietuvos TSR valstybinį suverenitetą, tačiau teisės pasirinkti veikimo būdą tarptautiniuose santykiuose pabrėžimas ir ypač teisės pasirinkti visuomeninę ir politinę sistemą akcentavimas akivaizdžiai liudijo, „kad jau tada buvo galvojama apie kokybiškai naują politinės sistemos kokybę“[17]. Taikliai tuometę Sąjūdžio nuostatą valstybinio suvereniteto atžvilgiu 1988 m. rudenį suformulavo V. Landsbergis, teigdamas, jog „tikslas į kurį einame yra nuosekli federacinė lygiateisių respublikų sąjunga su pakankamai išreikštais, tarkim Pabaltijo atveju, - konfederacijos bruožais“[18].

Keičiantis sąlygoms Sąjūdžio programoje suformuluota valstybinio suvereniteto sąvoka pagaliau buvo sutapatinta su politinio savarankiškumo – t.y. nepriklausomybės sąvoka. 1989 m. pirmojoje pusėje Sąjūdžio vadovybės vizijoje ėmė ryškėti Lietuvos valstybės atkūrimo konkretūs planai, projektai, procedūros. Vis dažniau apie nepriklausomybės atkūrimo kelius diskutuota spaudoje. Didelį visuomenės susidomėjimą sukėlė laikraštyje „Gimtasis kraštas“ išspausdintas J. Šato straipsnis „Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo keliai, “[19] kuriame Molotovo – Ribentropo slaptieji protokolai įvardinti nusikalstamais, o juos įforminantieji paktai – neteisėtais ir negaliojančiais. 1989 m. vasario 15 d. Kaune vykusiame iškilmingame Nepriklausomybės atkūrimo dienos minėjime buvo priimta deklaracija, kurioje reikalaujama panaikinti neteisėtą Molotovo – Ribentropo paktą bei atkurti nepriklausomą Lietuvą.

[14] Moralinės nepriklausomybės deklaracija//Sąjūdžio žinios, 1988 lapk. 20, P. 2.
[15] Z.V. Rekašius. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis// Akiračiai, 1988, Nr.8. P. 5.
[16] Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis. Steigiamasis suvažiavimas. - Vilnius, 1990. P. 218 – 219.
[17] J. Žilys. 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos kai kurios politinės ir teisinės ištakos// Mūsų konstitucionalizmo raida (Straipsnių rinkinys). – Vilnius: Valstybės žinios, 2003. P. 209.
[18] V. Landsbergis. Sąjūdis po suvažiavimo//Atgimimas 1988, lapkr. 11. P. 8
[19] J. Šatas. Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo keliai //Gimtasis kraštas, 1989 birž. 22 – 28.

Apibendrinant galima teigti, jog neapibrėžtumas dėl Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo buvo neišvengiamas, nes besirutuliojantys įvykiai dažnai aplenkdavo bet kokį scenarijų. 1989 m. rugpjūčio 23 d. Baltijos kelias įrodė, jog trijų buvusių valstybių nepriklausomybės atkūrimo siekia nebe vien tautiniai judėjimai, bet pačios tautos, pasirinkusios neprievartinį, teisinį parlamentinį išsivadavimo kelią. Įvykių logika rodė, jog tolesnis uždavinys yra judėjimo nepriklausomybės (ne tik „suvereniteto“!) link taktikos suformulavimas ir įgyvendinimas. Prasidėjo konkrečių teisinių suvereniteto, jau turinčio nepriklausomybės prasmę, mechanizmų formavimas. Tačiau, dera pastebėti, jog šis procesas taip pat nebuvo lengvas. Ginčai vyko dėl nuosavybės restitucijos, tautinių mažumų kultūrinių garantijų, Lietuvos pilietybės sampratos turinio ir daugeliu kitų klausimų. Vis dėlto bendras šio įtempto proceso bruožas yra tas, jog tautinis pasipriešinimas įgavo Konstitucinės konfrontacijos prieš TSRS valdymą pavidalą. Būtina pažymėti, kad valstybės suverenitetas buvo įtvirtintas ne iš karto priimant nuoseklią Konstituciją, o laipsniškai – priimant Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo) pataisas bei konstitucinius įstatymus.

1.2. Teisinės sistemos revizijos įtaka 1988 – 1990 metų konstitucinei raidai

Tautinio atgimimo ir demokratizacijos procesų pasekoje, Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba ėmėsi 1978 m. priimtos Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo) reformos. Atsižvelgiant į Sąjūdžio bei mokslinės inteligentijos inspiruotą Lietuvos TSR Konstitucijos pataisų gausą 1988 – 1990 metais, iš tiesų galima sutikti su F. A. von. Hayek veikale „Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė“ išsakyta mintimi, jog: „Konstitucija iš esmės tėra antstatas, pastatytas ant jau egzistuojančios teisinės sistemos pagrindo“[20]. Toks vertinimas pagrįstas samprotavimu, jog skubiai priimti konstitucines pataisas bei įstatymus paskatino objektyvių konstitucinių poreikių – Tautos lūkesčių įtvirtinimo būtinybė. Pažymėtina, jog tai savu ruožtu tapo svarbia gaire, atpalaiduojančia šalį nuo besąlygiško pavaldumo nuo TSRS ir tuo pačiu padėjo pagrindus Lietuvos valstybingumo atstatymui. Tolesnės analizės tikslas aptarti ir įvertinti šio laikotarpio teisinės reformos įtaką Lietuvos konstitucinei raidai.

Pirmiausia šiuo atžvilgiu pažymėtinos 1988 m. lapkričio 18 d. pataisos, kuriomis Aukščiausioji Taryba, faktiškai būdama tarybine institucija, sugrąžino kai kuriuos buvusio valstybingumo elementus: įtvirtino valstybinės lietuvių kalbos statusą,[21] tradicinius Lietuvos simbolius (trispalvę vėliavą ir himną) paskelbė Lietuvos TSR simboliais.[22] Svarbi pataisa, įtvirtinanti, jog: „svarbiausi Respublikos valstybinio bei visuomeninio gyvenimo klausimai pateikiami liaudies

[20] F. A. von. Hayek. Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. - Vilnius, 1998. P. 197.
[21] LTSR įstatymas „Papildyti Lietuvos TSR Konstituciją (Pagrindinį įstatymą) 77’ straipsniu“//Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1988, Nr.33-358.
[22] LTSR įstatymas „Pakeisti Lietuvos TSR Konstitucijos 168 ir 169 straipsnius“//Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1988, Nr.33-359. LTSR įstatymas „Papildyti Lietuvos TSR Konstituciją (Pagrindinį įstatymą) 77’ straipsniu“//Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1988, Nr.33-358.

svarstymui, taip pat sprendžiami referendumu.“[23] Taip pat ir Lietuvos TSR Konstitucijos (11, 31, 37 ir 70 str.) modifikavimas 1989 m. gegužės 18 d.,[24] įtvirtinant: a) valstybinės nuosavybės priskyrimą Lietuvos TSR jurisdikcijai; b) Lietuvos TSR pilietybės institutą; c) piliečių teisių ir laisvių, garantuotų visuotinai pripažintais tarptautiniais aktais, teisminės gynybos principą; d) Lietuvos TSR įstatymų primatą TSRS įstatymams; Pastaruoju atveju, galima teigti, jog 70 straipsniu buvo įtvirtintos pirmosios Lietuvos valstybinio suvereniteto apsaugos garantijos. Vietoje nuostatos „TSRS įstatymai privalomi Lietuvos TSR teritorijoje“ įtvirtinta, jog „Respublikoje galioja tik Aukščiausiosios Tarybos arba referendumu priimti įstatymai“. Itin svarbi nuostata buvo ta, jog TSRS aktų galiojimas Aukščiausiosios Tarybos nutarimu galėjo būti apribotas ar sustabdytas. Tai vertintina kaip paskata formuotis savarankiškai teisinei sistemai.

Šiuo aspektu, tikslinga atkreipti dėmesį ir į 1989 m. gruodžio 7 d. pataisą, įtvirtinančią daugiapartinę sistemą[25]. Logiškai akivaizdu, jog TSKP monopolio vadovauti valstybei panaikinimas - tai faktiškai 1988 m. pabaigoje susiformavusios ir Sąjūdžio remtų kandidatų absoliučia pergale 1989 m. kovą ir balandį vykusiuose TSRS „liaudies deputatų“ rinkimuose atsiskleidusios dvipartinės sistemos „techninis perkėlimas“ į Konstitucijos tekstą.[26]

Galima konstatuoti, kad būtent šie teisiniai veiksmai legitimizavo visiškai naujos kokybės visuomeninės politinės sandaros formavimosi prielaidas, o minėtasis daugiapartinės sistemos įtvirtinimas gali būti vertintinas kaip esminis lūžis „transformuojant politinę sistemą ir formalizuojant politinės sistemos kaitos reiškinius“.[27]

Religinių procesų pokyčiai taip pat nebeatitiko pertvarkos procesų, todėl loginiu ir sisteminiu požiūriu, kaip objektyvių visuomeninės sferos poreikių subrandintą atitinkamų konstitucinių pakeitimų būtinybę galima traktuoti ir Lietuvos TSR Konstitucijos pataisą, numatančią minties, sąžinės ir tikybos ar netikėjimo laisvę.[28] Visa tai iš principo atskleidžia gyvenimiška to laikmečio tikrovė: „Lietuvoje 1988 – 1989 metais leista pastatyti arba atstatyti įvairių konfesijų tikintiesiems apie dvidešimt bažnyčių ir kitų maldos namų, dvidešimt bažnyčių grąžinta, nedarant jokių kliūčių užregistruota daugiau nei trisdešimt religinių bendruomenių: katalikų, liuteronų, sentikių, baptistų ir t.t. Neberibotas klierikų priėmimas į kunigų seminariją“[29]. Vienbalsiai priimta Lietuvos TSR

[23] LTSR įstatymas „Dėl Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo) 5 straipsnio pakeitimo“//Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1989, Nr.32-433.
[24] Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1989, Nr. 15–166
[25] LTSR įstatymas „Dėl Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo) 6 ir 7 straipsnių pakeitimo “//Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1989, Nr. 36-536.
[26] E. Šileikis. Alternatyvi konstitucinė teisė. – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003. P. 36.
[27] J. Žilys. 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos kai kurios politinės ir teisinės ištakos// Mūsų konstitucionalizmo raida (Straipsnių rinkinys). – Vilnius, 2003. P. 210.
[28] Lietuvos TSR įstatymas „Dėl Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo) 50 straipsnio pakeitimo“//Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1989, Nr. 32-428.
[29] Žr. V. Domarko kalba svarstant Lietuvos TSR įstatymo „Dėl Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo) 50 straipsnio pakeitimo“ projektą//LTSR Aukščiausiosios Tarybos 1989 lapk. 3 – 4 stenogramos. – Vilnius: LTSR Aukščiausiosios Tarybos leidykla, 1989. P. 56.

Konstitucijos pataisa ne tik įtvirtino atskirų asmenų minties ir sąžinės laisvę, atstatė bažnyčios ir kitų religinių organizacijų konstitucines teises, bet ir įtvirtino valstybės institucijų, jos mokymo ir auklėjimo įstaigų pasaulietinį pobūdį.

Ryškus vaidmuo galiojančios konstitucinės sistemos revizijoje tenka ir Aukščiausiosios Tarybos deklaracijai ,,Apie Lietuvos valstybinį suverenitetą,“[30] kurioje akcentuotas Lietuvos valstybingumo istoriškumas, prievartinis neteisėtas Lietuvos valstybės prijungimas prie TSRS, po kurio Lietuva prarado politinį, ekonominį bei kultūrinį savarankiškumą. Pažymėtina, jog deklaracijos nuostatos, kuriomis pareikšta, kad vadovaujantis laisvo tautų apsisprendimo neatimama teise lietuvių tauta siekia atgauti valstybinį suverenitetą, kuriomis atsiribota nuo TSRS įstatymų, kurie nėra Aukščiausiosios Tarybos priimti ir patvirtinti, numatymas ateities santykius su TSRS ir kitomis valstybėmis nustatyti tik tarpvalstybinėmis sutartimis – neabejotinai disonavo su Lietuvos kaip tarptautinės teisės požiūriu neveiksnaus subjekto statusu, siekiant jį paneigti.

Konstitucionalizmo raidai svarbus politinis teisinis faktas ir rimtu išbandymu tapęs Lietuvos ekonominio savarankiškumo atgavimas: respublikos valstybinės nuosavybės pripažinimas, viso ūkio perėmimas iš sąjunginio pavaldumo, savarankiškos finansų, bankų, kredito, pinigų sistemos sukūrimas, užsienio ekonominių ryšių užmezgimas. Atsižvelgiant į TSRS valdžios planus išsaugoti sąjunginės valstybinės nuosavybės dominavimą, reikėjo kuo skubiau Lietuvos ekonominio savarankiškumo klausimą perkelti ne tik į politinę, bet ir į teisinę plotmę.

Šiuo aspektu paminėtina, jog Lietuvai primestame ekonomikos modelyje buvo įteisinta monopolinė valstybinės nuosavybės padėtis, galiojo nuostata, kad viskas yra ,,tarybinės liaudies“ turtas. Teisiškai tai iš esmės buvo pakoreguota priėmus Lietuvos TSR Konstitucijos 11 straipsnio pataisą, kuria žemė, jos gelmės, vidaus ir teritoriniai vandenys, miškai ir kiti gamtos ištekliai pripažįstami Respublikos nacionaliniu turtu ir išimtine Lietuvos TSR nuosavybe. 1989 m. gegužės mėn. buvo priimti ,,Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo“, ,,Nuosavybės pagrindų“ įstatymai, kuriais siekta sukurti Respublikos ekonominės sistemos pertvarkymo teisinį pagrindą, nustatyti nuosavybės santykių teisinio reguliavimo pradmenis ir principus, sukurti efektyvaus gamtinių, materialinių ir finansinių išteklių naudojimo prielaidas. Turint tai omenyje, pagrįstai galima teigti, jog šie įstatymai atvėrė duris į naują Lietuvos ekonominę sistemą, gerokai palengvino kitų įstatymų rengimą.

Prasidėjus konstitucinei reformai buvo siekiama, kad Lietuvos suvereniteto idėja įgytų adekvačias teisines formas - ,,materializuotųsi“ valstybinių teisinių institutų pavidalu. Itin aktualus

[30] Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deklaracija ,,Apie Lietuvos valstybinį suverenitetą“//Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1989, Nr. 15 – 167.

tapo pilietybės klausimas[31]. Nors pagal tarptautinę teisę pilietybės klausimų teisinis reguliavimas priklauso išimtinai valstybės vidaus kompetencijai, tuometinėje Lietuvos TSR pilietybės statusas buvo reglamentuojamas remiantis TSRS Konstitucijos 33 straipsniu. Jame buvo sakoma, kad: ,,TSRS nustatoma bendra sąjunginė pilietybė, kiekvienos sąjunginės respublikos pilietis yra TSRS pilietis. Praktikoje, pasak P. Kūrio, ši frazė reiškė viena – ,,įvedimą vieningos pilietybės tokiu mastu, kaip ir bet kurioje unitarinėje valstybėje“[32].

Bendros sąjunginės pilietybės institutas tapo kliuviniu, trukdančiu realizuoti Lietuvos, kaip atskiros sąjunginės respublikos suverenitetą. Buvo būtina atkurti pilnavertį Lietuvos pilietybės institutą, kaip suverenios valstybės politinę ir teisinę savybę. Pirmas žingsnis įstatyminiu keliu buvo žengtas 1989 m. gegužės 18 d., pakeičiant Lietuvos TSR Konstitucijos 31 straipsnį. Naujojoje šio straipsnio redakcijoje numatyta, kad: ,,Lietuvos Respublikoje nustatoma Lietuvos TSR pilietybė“. Pasirodė ir pirmieji pilietybės įstatymo projektai, kėlę daug įvairių diskusijų: kokį pilietybės institutą Lietuva tokiu metu gali susikurti, kokia efektyvi teisinė forma išreikštų gyventojų lūkesčius ir kartu būtų veikianti konkrečiomis to laikotarpio sąlygomis, koks Respublikos pilietybės santykis su ikikarine ir TSRS pilietybe. Tai tapo išties sudėtingomis ir painiomis problemomis, susijusiomis su Lietuvos valstybės, jos institutų nepertraukiamumu, tačiau jų, suprantama, nebuvo galima iki galo išspręsti svarstant tik konkretų teisinį pilietybės klausimą. Reikėjo įsisąmoninti, kad ,,pilietybės įstatymas turi konkretų reguliavimo dalyką ir negali išspręsti visų problemų, susijusių su Lietuvos valstybingumo atkūrimu“[33]. Pabrėžtina, jog pilietybės klausimas negalėjo išspręsti Lietuvos tarptautinio teisinio subjektiškumo problemos. Tam reikėjo kito kelio.

Vertinant Lietuvos valstybės funkcionavimo atkūrimo genezę, 1988 – 1990 m. laikotarpį ,,galima laikyti savita konstitucionalizmo išraiška“[34], įkūnijančia tuometinių Sąjūdžio politinių reikalavimų ir Tautos lūkesčių įgyvendinimą atitinkama konstitucine kūryba: Lietuvos TSR Konstitucijos pataisomis ir konstituciniais įstatymais. Visi šie aktai rodė prasidėjusį ir, nepaisant įnirtingo Sovietų Sąjungos ir jos komunistų partijos viršūnių priešinimosi, grasinimų ir plečiamos piktos antilietuviškos propagandos vis sparčiau įsibėgėjantį nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo procesą. Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo) pataisos buvo saviti būsimos naujos Lietuvos valstybės konstitucijos fragmentai. Tai buvo esminių nepriimtuose konstituciniuose projektuose, kurie nagrinėjami šios darbo dalies sekančiame (1.3) skyriuje, išryškintų nuostatų įvedimas į Lietuvos TSR Konstitucijos postulatūrą. Šios nuostatos reikšmingos dar ir tuo, kad būtent

[31] V.Sinkevičius monografijoje ,,Lietuvos Respublikos pilietybė 1918 – 2001 metais“ pateikia išsamią Lietuvos Respublikos pilietybės teisinio reguliavimo 1918 – 2001 metais analizę. 1989 – 1990 m. laikotarpio pilietybės reglamentavimo problemos išsamiai analizuojamos šios monografijos P. 98 – 126.

[32] Žr. LTSR Aukščiausiosios Tarybos 1989 rugs. 22 – 23; 1989 rugs. 28 – 30 stenogramos. – Vilnius: LTSR Aukščiausiosios Tarybos leidykla, 1989. P. 113.

[33] Žr. LTSR Aukščiausiosios Tarybos 1989 lapk. 3 – 4 stenogramos. – Vilnius: LTSR Aukščiausiosios Tarybos leidykla, 1989. P. 16.

[34] E. Šileikis. Alternatyvi konstitucinė teisė. – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003. P. 40.

nuo jų prasidėjo diskusijos apie naują Lietuvos TSR Konstitucijos redakciją į šį procesą įsitraukiant visuomenei.

1.3. Konstitucinių lūkesčių atspindžiai Lietuvos TSR Konstitucijos projektuose

Konstitucionalizmą galima apibrėžti kaip konstituciškai išreikštą nacionalizmą bei faktinę raidos kryptį, lemiančią konstitucijos imperatyvų priėmimą ar keitimą.[35] E. Šileikis retrospektyviai apžvelgdamas Lietuvos konstitucionalizmą sąlygiškai jo raišką skirsto į keletą etapų,[36] tarp jų išskirdamas 1988 – 1990 m. laikotarpį. Galima sutikti su autoriumi, teigiančiu, jog ir Lietuvos TSR Konstitucijos pataisų priėmimas ir dviejų alternatyvių Lietuvos TSR Konstitucijos naujos redakcijos projektų parengimas gali būti vertinami kaip savita konstitucionalizmo išraiška. Taigi neatmetant tokios traktuotės pagrįstumo, šiame skyriuje panagrinėsime ir palyginsime kai kurias šių, taip ir nepriimtų konstitucinių projektų nuostatas, siekiant jas vertinti kaip konstitucinės reguliavimo vizijos nuoseklią kaitą bei pirmąsias iš galimų konstitucinės raidos gairių. Šiuos projektus dera analizuoti plačiau, nes juose atsispindi to laikmečio pagrindiniai politiniai konstituciniai lūkesčiai. Jie vertintini kaip pretekstas platesnei visuomenės interesų raiškai.

Minėtus projektus parengė dvi darbo grupės, sudarytos atitinkamai Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo ir Lietuvos TSR Mokslų akademijos sprendimais. 1988 m. rugsėjo 21 d.[37] buvo paskelbta Mokslų akademijos darbo grupės parengta Lietuvos TSR Konstitucijos projekto redakcija. O maždaug po mėnesio nuo pirmojo Lietuvos TSR Konstitucijos projekto paskelbimo, atsižvelgus į daugelio žmonių pataisas ir patarimus, tuometinę teisinę savivoką, spaudoje pasirodė antroji Konstitucijos redakcija, parengta P.Kūrio, J.Bulavo, A.Juozaičio, V.Landsbergio, K.Lapinsko, S.Stačioko, A.Žebriūno, J.Žilio ir kitų rengėjų. Šios Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo suformuotos komisijos projektas paskelbtas – 1988 m. lapkričio 11 d.[38] Pažymėtina, kad šie projektai pradėti rengti po to, kai akivaizdžiu tapo ,,antikonstitucinis“ faktas, jog Sąjūdis ėmė spartinti Tarybų Sąjungos komunistų partijos (TSKP) inicijuotos pertvarkos reformas.

Sistemiškai analizuojant konstitucinius projektus matyti, jog tiek vienu, tiek kitu, matyt, atsižvelgiant į to meto realijas, nesiryžta perdaug nutolti nuo 1978 m. Lietuvos TSR Konstitucijos, tačiau jau yra nuostatų, rodančių ėjimą demokratizacijos, ūkinio, kultūrinio, politinio savarankiškumo link.

- Štai Mokslų akademijos parengtame Lietuvos TSR Konstitucijos projekte nors ir atkartoti 1978 m. Lietuvos TSR Konstitucijos skyrių ir skirsnių pavadinimai, tačiau nėra preambulės,

[35] E. Šileikis. Alternatyvi konstitucinė teisė. – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003. P. 36.
[36] Ten pat. P. 41 – 42.
[37] Lietuvos TSR Konstitucija (projektas)//Atgimimas 1988, Nr. 2.
[38] Lietuvos TSR Konstitucija (projektas)// Atgimimas 1988 lapk. 15.

šlovinančios socializmą ir socialistinę visuomenę. 1 straipsnyje atsiranda ,,suverenios valstybės“ (nors vis dar socialistinės) sąvoka, o kaip prieštaraujantis Respublikos suverenitetui eliminuojamas 6 straipsnis, skelbiantis TSKP vadovaujančiąją jėgą. Skirtingai nei pirmasis projektas, antroji Konstitucijos redakcija pradedama originalia, istorinį Lietuvos valstybingumą skelbiančia preambule. Nors dar atiduota duoklė konjunktūrai - tai yra pasakyta, kad ,,Lietuvių Tauta (...) – naujame istorinės raidos etape TSRS sudėtyje kurianti socialistinę teisinę valstybę“, bet projekto 70 straipsnis jau skelbė: ,,TSRS įstatymai galioja Lietuvos TSR teritorijoje tik tuo atveju, jeigu jie neprieštarauja Lietuvos TSR Konstitucijai“. Kitaip nei pirmojoje Konstitucijos redakcijoje čia išlieka 6 straipsnis, tačiau jame kalbama tik apie Lietuvos komunistų partijos vaidmenį tarnauti liaudžiai ir telkti visuomenę socializmui kurti.

- Tendenciją plėsti šalies ekonominį, kultūrinį savarankiškumą atspindi Mokslų Akademijos parengto projekto 10 straipsnio nuostata, vietoje socialistinės gamybos priemonių nuosavybės įtvirtinanti ir individualaus darbo kolektyvų bei pavienių dirbančiųjų asmeninę, privatinę ir mišrią nuosavybę. Numatyta, jog visos pramonės įmonės (išskyrus karines), taip pat visos kultūros, švietimo ir mokslo įstaigos turi būti pavaldžios Lietuvai. Antrosios Konstitucijos projekto redakcijos 10 straipsnis dėl LTSR ekonominės sistemos pagrindų visiškai atkartoja 1978 m. Lietuvos TSR Konstitucijos atitinkamą straipsnį.
- Lyginant abu projektus, pastebėtina, jog nustatomas savarankiškas Lietuvos pilietybės institutas, lietuvių kalba paskelbiama valstybine, piliečių teisių, laisvių statuso pagrindu pripažįstama JT Visuotinė žmogaus teisių deklaracija ir Helsinkio 1975 m. pasitarimo Baigiamasis aktas. Numatyta, jog karinę prievolę Lietuvos piliečiai atlieka Lietuvos kariniuose daliniuose. Ribojama imigracija. Tačiau kaip to laikotarpio TSRS agresijos ir represijų baimės išdava, o kita vertus, galbūt kaip taikingo (nesmurtinio) suvereniteto išraiška gali būti vertintinos pirmojo projekto nuostatos, jog: ,,Aukščiausias Respublikos užsienio politikos principas yra taikos išsaugojimas. Visi konfliktai su užsienio šalimis sprendžiami taikios politikos priemonėmis“(28 str.). Antrojoje redakcijoje vietoj šios nuostatos įterpiama nuostata, jog: ,, Lietuvos TSR dalyvauja, kai TSRS sprendžia karo ir taikos klausimus.“ (28 str.).
- Įdomi, atgimstančios tautos lūkesčius atsargiai bandanti reikšti pirmojo projekto 68 straipsnyje įtvirtinta nuostata, kur suverenumo sąvoka išplečiama atribojant TSRS ir Lietuvos TSR valstybinę kompetencijas. Lietuvos kompetencijai priskiriamas vidaus reikalų bei viešosios tvarkos, teisingumo, teismų ir prokuratūros sistemų teisinis reguliavimas. Antrojoje redakcijoje galima pastebėti ryškiai pakitusių (lyginant su pirmąja redakcija ir 1978 m. Lietuvos TSR Konstitucija) nuostatų, reglamentuojančių Lietuvos TSR nacionalinę –

valstybinę sandarą. Taip pat lyginant su pirmąja Konstitucijos redakcija mišriai Lietuvos TSR ir TSRS kompetencijai priskiriamas jau apibrėžtas klausimų spektras – tik bendrieji gynybos, užsienio politikos ir sąjunginio biudžeto klausimai; pasiliekama teisė susigrąžinti funkcijas, perduotas mišriai kompetencijai, jei TSRS organų veikla prieštarauja Lietuvos TSR interesams.

- Tiek pirmojoje, tiek antrojoje redakcijose išplėstas 69 straipsnis dėl Lietuvos TSR teisės laisvai išstoti iš TSR Sąjungos. Jau numatomas ir mechanizmas – t.y. šią teisę Lietuvos TSR numatoma vykdyti remiantis Respublikos piliečių apsisprendimu, pareikštu per demokratišką referendumą arba Respublikos Aukščiausiosios Tarybos absoliutinės deputatų daugumos nutarimu. Antrojoje redakcijoje įtvirtintas išstojimo iš TSRS teisės mechanizmus apsiriboja jau tik piliečių valia, pareikšta per demokratišką referendumą.
- Viena didžiausių naujovių antrojoje Lietuvos TSR Konstitucijos redakcijoje –XII skirsnis, skirtas Lietuvos TSR Konstituciniam teismui. Čia galima įžvelgti Vakarų Europos tradicijos įtaką, kur ne bendrosios jurisdikcijos, o specializuoti konstituciniai teismai vykdo konstitucinę kontrolę. Numatyta, jog aukščiausiajai konstitucinei priežiūrai vykdyti Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba renka Lietuvos TSR Konstitucinį teismą. Įvardijama šios institucijos kompetencija, numatoma, jog jo organizavimą ir veiklos tvarką nustatys įstatymas.

1988 lapkričio 18 d. – praėjus savaitei po Mokslų akademijos parengto Konstitucijos projekto paskelbimo visuomenei svarstyti, buvo nutarta sudaryti A. M. Brazausko vadovaujamą, maždaug 60 narių Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų komisiją Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo) projektui rengti. Projektas paskelbtas 1989 m. vasario mėn.[39] Pastebėtina, jog šiame projekte nebebuvo daugelio Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio siūlymų, nekvestionuota idėja, kad Lietuvos valstybingumas užtikrinamas tik TSRS sudėtyje. ,,Liko galioti politinė nuostata, kad Lietuvos TSR politinės sistemos pobūdį nulemia socialistinė demokratija, paliktos formuluotės, nekeičiančios valstybinės santvarkos,“[40] tačiau fiksuojama Lietuvos TSR valstybinio suvereniteto viršenybė TSRS atžvilgiu ir primenama, kad jau ankstesniuose TSRS konstituciniuose dokumentuose įtvirtinta laisvo išstojimo iš TSRS teisė.

Kaip matyti pirmosiose konstitucinėse redakcijose ir vėliau pataisytame projekte būta vis dar daug painiavos ir eklektikos, atskiros teisinės normos tarpusavyje nesuderintos. Todėl negalime visiškai atmesti nuomonės, jog nepaisant visų naujovių, net ir paskutinis konstitucinis projektas

[39] Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų komisijos parengtas Lietuvos TSR Konstitucijos projektas//Tiesa, 1989 vas. 28.
[40] J. Buračas. Valstybės suvereniteto konstitucinės ištakos//Lietuvos Respublikos Konstitucija penkerių metų retrospektyvoje. – Vilnius, 1996. P. 19.

faktiškai tebuvo „konfederacinės valstybės Konstitucija“[41]. Tačiau būtina pabrėžti, jog kaip bevertintume tada modeliuotą Lietuvos konstitucinę ateitį, šie mėginimai yra reikšmingi Lietuvos konstitucionalizmo raidai, nes Lietuvos TSR Konstitucijos projektuose įtvirtintos naujovės atsispindi visuomenės konstituciškai išreikštus ekonominio, kultūrinio, politinio savarankiškumo poreikius.

Atsižvelgiant į tai galime kelti klausimą – kodėl nebuvo priimtas naujasis Lietuvos TSR Konstitucijos projektas? Atsakymą diktuoja to meto politinė situacija. Iš tiesų nestebina, jog pirmuosius bandymus parengti ir priimti naują Lietuvos TSR Konstituciją užgožė kitos politinio proceso aktualijos. Pastebėtina, jog Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba projektą vertino kaip nerealų, politiškai drastišką, o Sąjūdžio aktyvistai taip pat nematė jo priėmimo perspektyvų. Ar projekto skubus priėmimas būtų buvęs prasmingas žingsnis? Turbūt, kad ne. Galime sutikti su R. Ozolu, teigiančiu, jog „1989 m. LTSR Konstitucijos projekto patvirtinimas LTSR Aukščiausiojoje Taryboje Lietuvos juridinės padėties iš esmės nebūtų komplikavęs, tačiau realiai (...) ta Konstitucija, vargu, ar būtų įnešusi kokių pozityvių slinkčių į žmonių sąmonę ir gyvenimą“[41]. Tuo metu jau buvo pradėjusios ryškėti naujos politinės galimybės formuoti konstitucionalizmo koncepciją. Jos buvo glaudžiai susijusios su siekiu atkurti nepriklausomą demokratinę Lietuvos valstybę.

1.4. Istoriniai teisiniai valstybingumo atkūrimo pagrindai

Nagrinėdami 1988 – 1989 m. vykusios konstitucinių pagrindų kaitos ir teisinės revizijos procesą, įžvelgėme, jog tai ne tik pirmosios idėjos rengti ir priimti naują konstituciją, bet ir pamatai Lietuvos valstybingumo atstatymui. Pereinant prie antrojo 1990 – 1992 m. Lietuvos konstitucionalizmo periodo analizės, ko gero, neįmanoma glaustai neaptarti istorinių ir teisinių valstybingumo atkūrimo pagrindų klausimo. Tai įgalina geriau suvokti tą politinę ir teisinę situaciją, kurioje gimė Laikinasis Pagrindinis Įstatymas, situaciją, kuri suponavo naujosios Lietuvos valstybės Konstitucijos kūrimą, paspartino tolesnę Lietuvos konstitucinę raidą ir kaitą.

1990 m. vasario mėnesį įvyko pirmieji po okupacijos demokratiški daugiapartiniai rinkimai į Aukščiausiąją Tarybą, kuriuos laimėjo Sąjūdis[42]. Naujai išrinkta Aukščiausioji Taryba pirmą kartą turėjo lietuvių tautos atstovų mandatą, o tiksliau – įgaliojimus atkurti suverenią Lietuvos valstybę. Savo pirmojoje sesijoje 1990 m. kovo 11 d., parlamentas stengdamasis išvengti teisinės kolizijos su

[41] B. Genzelis. Lietuvos valstybės konstitucinių pagrindų nustatymas//Penkeri Lietuvos valstybingumo atkūrimo metai. – Vilnius, 1995. P. 45.
[41] R. Ozolas. 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos prielaidos//Lietuvos Respublikos Konstitucija penkerių metų retrospektyvoje. – Vilnius, 1996. P. 36.
[42] 1990 m. vasario 24 d. Lietuvoje daugiapartiniu pagrindu vykę Aukščiausiosios Tarybos rinkimai, remiantis 1989 m. rugsėjo 29 d. priimtu nauju Rinkimų įstatymu, užtikrintą pergalę atnešė Sąjūdžiui: 96 deputatų vietas iš 141 gavo Sąjūdžio, kurio pagrindinis programoje formuluojamas tikslas buvo Lietuvos valstybės nepriklausomybės atkūrimas, remiami kandidatai. Aukščiausiosios Tarybos ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys. - Vilnius, 1991. T. 1. P. 30 – 31.

okupacinio režimo struktūromis priėmė „parengiamuosius“ aktus: „Deklaraciją dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“, kurioje konstatuojama, kad svetimos valstybės institucijų panaudojimas neturi būti interpretuojamas kaip tos valstybės suvereniteto lietuvių tautai pripažinimas bei patvirtinama, jog Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba tik sąlygiškai naudojasi senu pavadinimu, taip pat Įstatymą „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“[43], grąžinusį oficialų valstybės pavadinimą „Lietuvos Respublika,“ ir oficialų herbą – Vytį. „Tai buvo akibrokštas Maskvai, formaliai paliudijantis Lietuvos aukščiausiosios valdžios institucijos atsiribojimą nuo tarybinės jurisdikcijos“[44]. Taip Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba per tarpinę grandį – Lietuvos Aukščiausiąją Tarybą – transformavosi į Lietuvos Respublikos Aukščiausiąją Tarybą. Pagal minėtą įstatymą visos valstybės institucijos, kurios iki tol vadinosi „Lietuvos TSR“ „organais“, tapo Lietuvos Respublikos institucijomis.

Pagaliau buvo priimti Lietuvos valstybės ir jos konstitucinės santvarkos tęstinumą pabrėžiantys istorinės reikšmės Konstituciniai dokumentai – Aktas „Dėl Lietuvos Nepriklausomos Valstybės atstatymo“ ir įstatymas „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“. Iškilmingai paskelbta, kad „yra atstatomas 1940 metais svetimos jėgos panaikintas Lietuvos valstybės suvereninių galių vykdymas ir nuo šiol Lietuva yra nepriklausoma valstybė“, teisiškai ir istoriškai pagrįsta Lietuvos valstybingumo nepertraukiamumo idėja: „Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės niekada nebuvo nustoję teisinės galios ir yra Lietuvos Valstybės teisinis pamatas“.

Lietuvos Aukščiausioji Taryba ėmėsi ir kitų priemonių „įvykdyti transformaciją iš neteisėto ir neteisinio Lietuvos būvio, vadinamo LTSR, į teisinį ir teisėtą – valstybinį“[45]. Tikras akibrokštas svetimųjų valdžiai ir komunistinei tvarkai buvo fiksuotas 1938 metų gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymas. Pastarajame įstatyme išsakytu teiginiu, jog „Aukščiausioji Taryba [...] siekdama atstatyti pažeistas tautos ir Lietuvos valstybės suverenias teises, nutaria nutraukti 1978 m. Lietuvos TSR Konstitucijos, taip pat 1977 m. TSRS Konstitucijos galiojimą Lietuvos teritorijoje ir visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje atnaujinti 1938 m. Lietuvos Konstitucijos galiojimą“ „Aukščiausioji Taryba priėmė norėdama ne tik ryžtingai teisiškai atsiriboti nuo okupacinės jurisdikcijos, bet ir išvengti teisinio vakuumo konstitucinio reguliavimo srityje“[46].

---

[43] Lietuvos TSR įstatymas „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“// Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys. - Vilnius, 1991. T. 1. P. 30 – 31.

[44] Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988 – 1991 metais. - Vilnius: Diemedis, 2000. P. 240.

[45] V. Landsbergis. Kovo 11 – osios aktų idėjos.//Penkeri Lietuvos valstybingumo atkūrimo metai (Konferencijos medžiaga). – Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1997.P. 17.

[46] E. Jarašiūnas, E. Kūris, M. Maksimaitis ir kt.//Lietuvos konstitucinė teisė. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002. P. 154.

Nors minėtasis įstatymas buvo itin reikšmingas įgyvendinant Lietuvos valstybingumo tęstinumo idėją, tačiau faktiškai realizuoti jį ir atlikti plačiausio masto pertvarkymus visame valstybiniame – teisiniame Lietuvos gyvenime buvo ne tik neįmanoma, bet ir netikslinga – daugelis 1938 m. Konstitucijos nuostatų nebeatitiko realių Atgimimo laikotarpio politinio gyvenimo sąlygų. Todėl siekiant išvengti galimų nesutarimų dėl labai prieštaringai vertintų kai kurių buvusių konstitucinių institucijų, minėtame akte nurodyta, kad 1938 m. Konstitucijos skyrių ir straipsnių, reglamentuojančių Respublikos Prezidento, Seimo, Valstybės tarybos ir Valstybės kontrolės statusą, galiojimas sustabdomas. Aukščiausioji Taryba, atsižvelgdama į būtinumą suderinti atstatytos 1938 metų Lietuvos Konstitucijos nuostatas su pakitusiais politiniais, ekonominiais ir kitais visuomeniniais santykiais, dar tą pačią dieną nutarė sustabdyti 1938 metų Konstitucijos galiojimą ir priėmė Lietuvos Respublikos Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą, kurio pirmasis straipsnis skelbė, jog „Lietuvos Respublika yra suvereni demokratinė Valstybė, išreiškianti Lietuvos liaudies bendrą valią bei interesus“. Šioje Lietuvos laikinojoje Konstitucijoje nėra nė užuominos apie Lietuvos Respublikos ryšius su TSRS, tačiau joje dar išliko tarybinės teisės reliktų, paveldėtų iš tarybinės konstitucijos formuluočių, sąvokų. Ji užbaigė eilę konstitucinių ir teisinių aktų, kuriais buvo solidžiai ir nuosekliai atkuriamas valstybingumas.

2. KONSTITUCINĖS SISTEMOS BRUOŽAI LAIKINOJO PAGRINDINIO ĮSTATYMO GALIOJIMO LAIKOTARPIU

2.1. Laikinojo Pagrindinio Įstatymo ištakos

Laikantis anksčiau minėtos sąlyginės konstitucionalizmo raidos periodizacijos, Laikinojo Pagrindinio Įstatymo galiojimo laikotarpis išskirtinas kaip antrasis visuomenės ir valstybės konstitucinių pagrindų formavimosi etapas – laikotarpis, kurį pagrįstai galima vadinti pereinamuoju ir apibūdinti kaip prieštaringą ir eklektišką, daugeliu parametrų panašų į buvusią tarybinę sistemą. Nors kai kurių autorių nuomone Laikinasis Pagrindinis Įstatymas[47] 1990 m. kovo 11 dieną buvo priimtas skubotai, turint omenyje priimtąsias pataisas, galima daryti išvadą, jog jis padėjo pagrindus Lietuvos partinės sistemos, valdžių sąrangos, parlamentinės demokratijos formavimuisi. Šio įstatymo analizė įgalina atskleisti ne tik konstitucinio reguliavimo vizijos nuoseklią raidą, bet ir buvusio sovietinio režimo institutų įtaką konstitucinei kūrybai. Todėl Laikinasis Pagrindinis Įstatymas itin svarbus analizuojant konstitucinės koncepcijos formavimąsi ir kaitą.

Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą konstitucinio nuoseklumo požiūriu galima kildinti iš 1938 m. Lietuvos Konstitucijos. Jis, matyt, sąmoningai nebuvo pavadintas Konstitucija, tačiau istoriniu teisiniu ir loginiu požiūriu akivaizdu, kad šis įstatymas - tai iš esmės laikinoji Konstitucija. ,,Buvo girdėti abejonių, ar turimi Laikinojo Pagrindinio Įstatymo projektai pakankamai brandūs ir siūlymų palaukti, tačiau atsižvelgiant į tai, jog nenorėta kokios nors laikinai veikiančios sovietinės konstitucijos, o idėja visiškai grįžti į 1938 m. Konstituciją itin kritikuota, buvo nueita savitu keliu – priimtas Laikinasis Pagrindinis Įstatymas - Laikinoji Konstitucija“[48]. Šitokį konstitucinės raidos kelio pasirinkimą galima vertinti kaip nuolaidą bręstančiai ir iš tarybinių stereotipų besivaduojančiai visuomenės sąmonei ir per penkiasdešimt metų suformuotos tarybinės tikrovės faktiškumui. Kadangi radikalaus juridinio tikrovės ,,apvalymo“ nebuvo įmanoma pasiekti, todėl buvo pasirinkta nuosekli kompromisinio pobūdžio pozicija.

Tolesnė analizė leidžia teigti Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą nuosekliai išplaukus iš kovos už laisvę ir jos įstatyminio bei konstitucinio įforminimo logikos, tačiau akivaizdu, jog jis tik formaliai atitiko valstybinius ir visuomeninius poreikius. Ir tai nenuostabu, nes Laikinasis Pagrindinis Įstatymas nebuvo originalus konstitucinis aktas. Jo pamatu tapo truputį pakeistas, atsižvelgiant į pakitusią politinę situaciją pakoreguotas pirmojoje šio darbo dalyje (1.3) nagrinėtas dar 1988 m. darbo grupės prie tuometinės Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo parengtas Lietuvos TSR

[47] LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys. T. 1. – Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1991. P. 33

[48] V. Landsbergis. Iš laikinosios į pastovią// Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė. (Konferencijos medžiaga). – Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 1998. P. 11.

Konstitucijos projektas. Pasak V. Landsbergio: Laikinasis Pagrindinis Įstatymas buvo ,,dar sykį peržiūrėta ir išvalyta nuo bet kurių užuominų apie SSSR 1989 metų Konstitucijos versija“[49].

Viena vertus, galima sutikti su V. P. Andriukaičio nuomone, jog Laikinojo Pagrindinio Įstatymo priėmimas buvo apgalvotas ir pavykęs žingsnis, nes tarybinė konstitucinė teisė neturėjo tradicijų, todėl vargu ar buvo galima laukti brandesnio Konstitucijos projekto“[50]. Kita vertus, galima samprotauti, jog jeigu būtų pateiktas koks nors kitas tekstas – visiškai naujas Konstitucijos projektas arba būtų atkurta 1938 m. Konstitucija, netgi su suspenduotais skyriais ar straipsniais, teisinio chaoso tikrai nebūtų pavykę išvengti. Aukščiausiosios Tarybos dauguma puikiai suvokė, kad tarybinio paveldo atmesti neįmanoma, nes jis egzistavo ne tik realybės santykiuose, juridinėse normose, bet ir žmonių mąstyme. Todėl neišvengiamai buvo perimtos tarybinės valdžios struktūros ir senieji įstatymai, jei jie neprieštaravo laikinajai Konstitucijai, konstatavus jų naują turinį ir parlamento suteiktus įgaliojimus. Čia galima įžvelgti argumentą J.Mackowo teorinę žiūrą pritaikant Lietuvos atvejui – akivaizdi ne tik Lietuvos konstitucinės tradicijos reiškinių recepcija, bet ir neišvengiama buvusio režimo institutų įtaka konstituciniam procesui. Nors teoriškai galima samprotauti, jog 1938 metų Konstitucijos atkūrimas būtų pareikalavęs efektyvesnio darbo ir nuolatinė Konstitucija būtų buvusi subrandinta kur kas greičiau ir paprasčiau. Vis dėl to suvokiant Lietuvos situacijos sudėtingumą buvo pasirinktas nors ir ilgesnis, tačiau nuoseklus kompromisinis kelias.

2.2.Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pagrindinių bruožų analizė

Kaip jau minėta ir Laikinojo Pagrindinio Įstatymo struktūroje, ir turinyje ganėtinai ryškiai atsispindėjo nemaža sovietinių laikų teisinių reliktų, tačiau buvo ir naujovių, liudijančių apie poslinkius demokratijos link.

Pirmiausia atkreiptinas dėmesys į juo įtvirtinamą Lietuvos valdymo formą: Lietuvos Respublika skelbiama ,,Lietuvos liaudies bendrą valią bei interesus“ išreiškiančia suverenia demokratine valstybe (1str.). Skirsnyje ,,Ekonominė sistema“, pastebimos naujos tendencijos: atsisakant tarybinės Konstitucijos aukštintos socialistinės nuosavybės, kurios pagrindą sudarė valstybinė ir kolūkinė – kooperatinė nuosavybė, ekonominės sistemos pagrindu skelbiama Lietuvos Respublikos nuosavybė, kurioje į pirmą vietą iškelta piliečių privatinė nuosavybė, kolektyvinė ir valstybinė nuosavybės formos (44 str.). Aiškiai galima įžvelgti ir ketinimus šią tendenciją gilinti: ,,Valstybinės nuosavybės teise Lietuvos Respublikai priklausantis turtas Lietuvos įstatymų nustatyta

[49] R. Ozolas. 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos prielaidos//Lietuvos Respublikos Konstitucija penkerių metų retrospektyvoje. (Konferencijos medžiaga). – Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1998. P. 37.
[50] V. P. Andriukaitis. Konstitucinė kolizija Aukščiausiojoje Taryboje//Lietuvos Respublikos Konstitucija penkerių metų retrospektyvoje. (Konferencijos medžiaga). – Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1998. P. 28 – 29.

tvarka gali būti perduotas atlygintinai arba neatlygintinai piliečių, jų grupių (kolektyvų) nuosavybėn“ (46 str.).

Laikinasis Pagrindinis Įstatymas vykdyti valstybinę valdžią pavedė Lietuvos Respublikos Aukščiausiajai Tarybai, Vyriausybei ir Teismui. Atsisakant vadinamojo demokratinio centralizmo principo, reiškusio visų valstybinės valdžios organų renkamumą nuo žemiausių iki aukščiausių, jų atskaitingumą liaudžiai, aukštesniųjų organų sprendimų privalomumo žemesniesiems, deklaravimo, - Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme iš esmės buvo įtvirtintas valdžių atskyrimo principas, nors aiškaus valdžios paskirstymo nebuvo, valdžios struktūros nebuvo pakankamai subalansuotos.

Nustatant Aukščiausiosios Tarybos organizacinius principus bei teisinį jos statusą Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme tebesivadovauta jos visavaldiškumo ir viršenybės kitų valstybės organų atžvilgiu principais. Jai buvo pavesta formuoti kitus svarbiausius valstybės organus, kurie buvo jos kontroliuojami ir jai atskaitingi, 78 straipsnio 22 punktuose nustatytas itin platus dalykų, priskiriamų Aukščiausiosios Tarybos kompetencijai sąrašas, - tarp jų priimti Lietuvos Respublikos Konstituciją, daryti joje pakeitimus, tvirtinti Lietuvos Valstybės biudžetą, leisti ir aiškinti įstatymus, skirti Ministrų Tarybos pirmininką, rinkti visų lygių teisėjus, skirti Respublikos prokurorą ir jo pavaduotojus, ratifikuoti ir denonsuoti tarptautines sutartis, leisti amnestijų aktus, teisę panaikinti Ministrų Tarybos nutarimus ir potvarkius, taip pat rajonų, miestų tarybų sprendimus, jeigu jie prieštaravo įstatymams ir kt. Pastebėtina, jog pastaroji nuostata – tai ypač išsiskiriantis Aukščiausiosios Tarybos įgaliojimas savaime neigiantis teisminės valdžios kaip valstybės valdžios savarankiškos dalies, prerogatyvas užtikrinti teisėtumą ir teisingumą. Dalis numatytos Aukščiausiosios Tarybos kompetencijos – tvirtinti svarbiausių ekonominio ir socialinio vystymo programų projektus, nustatyti Lietuvos Respublikos aukščiausių ir vietinių valstybės valdžios organų steigimo ir veiklos tvarką, prokuratūros, teismų ir kitų teisingumo organų sistemą, kompetenciją ir veiklos tvarką, sudaryti naujus rajonus, keisti rajonų ir miestų pavadinimus ir pan. – rodė, jog ji užsimojo vykdyti esmines įvairių visuomeninio ir valstybinio gyvenimo sričių reformas. Tačiau ir šis didžiulis dalykų, priskirtų Aukščiausiosios Tarybos kompetencijai, sąrašas nebuvo išsamus: sąrašo 22 punktas jai pavedė „spręsti kitus valstybinės reikšmės klausimus“.

Vieningos valdžios koncepcija atsispindėjo ir Laikinojo Pagrindinio Įstatymo normose, kuriomis buvo reglamentuojami įvairių lygių savivaldybių tarybų tarpusavio santykiai: aukštesniosios pakopos savivaldybės taryba turėjo teisę sustabdyti žemesniosios pakopos savivaldybės organų sprendimus, jeigu jie prieštaravo įstatymams. Kilus ginčui, klausimą galutinai sprendė Aukščiausioji Taryba.

Laikinasis Pagrindinis Įstatymas nenumatė vienasmenio valstybės vadovo institucijos. Jame buvo kalbama apie aukščiausią Lietuvos Respublikos pareigūną, atstovaujantį Lietuvos Respublikai tarptautiniuose santykiuose – t.y. Aukščiausiosios Tarybos Pirmininką, renkamą iš deputatų 5 metams

slaptai balsuojant, ne daugiau kaip dviem kadencijoms paeiliui, kuri Aukščiausioji Taryba galėjo atšaukti anksčiau laiko. Jam kaip parlamentinės institucijos vadovui buvo pavesta pagal savo kompetenciją vadovauti rengiant klausimus, kuriuos turi svarstyti Aukščiausioji Taryba, taip pat pasirašyti įstatymus, teikti Aukščiausiajai Tarybai pranešimus dėl Respublikos padėties ir kitų svarbių vidaus ir užsienio politikos klausimų, teikti kandidatus Ministrų Tarybos pirmininko, Aukščiausiojo teismo pirmininko, Respublikos prokuroro, vyriausiojo valstybinio arbitro pareigoms, - pavesti dalykai, kurie paprastai priklauso valstybės vadovo kompetencijai.

Aukščiausiosios Tarybos institucija, užtikrinančia šio organo darbo organizavimą, taip pat padedančia organizuoti ir vykdyti referendumus, įstatymų projektų ir kitų svarbiausių Respublikos valstybinio bei visuomeninio gyvenimo klausimų liaudies svarstymus Laikinasis Pagrindinis Įstatymas įvardijo Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumą. Nors iš esmės Prezidiumo teisinis statusas buvo pakoreguotas, tačiau ir toliau jam liko funkcijos, kurias demokratinėse valstybėse sprendžia valstybės vadovas ar kiti konstituciniai organai. Prezidiumui ir toliau pavesta teikti pilietybę ir spręsti prieglobsčio suteikimo klausimus, teikti malonę, skirti apdovanojimus, skirti ir atšaukti diplomatinius atstovus užsienio valstybėse ir prie tarptautinių organizacijų, priimti prie jo akredituotų užsienio valstybių diplomatinių atstovų įgaliojamuosius ir atšaukiamuosius raštus. Į Prezidiumo sudėtį pagal užimamas pareigas įėjo Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas (jis – ir Prezidiumo pirmininkas), jo pavaduotojai, Aukščiausiosios Tarybos sekretorius, nuolatinių komisijų pirmininkai. Be to, Prezidiumo nariais galėjo būti renkami ir kiti deputatai neribojant jų skaičiaus.

Laikinuoju Pagrindiniu Įstatymu vykdomąją valdžią įgyvendino Vyriausybė - vadinamoji Ministrų Taryba, kurią sudarė Ministras Pirmininkas, Pirmininko pavaduotojai, ministrai. Ministrą Pirmininką, kuriam pavesta vadovauti Vyriausybei ir jai atstovauti, tvirtino Aukščiausioji Taryba Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko siūlymu. Vyriausybės sudėtį Ministrų Tarybos Pirmininko teikimu tvirtino Aukščiausioji Taryba. Ministrų Taryba buvo atsakinga Aukščiausiajai Tarybai, o tarp Aukščiausiosios Tarybos sesijų – Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui. Ji privalėjo turėti Aukščiausiosios Tarybos pasitikėjimą. Aukščiausiajai Tarybai 2/3 balsų dauguma pareiškus Vyriausybei ar atskiram ministrui nepasitikėjimą, Vyriausybė solidariai arba atskiras ministras turėjo atsistatydinti. Laikinasis Pagrindinis Įstatymas Ministrų Tarybai pavedė priiminėti nutarimus, leisti potvarkius, organizuoti ir tikrinti jų vykdymą. Konkretizuodamas kompetenciją, 1990 m. kovo 22 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės įstatymas jai pavedė spręsti visus valstybės klausimus, jei tik Konstitucija jų nepriskyrė Aukščiausiosios Tarybos, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo, Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko kompetencijai; toliau detalizuojama ši kompetencija apėmė ekonomikos, teisėtumo užtikrinimo, krašto apsaugos užtikrinimo, socialinio aprūpinimo, švietimo, mokslo, kultūros, užsienio politikos sferas.

„Daug dėmesio, kaip nė vienoje buvusioje nepriklausomos Lietuvos konstitucijoje, Laikinasis Pagrindinis Įstatymas paskyrė tiesioginės demokratijos institucijoms“[51]. Jo 2 straipsnyje sakoma, kad: „Suvereni Valstybės valdžia priklauso Lietuvos liaudžiai. Liaudis savo suvereninę galią laisvai išreiškia per įstatymų sumanymo iniciatyvą, deputatų rinkimus, piliečių arba deputatų balsavimą konstituciniais klausimais ir demokratišką referendumą“. 1988 m. Prezidiumo sudarytos darbo grupės Lietuvos TSR Konstitucijos projekto atitinkamas straipsnis, eliminuojant deputatų priešlaikinio atšaukimo teisę, papildytas įstatymų iniciatyvos teise, bei galimybe piliečiams balsuoti konstituciniais klausimais. Deja, tarp įstatymų iniciatyvos teisės subjektų, įvardijamų Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 81 straipsnyje, piliečiai tiesiogiai nepaminėti.

Referendumą skelbti turėjo teisę Aukščiausioji Taryba savo pačios iniciatyva arba to reikalaujant 300 tūkstančių rinkimų teisę turinčių Lietuvos piliečių. Be to, sekdamas paskutiniąja sovietine konstitucija, Laikinasis Pagrindinis Įstatymas minėjo dar ir įstatymų projektų bei kitų svarbiausių respublikos valstybinio bei visuomeninio gyvenimo klausimų Aukščiausiosios Tarybos sprendimu pateikimą liaudies svarstymui (pagal Laikinojo pagrindinio įstatymo 1990 m. rugsėjo 11 d. pakeitimą – visuomenės svarstymui). „Pastaroji priemonė, teturėdama tik patariamąją reikšmę, ženkliai išplėtė tiesioginio tautos poveikio galimybes parlamentinės įstaigos sprendimams“[52].

Rinkimų tvarka – formuluojama taip pat kaip ir 1978 m. Lietuvos TSR Konstitucijoje, išskyrus 70 straipsnį, kur nurodyta, kad kandidatų į deputatus skaičius neribojamas, o į rinkimų biuletenius gali būti įrašytas bet kuris jų skaičius.

Laikinojo Pagrindinio Įstatymo nustatyta teismo ir prokuratūros sistema iš esmės nesiskyrė nuo nustatytos 1978 m. Lietuvos TSR Konstitucijoje.

Apibendrinant, darytina išvada, jog Laikinojo Pagrindinio Įstatymo nuostatų sistema buvo labai prieštaringa ir nenuosekli. Beje, net 21 (!) priimta šio įstatymo pataisa rodo, jog tai buvo ir labai nepastovus - nuolatos keičiamas ir papildomas konstitucinis aktas.

2.3. Laikinojo Pagrindinio Įstatymo kaita - nuolatinės Konstitucijos rengimo būtinumo prielaida

Kadangi Aukščiausioji Taryba buvo priversta skubotai rengti ir priimti Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą, o taip pat užsimojusi įvairiose visuomeninio gyvenimo srityse sparčiai vykdyti reformas, todėl, matyt, sąmoningai buvo nustatytas nesudėtingas, procedūrinėmis taisyklėmis neapsunkintas jo nuostatų keitimo kelias. Laikinojo Pagrindinio Įstatymo nestabilumą, dažną kaitaliojimą sąlygojo ir tai, kad jis iš esmės išreiškė sovietinių konstitucijų tradicijas ir nuostatas. Galima sutikti su Č. Bauža,

[51] E. Jarašiūnas, M. Maksimaitis ir kt. Lietuvos konstitucinė teisė. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002. P. 158.
[52] E. Jarašiūnas, M. Maksimaitis ir kt. Lietuvos konstitucinė teisė. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002. P. 159.

teigiančiu, kad „Laikinosios Konstitucijos galios nedaug kuo viršijo buvusios LTSR Konstitucijos prerogatyvas“[53]. Pereinamuoju laikotarpiu kitaip nė būti negalėjo. Valstybinio ir visuomeninio gyvenimo sferų reformų bei sovietinių teisinių nuostatų eliminavimo būtinybė, konstitucinio proceso politinė kasdienybė ir kitos priežastys lėmė ir net savotiškai skatino Laikinojo Pagrindinio Įstatymo dinamišką kaitą, o tai savu ruožtu paskatino ir politinius bei juridinius debatus dėl naujosios Konstitucijos kūrimo.

Vos tik priėmus Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą, tą pačią 1990 kovo 11 dieną Aukščiausioji Taryba sudarytai Redakcinei komisijai pavedė parengti pasiūlymus dėl Laikinojo Pagrindinio Įstatymo tobulinimo. 1990 kovo 29 d.[54] buvo priimti pirmieji jo penkių straipsnių pakeitimai. Aukščiausiosios Tarybos kompetencija papildyta sritimi – steigti jai atsakingus valstybės organus, skirti jų vadovus. Taip pat priimtos, jau kalbant apie Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme įtvirtintą Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko kompetenciją bei Prezidiumą aptartos 80 ir 84 straipsnių pataisos, atitinkamai numačiusios, kad Aukščiausiosios Tarybos posėdžiams gali pirmininkauti Aukščiausiosios Tarybos renkamas seniūnas arba pavaduotojas, o Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas sudaromas iš vienuolikos narių.

1990 m. liepos 27 d[55]. priimtos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pataisos, susijusios su prokuratūros teisiniu statusu. Aukščiausiajai Tarybai Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko teikimu numatyta kompetencija skirti Lietuvos Respublikos generalinį prokurorą, kuris atsakingas ir atskaitingas Aukščiausiajai Tarybai.

Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 132 straipsnis numatė, kad jo pakeitimo ar papildymo sumanymas turi būti svarstomas, jį pateikus ne mažiau kaip 1/10 Aukščiausiosios Tarybos deputatų arba Vyriausybei, o 1990 m. rugsėjo 11 d.[56] šie reikalavimai buvo dar labiau sumažinti: sumanymui pateikti užteko 1/15 deputatų. Tai galėjo padaryti ne tik Vyriausybė, bet ir bet kuri nuolatinė Aukščiausiosios Tarybos nuolatinė komisija. Visais atvejais Laikinasis Pagrindinis Įstatymas galėjo būti keičiamas Aukščiausiosios Tarybos sprendimu, priimtu ne mažiau kaip 2/3 balsų arba referendumu (131 str.).

Tą pačią dieną, pakeitimais buvo sumažintas darbo savaitės valandų skaičius nuo 41 iki 40 valandų (19 str.)[57], 61 straipsniu numatyta, jog 2/3 bendro deputatų skaičiaus balsų dauguma Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba gali nutraukti savo įgaliojimus anksčiau laiko ir tokiu atveju

[53] Č. Bauža. 1990 – 1992 m. politinio konstitucinio proceso Lietuvoje ypatybės//Lietuvos Respublikos Konstitucija penkerių metų retrospektyvoje. (Konferencijos medžiaga). Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1998. P. 56.

[54] LR įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio įstatymo pakeitimo“//Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, Nr. 27 – 637.

[55] LR įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pakeitimo ir papildymo“//Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, Nr. 27 – 419.

[56] LR įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 132 straipsnio pakeitimo“//Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, Nr. 27– 560.

[57] LR įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 19 straipsnio pakeitimo“//Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, Nr. 127– 544.

skelbiami pirmalaikiai rinkimai[58], pakoreguota Aukščiausiosios Tarybos darbo organizavimo tvarka (80 str.)[59], 94 straipsnio pataisa įtvirtinama, jog Ministras Pirmininkas ir jo pavaduotojai skiriami Aukščiausiosios Tarybos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko teikimu[60].

Nemažai Laikinojo Pagrindinio Įstatymo straipsnių buvo pataisyti priėmus pataisas, paskelbtas 1990 m. spalio 23 d.[61] Svarbiausiomis laikytinos: a) Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo kompetencijos praplėtimas, suteikiant įgaliojimą teikti Aukščiausiajai Tarybai Lietuvos aukščiausiojo teismo teisėjų kandidatūras, suteikti ir atimti aukščiausius Lietuvos Respublikos diplomatinius rangus; b) diegiant bendruosius žmogaus teisių apsaugos standartus 120 straipsnio papildymas nuostata, jog asmeniui traukiamam atsakomybėn, garantuojama teisė į gynybą nuo jo sulaikymo momento; c) pataisa, numatanti priimti Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymą; d) Ministrų Tarybos pervadinimas Lietuvos Respublikos Vyriausybe.

1991 m. sausio 8 d. įstatymu ,,Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 95 straipsnio pakeitimo“[62] Aukščiausioji Taryba nutarė, jog Vyriausybė ar jos atskiras narys netenka Aukščiausiosios Tarybos pasitikėjimo ir privalo atsistatydinti, jei nepasitikėjimą ja ar Vyriausybės nariu pareiškia daugiau kai pusė visų deputatų. Anksčiau tam, kad Vyriausybė ar jos narys būtų priverstas atsistatydinti reikėjo 2/3 deputatų balsų.

1991 m. pradžioje Sovietų Sąjungai pradėjus karinę agresiją prieš Lietuvos nepriklausomybę, vasario 28 d. Aukščiausioji Taryba papildė Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 2 straipsnį piliečių teise priešintis bet kam, kas prievarta kėsinasi į Lietuvos valstybės suverenumą ir vientisumą[63].

1992 m. liepos 27 d. pataisomis[64] nustatyta, jog ,,Aukščiausioji Taryba“, ,,liaudies deputatų tarybos“ nuo šiol vadinamos Seimu, taip pat savivaldybių tarybomis, pripažintas netekusiu galios Laikinojo Pagrindinio Įstatymo VII skirsnis ,,Liaudies deputatų tarybų sistema ir jų veiklos principai“, naujai reglamentuota rinkimų sistema.

Kaip rodo dinamiška Laikinojo Pagrindinio Įstatymo kaita, 1990 m. priimtas Laikinasis Pagrindinis Įstatymas su savo daugybe aiškiai pasenusių normų, nors dažnai kaitaliojamas bei taisomas, šiek tiek priderinant jį prie sparčiai kintančių Lietuvos visuomenės politinių, ekonominių ir

---

[58] LR įstatymas ,,Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 61 straipsnio pakeitimo“//Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, Nr. 27– 544.

[59] LR įstatymas ,,Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 80 straipsnio pakeitimo“//Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, Nr. 27– 643.

[60] LR įstatymas ,,Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 94 straipsnio pakeitimo“//Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, Nr. 27– 651.

[61] LR įstatymas ,,Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio kai kurių straipsnių pakeitimo“//Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, Nr. 27– 692.

[62]LR įstatymas ,,Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio 95 straipsnio pakeitimo“//Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, Nr. I– 918.

[63] LR įstatymas ,,Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio 2 straipsnio pakeitimo“//Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1991, Nr. 8– 224.

[64]LR įstatymas ,,Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio 23 straipsnio pakeitimo“//Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1991, Nr. 8– 1625.

socialinių santykių tiko tik pradiniam laikotarpiui, pereinant iš totalitarinės praeities į demokratiją. Jis negalėjo būti Lietuvos teisinės sistemos pagrindu, nes daug kuo neatitiko demokratinių valstybių konstitucinių principų, pernelyg ryškūs šiame akte buvo socialistinės sistemos reliktai. Laikinojo Pagrindinio Įstatymo normų sistema iš tarybinės sistemos perėmus tam tikras konstitucinio reguliavimo formas ir papildžius jas naujovėmis vertintina kaip prieštaringa ir nenuosekli įvairių teisinių reiškinių, tradicijų ir kultūrų samplaika.

Be abejo galima pastebėti daugelį negatyvių to meto politinės sistemos funkcionavimo bruožų: ,,stabilaus Pagrindinio Įstatymo stoka pradėjo gana rimtai kliudyti tarptautiniame Lietuvos valstybės gyvenime“[65], ,,per pastaruosius dvejus metus, kai buvo priimtas ir paskelbtas Lietuvos Respublikos Laikinasis Pagrindinis Įstatymas, išleista daug kitų įstatymų ir poįstatyminių aktų, nepaisančių Pagrindinio Įstatymo reikalavimų, todėl Laikinasis Pagrindinis Įstatymas per dvejus metus yra visai sumaitotas, ten neliko akmens ant akmens,“[66] ,,Laikinojo Pagrindinio Įstatymo nuostatos keistos taip dažnai, jog nedaug kas galėjo susigaudyti veikiančiuose ir neveikiančiuose jos straipsniuose“[67]. Nepaisant to, Laikinojo Pagrindinio Įstatymo galiojimo laikotarpis nepaprastai svarbus Lietuvos konstitucionalizmo raidai, nes būtent tuomet vyko visapusiška politinė teisinė diskusija apie būsimąją Lietuvos valstybės konstitucinę tvarką bei politinę visuomenės sistemą.

Laikinojo Pagrindinio Įstatymo galiojimo laikotarpiu ,,formavosi Lietuvos visuomenės partinė sistema, brendo konstitucinė koncepcija, galiausiai buvo parengti konkretūs konstitucijų projektų tekstai. Aštrioje politinėje polemikoje brendo valdžių sąranga, jų tarpusavio santykių pagrindai, kurie vėliau buvo įtvirtinti Konstitucijoje. Tuo metu kaupėsi parlamentinės demokratijos, Vyriausybės ir kitų valdymo institucijų sistemos funkcionavimo patyrimas“[68]. Itin didelis privalumas yra tai, jog Laikinojo Pagrindinio Įstatymo galiojimo metu daugelis teorinių politinės sistemos nuostatų buvo išbandytos realiuose politiniuose ir teisiniuose procesuose ir tai buvo praktinis kelias Lietuvos Respublikos Konstitucijos link, atsispindėjęs konstitucinės kūrybos procese, kuris bus nagrinėjamas ir vertinamas sekančioje darbo dalyje.

[65] P. Busilas . O jeigu padėtume pamatą?//Lietuvos aidas, 1992 kov. 26. P. 5
[66] A. Burkauskas. Laukiant Lietuvos Konstitucijos// Respublika, 1992 m. vas. 26.
[67] S. Pečeliūnas. Konstitucinės nuostatos ir prioritetai retrospektyvoje// Lietuvos Respublikos Konstitucija penkerių metų retrospektyvoje. – Vilnius: P. 43.
[68] J. Žilys. 1992m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos kai kurios politinės ir teisinės ištakos//Mūsų konstitucionalizmo raida. – Vilnius: P. 206.

3. IDĖJOS RENGTI IR PRIIMTI NAUJĄ LIETUVOS RESPUBLIKOS KONSTITUCIJĄ REALIZAVIMAS

3.1. 1991 metų vasario 9 dienos plebiscito reikšmė Lietuvos konstitucionalizmo raidai

Jau 1990 m. vis dažniau kildavo probleminis klausimas, kuri valstybingumo įtvirtinimo kryptis bus pasirinkta, kokia teisinė ideologija lems Konstitucijos formą ir turinį. Šiuo aspektu tikslinga atkreipti dėmesį, jog 1990 m. kovo 11 d. paskelbus, kad Lietuva yra vėl nepriklausoma, suvereni demokratinė valstybė, pastaroji nuostata kuriamuose Konstitucijos projektuose įtvirtinta bemaž vieningai. Tačiau naujausiųjų laikų Lietuvos konstitucionalizme ypatinga reikšmė teiktina 1991 m. vasario 9 d. plebiscitui, kurio metu siekta išsiaiškinti, ar rinkėjai pritaria rengiamos Lietuvos Respublikos Konstitucijos teiginiui: „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“.

Vertinant šią apklausą kaip vieną iš dabartinės Konstitucijos konstitucinių pagrindų ir siekiant suvokti jos įtaką Lietuvos konstitucionalizmo 1990 – 1992 m. raidai, pirmiausia išties įdomus J. Žilio keliamas klausimas, „kodėl 1990 m. kovo 11 dieną atkūrus Lietuvos valstybę, 1991 m. vasario 9 dieną reikėjo dar kartą deklaruoti, kad Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika?“[69]

Autorius pastebi, kad šiuo atžvilgiu itin svarbiu tapo ne tik Lietuvos tarptautinės padėties sąlygotas siekis pasaulio demokratinei visuomenei patvirtinti apie Lietuvos Tautos suverenų ryžtą atkurti nepriklausomą demokratinę valstybę ir taip paskatinti jos pripažinimą ir diplomatinių santykių užmezgimą, bet ir kitos to meto politinės teisinės aplinkybės, nes plebiscitas vertintinas ir kaip siekinys Lietuvos žmonių pareikštą nuomonę pateikti kaip priešstatą Tarybų Sąjungos vadovybės organizuojamam referendumui dėl TSRS išlikimo, kuris turėjo įvykti 1991 m. kovo 17 dieną. [70]

Kalbant apie šio plebiscito reikšmę, galima tvirtinti, jog Tautos, kaip steigiamosios valdžios pareikšta suvereni valia dėl Lietuvos valstybės suteikė konstitucinį ir moralinį pagrindą, kuriuo remiantis įsteigtoji valdžia (Aukščiausioji Taryba – Atkuriamasis Seimas) galėjo tęsti pradėtą valstybės atkūrimo darbą, spartinti konstitucinę kūrybą. „Teiginys „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“ įtvirtino valstybės formos apibrėžimą, apibendrindamas ir

[69] J. Žilys. 1992m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos kai kurios politinės ir teisinės ištakos//Mūsų konstitucionalizmo raida. – Vilnius: P. 220.

[70] Beje, Lietuvos politinė ir teisinė pozicija dėl to referendumo buvo suformuluota 1991 m. vas. 22 d. LR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo ir Vyriausybės pareiškime „Dėl 1991 m. kovo 17 dieną Tarybų Sąjungoje rengiamo TSRS referendumo. Šiame dokumente buvo pabrėžta, kad nuo 1990 m. kovo 11 d. „[...] jokie TSRS įstatymai ar valdžios nutarimai Lietuvoje neveikia ir jos žmonių niekaip neįpareigoja“. Buvo priminta, kad „[...] pasaulio valstybių bendrija niekada nepripažino Lietuvos aneksijos ir teisniu požiūriu Lietuva niekada nebuvo TSRS teritorijos dalimi“. Ir pagaliau buvo akcentuojama, kad tokio referendumo organizavimas yra ne kas kita„[...] kaip šiurkštus kišimasis į Lietuvos Respublikos vidaus reikalus ir naujas pasikėsinimas į jos suverenitetą“.

suvienydamas iki tol vartojamus Lietuvos valstybės apibrėžimus.“[71] 1990 m. kovo 11 d. Akte „Dėl Lietuvos Nepriklausomos Valstybės atstatymo“[72] buvo pasakyta, kad „[...] Lietuva vėl yra nepriklausoma valstybė“, o Laikinojo Pagrindinio įstatymo 1 straipsnyje formuluojamas taip: „Lietuvos Respublika yra suvereni demokratinė valstybė, išreiškianti Lietuvos liaudies bendrą valią bei interesus“.

Svarbu ir tai, jog įvykęs plebiscitas buvo pagrindas priimti 1991 m. vasario 11 dieną Lietuvos Respublikos konstitucinį įstatymą „Dėl Lietuvos valstybės“, kuris, vėliau priėmus Lietuvos Respublikos Konstituciją, tapo jos sudedamąja dalimi. Šio konstitucinio įstatymo 2 straipsnio norma apie tai, kad „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“ gali būti pakeista tik Lietuvos tautos visuotinės apklausos (plebiscito) būdu, jeigu už tai pasisakytų ne mažiau kaip trys ketvirtadaliai Lietuvos piliečių, turinčių aktyviąją rinkimų teisę“. Ši nuostata buvo suformuluota Konstitucijos 148 str. 1 dalyje. Beje pastarasis konstitucinis įstatymas organiškai papildė tokius Lietuvos konstitucionalizmo istorinius aktus kaip – 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės Aktas, 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo deklaracija (rezoliucija) ir 1991 m. kovo 11 d. aktas dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo.

Apibendrinant 1991 m. vasario 9 dienos apklausos (plebiscito) reikšmę formuojant Lietuvos politinės sistemos konstitucinius pagrindus, teigtina, jog „Lietuvos žmonių valia pareikšta plebiscite ir Konstitucinis įstatymas „Dėl Lietuvos valstybės“ iš esmės buvo tas pagrindas, kuriuo remiantis Konstitucijoje buvo įtvirtinta Lietuvos valstybės valdymo forma (respublika), teritorinės santvarkos forma (unitarinė) bei politinės sistemos forma (demokratija), valstybės organų sistema, šių organų įgaliojimai ir jų tarpusavio ryšių pobūdis; Apklausa (plebiscitas) naujausiųjų laikų Lietuvos konstitucionalizmui reikšminga ir tuo, kad po 1990 m. kovo 11 – ąją paskelbto Lietuvos valstybės atstatymo, pradėta demokratinė konstitucinės (teisinės) valstybės tradicija, kai visus svarbiausius visuomenės ir valstybės gyvenimo klausimus Tauta sprendžia tiesiogiai ir taip įgyvendina savo suverenias galias. Lietuvos žmonių apklausos (plebiscito) rezultatai ir priimtas Konstitucinis įstatymas suvaidino svarų vaidmenį didinant Lietuvos valstybės prestižą pasaulyje, tarptautinėje bendrijoje. Šiuo aktu dar kartą paskelbta apie Lietuvos apsisprendimą kurti laisvą valstybę, laisvą visuomenę, kurios nevaržytų jokios kitos valstybės valia[73].

[71] J.Žilys. 1992m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos kai kurios politinės ir teisinės ištakos// Mūsų konstitucionalizmo raida. – Vilnius: P. 223.

[72] Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos aktas „Dėl Lietuvos Nepriklausomos Valstybės atstatymo“//Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys. T. 1. – Vilnius: Valst. Leidybos centras. P. 31. 1990 m. Kovo 11 d. Nr. I-12.

[73] J.Žilys. 1992m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos kai kurios politinės ir teisinės ištakos// Mūsų konstitucionalizmo raida. – Vilnius: P. 224.

3.2. Galimi konstitucinės raidos keliai: LR Konstitucijos projektų politinė teisinė konfrontacija

Aiškėjant, jog Laikinasis Pagrindinis Įstatymas nebegalės atitikti demokratinės valstybės pažangios raidos, prasidėjo politiniai bei teisiniai procesai, spartinantys naujosios Konstitucijos kūrimą. Visuomenėje ir parlamente ėmė ryškėti pirminė politinė diferenciacija. Ji tapo politinės konfrontacijos, rengiant naujosios Konstitucijos projektus pretekstu. Teisinės konfrontacijos raiška - skirtingų politinių jėgų netapačiai traktuojama valstybės samprata, jos teisės pagrindo – Konstitucijos reikšmė, o taip pat ir politiniams tikslams pasitelkiami juridiniai optimalios teisinės sistemos įrodinėjimo argumentai. Daugiau nei penkių konstitucinių projektų, parengtų 1990 – 1992 m., konkurencija, o tiksliau tariant konfrontacija irgi nepaprastai įdomus ir darbo tiriamuoju aspektu, tyrimo reikalaujantis aspektas.

1990 m. – 1992 m. pirmojoje pusėje buvo paskelbti pirmieji Konstitucijos projektai. Iniciatyva, kurios ėmėsi Prezidiumas, sudaręs Konstitucijos koncepcijos rengimo grupę ir jos darbas paakino ir kitas iniciatyvas. Greta pagrindinio darbo – Lietuvos Respublikos Konstitucijos koncepcijos metmenų, kurie buvo paskelbti „Lietuvos aide“ 1991 gegužės mėn. pasirodė dar ir kiti dokumentai: Lietuvos teisininkų ir filosofų draugijų autorinė grupė 1990 m. gegužę parengė Lietuvos Respublikos Konstitucijos projektą,[74] savąją Konstitucijos versiją paskelbė Lietuvos Demokratinė darbo partija (LDDP), Lietuvos Respublikos Konstitucijos modelį turėjo amerikiečiai L.Wyman ir B.Džonson. Atkreiptinas dėmesys, jog šie trys projektai buvo paskelbti tuo metu, kai svarbiausiu tikslu buvo valstybingumo apgynimas ir nepriklausomybės išsaugojimas, todėl „naujų konstitucinių pagrindų problema dar nebuvo tapusi pagrindiniu naujosios valdžios uždaviniu.“[75] Gal būt dėl to pastarieji būsimosios Konstitucijos projektai nedaug bendro teturi su vėlesniu Konstitucijos rengimo procesu.

„Lietuvos Respublikos tarptautinis pripažinimas 1991 m. rugpjūčio – rugsėjo mėnesiais padėtį pakeitė iš esmės.“[76] Nauja *de jure* realija su Konstitucijos priėmimu susijusių problemų svarstymą nukreipė kita linkme. „Visuomenė, jos politinės jėgos labai skirtingai įsivaizdavo, kokia turėtų būti naujoji Lietuvos Respublikos valdymo forma“[77]. Į pirmą vietą iškilo Prezidento kaip valstybės institucijos atkūrimo reikalingumo bei su šios valstybės institucijos įtvirtinimu susijusios problemos. Buvo parengti dar trys naujosios Lietuvos Respublikos Konstitucijos projektai, kurių bazė – 1938 m.

[74] Š. Vilčinskas. Lietuvos Konstitucijos projekto principai. - Vilnius: Viltis, 1991.
[75] P. Vinkleris. Lietuvos Respublikos Prezidento statusas ir įgaliojimai. – Vilnius, Teisinės Informacijos Centras, 2002. P. 56
[76] V. Landsbergis. Laisvės byla. - Kaunas: Spindulys, 1992. P. 303 – 307.
[77] G. Mesonis. Valstybės valdymo forma konstitucinėje teisėje: Lietuvos Respublika Vidurio ir Rytų Europos kontekste. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003. P. 144.

Lietuvos Konstitucija. Pirmas iš jų – išeivijos lietuvio H. Astravo parengtas ir 1992 m. sausio mėn. Aukščiausiajai Tarybai – Atkuriamajam Seimui įteiktas Lietuvos Konstitucijos projektas, kuris su nežymiais nukrypimais rėmėsi 1938 m. Lietuvos Konstitucija. „Tai buvo viena iš priežasčių, dėl ko jis nepatraukė visuomenės ir politinio elito dėmesio. Šis projektas nebuvo viešai paskelbtas, taip pat nepadarė žymesnės įtakos naujosios Konstitucijos rengimo procesui“[78]. Kitas naujosios Konstitucijos projektas - S.Stačioko parengtas, Lietuvos liberalų sąjungos (LLS) vardu paskelbtas ir Lietuvos Sąjūdžio remiamas siūlymas perdirbti ir pritaikyti dabarčiai 1938 m. Lietuvos Konstituciją; 1992 m. gegužę pristatytas Sąjūdžio koalicijos „Už demokratinę Lietuvą“, į kurią susibūrė Lietuvos Sąjūdis, Krikščionių demokratų, Demokratų, Žaliųjų partijos bei Lietuvos Tautininkų, Tremtinių ir politinių kalinių, Politinių kalinių sąjungos, Piliečių chartija, konstitucinis projektas,[79] o tų pačių metų rugsėjį- antrasis Santaros „Už demokratinę Lietuvą“ Konstitucijos projektas,[80] kuris iš esmės buvo palyginti nežymiai pataisytas 1992 m. gegužės 14 d. paskelbtasis Sąjūdžio koalicijos „Už demokratinę Lietuvą“ projektas. Kartu, nedera pamiršti, jog nuolat buvo tobulinama „oficiali“ Konstitucijos koncepcija, kurią remiantis 1991 m. gruodžio 10 d. Aukščiausiosios Tarybos priimtu nutarimu „Dėl Laikinosios komisijos Konstitucijos projektui parengti sudarymo,“[81] komisija buvo įpareigota pateikti Aukščiausiajai Tarybai iki 1992 m. kovo 15 d.

Nagrinėjant atskirus projektus, tiek pasirodžiusius 1990 – 1991 m. viduryje, tiek vėliau pirmiausia išryškėja valstybės valdymo formos problema: skirtingos pozicijos dėl Seimo, Vyriausybės ir Prezidento įgaliojimų, Konstitucinio Teismo institucijos ir t.t. Visus konstitucijų projektus pagal konstruojamą valstybės valdžios modelį sąlygiškai būtų galima suskirstyti į tuos, kuriuose buvo linkstama į prezidentinę demokratiją ir tuos, kuriuose prioritetas teikiamas parlamentinei demokratijai. Kadangi mūsų darbo tikslas yra išsiaiškinti, kaip formavosi ir kito konstitucinio reguliavimo vizija, kokie buvo galimi konstitucinės raidos keliai, todėl nagrinėsime darbo tiriamuoju aspektu aktualiausius – geriausiai politinę ir teisinę konkurenciją iliustruojančius projektus: Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo sudarytos grupės parengtus Konstitucijos koncepcijos metmenis, LDDP, L.Wyman – B.Džonson, LLS bei Sąjūdžio koalicijos „Už demokratinę Lietuvą“ konstitucinius projektus. Dera pasakyti, jog aštriausia politinė ir teisinė konfrontacija vyko valdžios sąrangos klausimu, tačiau politinių jėgų interesai susikirsdavo ir nuosavybės, žmogaus teisių ir laisvių bei pareigų, kitų fundamentalių problemų klausimu.

Nesiekiant gilintis į visus minėtų projektų subtilumus – pateikti visų jų išsamios analizės, - naudojantis to meto spaudoje publikuota polemika, savo pasisakymuose ar straipsniuose projektus

[78] P. Vinkleris. Lietuvos Respublikos Prezidento statusas ir įgaliojimai. – Vilnius, Teisinės Informacijos Centras, 2002. P. 56.
[79] Lietuvos Respublikos Konstitucija (projektas)// Lietuvos aidas, 1992 geg. 14.
[80] Lietuvos Respublikos Konstitucija (projektas)// Lietuvos aidas, 1992 rugs. 11. Nr. 178. P. 5 – 7.
[81] Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1991. Nr. 36 – 978.

vertinančių jų rengėjų ar oponentų, mokslininkų įžvalgomis panagrinėsime (chronologine tvarka – pagal paskelbimo visuomenei svarstyti pateikimo datą) ir palyginsime kai kurias projektuose formuluojamų konstitucinės koncepcijos gairių, geriausiai atspindinčių galimų konstitucinio reguliavimo kelių pasirinkimo įvairovę bei įsitikinsime, jog Konstitucijos koncepcija ir šalies konstitucinio reguliavimo vizija brendo toli gražu ne pilietinės santarvės dvasia, o ganėtinai aštrių politinių ir teisinių nesutarimų kontekste. Tačiau galbūt todėl ir buvo priimtas veiksmingas ir palyginti stabilus Konstitucijos tekstas?

3.2.1. Lietuvos demokratinės darbo partijos LR Konstitucijos projektas: eklektiška 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos nuostatų recepcija

Dar tebedirbant 1990 m. lapkričio 7 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo nutarimu sudarytai darbo grupei, turėjusiai parengti Konstitucijos koncepcijos metmenis, 1991 m. sausio 5 d., Vyriausiosios rinkiminės komisijos pirmininko J. Bulavo iniciatyva, Lietuvos demokratinės darbo partijos (LDDP) Taryba sudarė savarankišką komisiją Lietuvos Respublikos Konstitucijos projektui rengti. Konstitucinis projektas buvo paskelbtas dienraštyje „Tiesa“ 1991 m. balandžio 23 d.[82] Netrukus po projekto paskelbimo spaudoje pasirodžiusiame analitiniame straipsnyje „Kairiųjų konstitucinės pratybos“ V. Brazaitytė ir I. Kaganas apibendrindami šį projektą teigė, jog daugelyje vietų jo autoriai „nedrįsta atsitraukti nuo LTSR Konstitucijos nuostatų, tik šiek tiek praskiesdami jas 1922 m. Lietuvos Konstitucijos nuostatomis“, „šis projektas tarnauja vadinamosios opozicijos, pirmiausia LDDP ir jos sąjungininkų interesams bei politinėms aspiracijoms“, „tokią Konstituciją priėmus, atsivertų plačios perspektyvos: būtų galima sugrįžti atgal, būtų galima ir į priekį žengti, pavyzdžiui, kad ir sąjunginę sutartį pasirašyti!“[83]

Žinoma, toks kritiškas vertinimas nestebina turint omenyje tuometę politinę diferenciaciją ir aštrią diskusiją dėl valdžios konstrukcijos. Nes štai tarkim B. Genzelis, priklausęs LDDP frakcijai, straipsnyje „Lietuvos Respublikos Konstitucijos rengimo peripetijos“ priešingai teigia, jog šio J.Bulavo vadovaujamos komisijos projekto „išeities taškas – 1922 metų Lietuvos Valstybės Konstitucija, pabrėžiant būtinybę prisilaikyti konstitucingumo tradicijų (Komisijos narių mąstyseną veikė M. Romerio konstitucingumo koncepcija)“[84] ir vertina ją kaip nuoseklią parlamentinės Respublikos Konstituciją. Nesiekiant atmesti ar palaikyti nei vienos, nei kitos pozicijos (juolab, jog ir kritiką ir teigiamas nuomones galime vertinti tik kaip vieną iš subjektyvios politinės konkurencijos išraiškos formų), atliksime trumpą bendrųjų šio šio projekto bruožų analizę.

[82] Lietuvos Respublikos Konstitucija (projektas)// Tiesa 1991 baland. 23. Nr. 77.
[83] V. Brazaitytė, I. Kaganas. Kairiųjų konstitucinės pratybos// Lietuvos aidas, 1991 geg. 9; 1991 geg. 10.
[84] B. Genzelis. Lietuvos Respublikos Konstitucijos rengimo peripetijos // Mūsų konstitucionalizmo raida. P. 236.

Nagrinėjant LDDP projekto nuostatas ir lyginant jį su 1978 m. Lietuvos TSR Konstitucija bei 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucija (toliau - 1922 m. Konstitucija), negalima paneigti, jog panašumų yra. Tačiau pastebėtina, jog perimtos ir kai kurios Metmenų, Laikinojo Pagrindinio Įstatymo nuostatos. Grįžtant prie panašumo su 1922 m. Konstitucija - recepcija akivaizdi nuostatose dėl Lietuvos Respublikos Seimo, Vyriausybės ir Prezidento institucijų tarpusavio sąveikos. Kaip ir 1922 m. Konstitucijoje taip ir LDDP projekte buvo numatyta, kad stipriausias konstitucinis institutas yra Seimas. Jis aukščiausias tautos atstovavimo organas, vykdantis įstatymo leidybos ir jų vykdymo kontrolės funkcijas (39 str.). Šią nuostatą patikslino vienas iš 42 straipsnio punktų, jog Seimas - „panaikina Vyriausybės aktus ir savivaldybių tarybų sprendimus, prieštaraujančius įstatymams“ - tai yra pats Seimas sprendžia, kas atitinka jo priimtus įstatymus, kas ne. Beje, panašios nuostatos buvo įtvirtintos ir Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme. Projekto 40 straipsnyje ir 49 str. 2 dalyje atitinkamai numatytas trejų metų Seimo ir Respublikos Prezidento įgaliojimų laikas. Šios nuostatos, matyt, irgi perimtos iš 1922 m. Konstitucijos, tačiau „kitokiomis istorinėmis sąlygomis tai nebuvo pakankamas motyvas jas įtvirtinti“ ir todėl jos buvo kritikuojamos, esą „tokia trumpa kadencija neskatins rimtos įstatymų leidybos, daugeliu atvejų deputatai savo veiklą orientuos į pasirengimą rinkiminei kovai. Prezidento įgaliojimų vykdymas taip pat bus suvaržytas. Tai neskatins iniciatyvos ir neteiks stabilumo“[85].

Taip pat pastebimas projekto bruožas – maksimalus Prezidento valdžios apribojimas. Respublikos Prezidentas pagal šį projektą kartu su Vyriausybe realizuoja vykdomąją bei tvarkomąją valdžią ir tuo būdu tėra „politiškai neatsakinga Vyriausybės viršūnė“[86]. Štai pagal projekto 52 straipsnį Prezidentas tik „po konsultacijų su Seimo frakcijomis teikia Seimui kandidatą į ministrus pirmininkus“, „o iš esmės prezidentui priklausytų skirti Ministrą Pirmininką Seimo pritarimu“[87]. Taip pat nemažai kritikos susilaukė ir numatytas Prezidento rinkimo būdas. Projekte siūloma, kad Respublikos Prezidentą rinktų Rinkikų Kolegija, susidedanti iš Lietuvos Respublikos Seimo deputatų ir aukštesnės pakopos vietos savivaldybės Tarybų deputatų. Tiesa, projekte numatyta alternatyva: prezidentą renka tauta. Tačiau projekto rengimo komisijos pirmininkas spaudoje[88] pareiškė tvirtą nuomonę, kad prezidentą turi rinkti rinkikų kolegija. Galima samprotauti, jog tai vėlgi byloja apie numatytą Prezidento ir Respublikos Seimo institucijų santykį.

Kalbant apie teismų sistemą, projekto autoriai, palaikė, matyt, jau egzistuojančiąją, todėl projekte kalbama apie rajonų ir miestų teismus, tarėjus – tik siūlyta įvesti naują instituciją – Konstitucinį teismą. Šis siūlymas nebuvo naujas. Konstitucijos koncepcijos metmenų autoriai taip pat

[85] V. Brazaitytė, I. Kaganas. Kairiųjų konstitucinės pratybos// Lietuvos aidas, 1991 geg. 10.
[86] V. Brazaitytė, I. Kaganas. Kairiųjų konstitucinės pratybos// Lietuvos aidas, 1991 geg. 10.
[87] P. Vinkleris. Lietuvos Respublikos Prezidento statusas ir įgaliojimai. – Vilnius: Teisinės Informacijos Centras, 2002. P. 52.
[88] //Tiesa, 1991 bal. 19.

siūlė įvesti šią, ar alternatyvią Konstitucinės tarybos konstitucinės priežiūros instituciją, tik skirtingai nei LDDP projekte viena iš lygiomis dalimis teisėjus skiriančių institucijų buvo ne Vyriausybė, o Prezidentas.

Itin kritikuota LDDP projekte pasiūlyta proporcinė rinkimų sistema, argumentuojant tuo, jog ji tiesiogiai suponuoja politinį nestabilumą, nesiliaujančią vyriausybių kaitą ir palankias sąlygas ekstremistinių partijų deputatams trikdyti parlamento darbą ir siejant šį pasiūlymą su sovietine tradicija, nors 1922 m. Konstitucijoje taipogi įtvirtinta pastaroji.

Apibendrinant ir vertinant LDDP projekte pateiktų siūlymų įtaką 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintai valstybės valdymo formai, Prezidento įgaliojimų įtvirtinimui, galima pagrįstai tvirtinti, jog LDDP projektas nesuvaidino ryškesnio vaidmens. Tačiau šis projektas patvirtina išvadą, jog konstitucinės kūrybos procesą įtakojo buvusio režimo institutai, nepriklausomos tarpukario Lietuvos konstitucinė tradicija. Vien tai, jog Konstitucijos projektui kurti buvo sudaryta savarankiška LDDP komisija liudija apie ryškią parlamento politinę diferenciaciją, ir patvirtina J. Mackowo išvadą, kurią šiame darbe siekiame pagrįsti Lietuvos pavyzdžiu, jog be konstitucinės tradicijos įtakos vienas iš konstitucinį procesą smarkiai įtakojančių veiksnių buvo ir vadinamoji politinė kasdienybė – ryškus siekis užtikrinti politinių veikėjų interesus.

3.2.2. Lietuvos Respublikos Konstitucijos koncepcijos metmenys: konstitucinio reguliavimo vizijos gairės

LDDP paskelbus savąjį Konstitucijos projektą, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo sudarytoji komisija, vadovaujama V. Landsbergio, ir turėjusi parengti Lietuvos Respublikos Konstitucijos koncepciją, baigė darbą. Lietuvos Respublikos Konstitucijos koncepcijos metmenys (toliau – Metmenys) visuomenei svarstyti buvo pateikti 1991 m. gegužės 10 d.[89]

J. Žilys straipsnyje „Konstitucijos koncepcijos metmenys – žingsnis Lietuvos Respublikos Konstitucijos link“[90] pateikia pagrindinius Metmenų genezės aspektus, aptaria bendrąsias Metmenų rengimo aktualijas, politinių teisinių kompromisų atspindžius Metmenyse, analizuoja Metmenų turinio bruožus. Nors šis politinis teisinis dokumentas, pasak autoriaus, ir nesuvaidino konkretaus reguliuojančio vaidmens Lietuvos konstitucionalizme, tačiau Metmenys reikšmingi tuo, jog išreiškia to meto Lietuvos politinės teisinės kultūros pagrindinius bruožus, o jų nuostatos akivaizdžiai atsispindi ne tik įvairiuose konstituciniuose projektuose, tačiau ir pačioje 1992 m. spalio 25 d. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, todėl šiame darbe jam skirsime šiek tiek daugiau dėmesio ir aptarsime bendruosius Metmenų bruožus, daugiausia diskusijų sukėlusių nuostatų vertinimus.

[89] Lietuvos Respublikos Konstitucijos koncepcijos metmenys// Lietuvos aidas, 1991 gegužės 10.
[90] J. Žilys. Konstitucijos koncepcijos metmenys – žingsnis Lietuvos Respublikos Konstitucijos link// Justitia, 2001 Nr. 3.

Metmenų rengimo ir svarstymo laikotarpiu ypač karštai buvo diskutuojama apie Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko įgaliojimus, prezidento institucijos atkūrimą, Konstitucinio Teismo įsteigimą, daug diskusijų kilo dėl konstitucinių normų išdėstymo logikos. Tačiau esminis klausimas, kurį bandyta spręsti Metmenyse ir kuris apskritai vėliau tapo kertiniu diskusijų objektu – valstybės valdžios konstrukcija.

Metmenų rengėjai pasirinko tokią poziciją: Lietuvoje valstybės valdžią įgyvendina Seimas, Respublikos Prezidentas ir Vyriausybė, taip pat Teismas. Metmenų bendrasis skirsnis ,,Lietuvos Respublika“ Seimą įvardija kaip vienintelį įstatymų leidėją, o Prezidentui ir Vyriausybei tenka vykdomosios valdžios funkcijos. Lyginant aukščiausiųjų valstybės organų konstitucinę padėtį, į akis krenta labai ryškus siekis įtvirtinti Seimo dominavimą. Seimas įvardijamas teisėtu ir vieninteliu Lietuvos tautos atstovu: niekam nepavaldus ir neatskaitingas, todėl jokia dingstimi jo veikla negali būti nutraukta ar sustabdyta.[91] Be tradicinių lyginamojoje konstitucinėje teisėje žinomų parlamentų įgaliojimų, Seimui numatyta diskutuotina įstatymų aiškinimo, galimybės panaikinti Ministrų kabineto aktus ir savivaldybių tarybų sprendimus, prieštaraujančius įstatymams, kompetencija. Tačiau, matyt, siekiant išvengti per didelio Seimo įsigalėjimo, projekte nustatoma, jog Seimas veikia vadovaudamasis Konstitucija ir įstatymais, gerbdamas kitas valdžios šakas ir nesikišdamas į jų kompetencijos sferas, bei nesiekdamas absoliučios valdžios.

Respublikos Prezidentas pagal Metmenų skirsnį ,,Lietuvos Respublikos Prezidentas“ yra aukščiausias valstybės pareigūnas, atstovaujantis Lietuvos Respublikai palaikant tarptautinius santykius. Vyriausybės atžvilgiu Prezidentui pagal šį projektą numatomi Ministro pirmininko skyrimo, gavus išankstinį Seimo sutikimą, įgaliojimai. Nustatoma Ministrų kabineto atsakomybė Seimui. Tuo būdu pagal projektą Ministrų kabinetas Respublikos Prezidentui neatsakingas ir neatskaitingas. Respublikos Prezidentas gali tik siūlyti Seimui įvertinti Ministrų kabineto priimtus aktus. Metmenys numato, jog Respublikos Prezidentas kartu su Ministrų kabinetu sprendžia svarbiausius užsienio politikos klausimus, veda derybas ir Ministrų kabinetui pritarus pasirašo Lietuvos Respublikos tarptautines sutartis, vėliau pateikdamas jas Seimui ratifikuoti. Nei Respublikos Prezidento, nei Seimo konstitucinis pamatas užsienio politikoje nenumatytas. Pastebėtina, kad net Respublikos Prezidento įgaliojimas pasirašyti tarptautines sutartis suvaržytas Ministrų kabineto sutikimo.

Minėtieji darbo grupėje vykusios diskusijos dėl valstybės valdžios sandaros fragmentai, publikacijos spaudoje, stenogramų medžiaga rodo, jog Lietuvos žmonės vis intensyviau diskutavo, kurią – parlamentinę ar prezidentinę demokratiją pasirinkti, todėl Metmenyse pastebimas siekis suderinti prezidentinės ir parlamentinės demokratijų tradicijas. Išsamią Konstitucijos koncepcijos analizę atlikęs JAV politologas L.Sabaliūnas pastebėjo, jog Metmenų rengėjus prezidentinė santvarka

[91] LR Konstitucijos koncepcijos metmenų bendrojo skirsnio ,,LR Seimas“ 8d., ,,Lietuvos aidas“, 1991 geg. 10.

lyg ir vilioja, tačiau jos rinktis vis dėlto nesiryžtama. O kita vertus, ,,koncepcijos metmenys, nuo parlamentinės demokratijos lyg ir nutolsta, bet prie prezidentinės demokratijos irgi nepriartėja“. Vis dėlto, negalima atmesti teiginio, jog Metmenų rengėjai parlamentinės demokratijos principams teikė didesnį prioritetą: valstybės valdžios sistemos reglamentavimui skirtuose skirsniuose ryškiai matyti, jog Metmenyse siūlomoje valstybės valdžios konstrukcijoje iškiliausias turėjo būti Seimas.

Įsivaizduojant diskusinę to meto situaciją, analizuojant Metmenų teksto turinį nestebina neišvengiamai pastebimas išskirtinis kompromisinis jo pobūdis. Alternatyvos, viena vertus, buvo teisinių politinių kompromisų paieška, taip pat, ko gero, vienas geriausių būdų sužinoti visuomenės poziciją šiais klausimais.

Nustatant, kad į Seimą galės būti renkami 25 metų amžiaus asmenys, nurodyta ir alternatyva – 30 metų. Sprendžiant, koks turėtų būti įgaliojimų laikas, bendros nuomonės taip pat nebuvo – ketveri metai ar penkeri. Diskutuota ir nustatant, kokio amžiaus asmuo gali būti renkamas Respublikos Prezidentu – ne jaunesnis kaip 35 metų ar 40 - ies, kokia jo kadencijos trukmė – ketveri ar penkeri metai. Metmenų autoriai nesutarė ir dėl Respublikos Prezidento rinkimų būdo. Pateikti du variantai, kurių pirmasis numatė, jog Prezidentą rinktų Seimas, o antruoju buvo siūlomi visuotiniai rinkimai. Alternatyviai buvo siūloma spręsti klausimą, kuri institucija vykdys konstitucinės kontrolės funkciją – Konstitucinis Teismas ar Konstitucinė Taryba. Diskutuota ir dėl kai kurių Seimo ir Prezidento kompetencijos ribų, skiriant ir atleidžiant Valstybės kontrolės institucijų vadovus, klausimas dėl jų atsakingumo ir atskaitingumo.

,,Kompromisų prielaidos Metmenyse taip pat matomos ir netiesiogiai, t.y. neišplečiant daugelio klausimų teisinio reguliavimo ir tartum paliekant galimybę susitarti ateityje“[92]. Tarp tokių paminėtina savivaldos, prokuratūros institucijų, užsienio politikos ir valstybės gynimo, iš dalies ir žmogaus teisių ir laisvių koncepcijos.

Paminėtini ir kiti svarbūs Metmenų bruožai. Pabrėžtina, jog Metmenyse išskirtinis dėmesys skiriamas valstybės formos apibūdinimui, atskirai buvo apibrėžiama ir valstybės teritorinės santvarkos forma, numatytos tautinių mažumų kultūrinės autonomijos prielaidos. Teisinės valstybės samprata suformuluota glaustai ir nurodyti tik esminiai jos požymiai: Lietuvos Respublika yra teisinė valstybė. Jos veikla ir santykiai su savo piliečiais ir juridiniais asmenimis grindžiami Lietuvos Respublikos Konstitucija ir įstatymais, priimtais demokratine tvarka. Valdžios institucijų galių ribas nustato Konstitucija ir įstatymai. Jokie teisiniai aktai ir veiksmai negali prieštarauti Konstitucijai. Visos valdžios institucijos, pareigūnai ir piliečiai lygūs prieš įstatymus. Valstybė garantuoja konstitucinę priežiūrą tam, kad visa valstybinė valdžia funkcionuotų pagal Konstituciją. Teisinės

[92] J. Žilys. Konstitucijos koncepcijos metmenys – žingsnis Lietuvos Respublikos Konstitucijos link// Justitia, 2001. Nr. 4 – 5. P. 8.

valstybės koncepcija išreikšta ir žmogaus teisių ir laisvių filosofijoje, kuria vadovavosi Metmenų rengėjai.

Formuluojant Metmenų skyrių dėl žmogaus teisių ir laisvių, nebuvo siekiama visiškai atskleisti jų turinio, todėl apsiribota pagrindinių teisių ir laisvių: žmonių lygybės; asmens neliečiamumo; žmogaus laisvės; nuosavybės teisės; minties, sąžinės ir tikėjimo laisvės, teisės į mokslą; teisės į taikius susirinkimus; teisės į susivienijimus; teisės į poilsį ir kitų teisių išdėstymu. Pabrėžtina, kad koncepcija grindžiama remiantis atitinkamais tarptautinės teisės aktais, įtvirtinta nuostata, kad įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis laisvėmis, žmogus negali patirti kitokių apribojimų, kaip įstatymų numatytieji, ir vien tik todėl, kad liktų apsaugotos kitų žmonių teisės ir laisvės.

Atsižvelgiant į Metmenų turinio pagrindinius bruožus, įtvirtintas nuostatas, Metmenų kompromisinį pobūdį, apibendrinant galima teigti, jog jų koncepciją ir kartu tuometę konstitucinio reguliavimo viziją įtakojo to meto sudėtinga politinė situacija. „Būsimosios Konstitucijos vizija brendo aštrioje diskusijoje dėl valstybės ir visuomenės sąveikos, dėl teisės vaidmens ir įtakos politiniame procese“[93]. Pabrėžtina, jog Metmenys gali būti įvardinti kaip siekis pirmą kartą išreikšti bent bendruosius konstitucinės sistemos bruožus, kurie būtų visuotinių svarstymų pradžia kelyje į nuolatinę Lietuvos Respublikos Konstituciją. Tai buvo svarbus žingsnis kuriant Lietuvos Respublikos konstitucinį modelį.

3.2.3. L. Wyman ir B. Johnson LR Konstitucijos projektas – JAV konstitucinio modelio versija

Konstitucijos rengimo istorijoje žinomas ir vadinamasis L. Wyman ir B. Johnson parengtas Lietuvos Respublikos Konstitucijos projektas. Pakviesti konstitucinės kūrybos klausimais konsultuoti Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo sudarytą darbo grupę Konstitucijos koncepcijos projektui parengti, amerikiečiai pateikė savąja Lietuvos Konstitucijos versiją (koncepcijos projektą), kuri buvo paskelbta savaitraštyje „Atgimimas“ 1991 m. birželio 20 d.[94] Šis amerikiečių teisės ir politikos mokslų specialistų projektas sulaukė nemažai atgarsių: tiek skeptiškų, tiek ir palankių vertinimų.

Apibendrintai vertindami šį projektą galime teigti, jį esant originalų, tačiau galime sutikti ir su P. Žumbakio straipsnyje „Tauta ir valdžia“ išsakyta įžvalga, jog pastarasis sudarytas pagal Amerikos konstitucijos modelį ir yra daugiau Amerikos konstitucija – liberalios amerikietiškos sistemos svajonė. „Projekte esama tam tikro arogantiškumo, primetant Vakarų politinės teisės principus

[93] J. Žilys. Konstitucijos koncepcijos metmenys – žingsnis Lietuvos Respublikos Konstitucijos link// //Justitia, 2001. Nr. 3.
[94] Lietuvos Respublikos Konstitucija (projektas)//Atgimimas 1991 birž. 20 – 27.

Lietuvos tautai“[95]. Antai, rašoma, kad konstitucija bus keturiom kalbom: lietuvių, lenkų, rusų ir vokiečių. Nors sakoma, kad lietuviškajam Konstitucijos tekstui teikiama pirmenybė, bet ,,tekstai kitomis kalbomis taip pat gali būti naudojami aiškinant šios konstitucijos žodžių bei posakių reikšmes“[96]. Vakarietiškosios tradicijos ,,primetimą“ iliustruoja ir nuostata, jog iškilus neaiškumams dėl kokio termino, ką jis reiškia konstitucijoje, Lietuvos teismai privalo žiūrėti į Vakarų, anglosaksų tradicijas.

Kalbant apie projekte įtvirtintą valdžios konstrukciją, pastebėtina, jog Seimui nustatytas šešerių metų įgaliojimų laikotarpis, rinkimus rengiant kas dveji metai, per kiekvienus rinkimus perrenkant vieną trečdalį Seimo narių. Vykdomoji Lietuvos Respublikos valdžia, pasak projekto autorių, turi būti suteikta Lietuvos Respublikos Prezidentui, renkamam visuotiniuose rinkimuose šešerių metų kadencijai, tačiau tik vieną kartą. Kadangi Prezidentas yra Vyriausybės vadovas, Ministro pirmininko pareigybė nenumatoma. Prezidentui taip pat numatyta įstatymų leidybos iniciatyvos teisė bei 2/3 visų Seimo narių kvalifikuota dauguma įveikiama veto teisė.

,,Vis dėlto, nepaisant griežtesnio nei kituose projektuose valdžių atskyrimo principo realizavimo bei išties didelių Prezidento įgaliojimų realizuojant vykdomąją valdžią, Prezidentas pagal šį projektą yra labiau priklausomas nuo Seimo, nei Seimas nuo Prezidento“[97]. Tokią išvadą galima pagrįsti nuostatomis, suteikiančiomis galimybę Seimui pagal specialią konstitucinę procedūrą suspenduoti Prezidentą, jei jo negalavimas trukdo jam atlikti savo pareigas; patraukti Prezidentą konstitucinėn atsakomybėn impyčmento (valstybinio kaltinimo) procedūra.“ P. Vinkleris pastebi, kad šia ir didele dalimi kitų nuostatų – ,,projektas artimas JAV Prezidento institucijos modeliui“[98].

Neapsiribojant tik projektuose numatomomis valdžios konstrukcijos ir Prezidento, Seimo, Vyriausybės tarpusavio sąveikos gairėmis, dera aptarti ir keletą kitų Lietuvos konstitucinio reguliavimo viziją atspindinčių nuostatų. Nagrinėjamo projekto penktasis skyrius skirtas piliečių teisėms ir pareigoms. Dvidešimt keturiuose straipsniuose smulkiai išdėstomos piliečių teisės ir atvejai, kuriems esant jos gali būti apribotos. Tačiau atrodo, jog autoriai visiškai nejautė Lietuvos dvasios: į žmonių teises įrašyta absoliuti teisė į abortus, kalinių nubaustų visą gyvenimą kalėti, teisė pareikalauti nutraukti jam gyvybę, sunkių ligonių eutanazijos teisė“[99]. Tačiau kaip pažangias idėjas galima vertinti projekte detaliai išdėstomą nekaltumo prezumpcijos principą, asmens patraukimo baudžiamojon atsakomybėn taisykles.

---

[95] P. Žumbakis. Tauta ir valdžia//Šiaurės atėnai 1992 kov. 27.
[96] Lietuvos Respublikos Konstitucijos (projekto) pirmojo skyriaus ,,Bendrieji teiginiai“ 2 str. 2 d., //Atgimimas, 1991 birž. 20 – 27. Nr. 26. P 6.
[97] P. Vinkleris. Lietuvos Respublikos Prezidento statusas ir įgaliojimai. – Vilnius: Teisinės Informacijos Centras, 2002. P. 55.
[98] P. Vinkleris. Lietuvos Respublikos Prezidento statusas ir įgaliojimai. – Vilnius: Teisinės Informacijos Centras, 2002. P. 55.
[99] Lietuvos Respublikos Konstitucijos (projekto) penktojo skyriaus ,,Teisės ir Pareigos“ 8 str. //Atgimimas, 1991 birž. 20 – 27. Nr. 26. P. 6.

Apibendrinant galima teigti, kad „Wyman – Johnson“ Lietuvos Respublikos būsimosios Konstitucijos koncepcijos variante išties buvo nemažai skirtingų, negu Prezidiumo darbo grupės parengtos koncepcijos, ar LDDP paskelbto projekto aspektų. Jis atspindėjo kitokią nuomonę dėl būsimosios Lietuvos Konstitucijos turinio. „Nors apskritai L. Wyman Konstitucijos koncepcija nebuvo palankiai vertinama, negalima ignoruoti vertingų jos nuostatų, atskleidžiančių žmogaus ir piliečio teisių ir laisvių sampratą, valdžios galių ribas. (…) L. Wyman pozicija dėl valstybės valdžios konstrukcijos buvo aiški ir nedviprasmiška – ji orientavosi į klasikinę valdžių pusiausvyrų doktriną, kurios realus įgyvendinimo pavyzdys buvo JAV“[100]. Nepaisant prieštaringų vertinimų ją galima traktuoti, kaip Lietuvos žmonėms suteiktą papildomą informaciją apie galimus demokratinės Lietuvos Respublikos konstitucinės raidos kelius.

3.2.4. Lietuvos liberalų sąjungos LR Konstitucijos projekto atrama – 1938 m. Lietuvos Konstitucija

Kaip minėta anksčiau, po pučo Maskvoje pralaimėjimo bei Lietuvos tarptautinio pripažinimo, Lietuvos Respublikos Konstitucijos rengimo procesas įgavo spartesnį pagreitį ir neabejotinai sulaukė dar aštresnių diskusijų. Didžiausią polemiką sukėlė valstybės vadovo teisinio statuso ir jo rinkimų tvarkos problema. Siekiant įtvirtinti Lietuvos valstybingumą, nemažai daliai visuomenės ir politinio elito atstovų rodėsi, jog „reformuojant pokomunistinę visuomenę, drausmę ir tvarką gali garantuoti tik stipri ir autoritetinga valdžia“[101]. Manyta, jog Prezidento institucija pasitarnautų tautos konsolidacijai. Štai S. Stačiokas 1991 m. rugpjūtį „Justitia“ žurnale išspausdintame interviu teigė, jog „vienasmeniškas valstybės valdžios organas yra labai būdingas Lietuvos valstybei. Kai luominis pseudoparlamentarizmas sunaikino ir realiąją, ir simbolinę asmeninę valdžią, sunyko ir Lietuvos valstybė“[102]. Tokią – Prezidento institucijos prioritetą išryškinančią poziciją atspindi ir jo parengtas bei liberalų partijos aprobuotas Lietuvos Respublikos Konstitucijos projektas, išspausdintas 1992 m. vasario 25 d. „Lietuvos aide“ Pasak tuomečio Lietuvos liberalų sąjungos pirmininko V. Radžvilo – tai buvo „smarkiai atnaujintas ir šiuolaikinius teisės reikalavimus atitinkantis 1938 metų Lietuvos Konstitucijos variantas“,[103]nors daugelis to meto Aukščiausiosios Tarybos deputatų lygindami šį projektą su minėta tarpukario Konstitucija įvertino jį kaip net „šiek tiek „tobulesnį“ savo griežtumu“[104].

[100] J. Žilys. Konstitucijos koncepcijos metmenys – žingsnis Lietuvos Respublikos Konstitucijos link// Justitia, 2001. Nr. 4 – 5. P. 8.
[101] Č. Bauža. 1990 – 1992 m. politinio konstitucinio proceso Lietuvoje ypatybės//Lietuvos Respublikos Konstitucija penkerių metų retrospektyvoje. – Vilnius, 1997. P. 57.
[102] G. Dominas. Lietuva verta demokratiškos Konstitucijos //Justitia, 1991 rugp. 1 – 15.
[103] V. Radžvilas. Konstitucinių žaidimų kaina //Lietuvos rytas, 1992 birž. 16. Nr. 116.
[104] A. Ambrazevičius (Tautos pažangos frakcija). Deputatai apie liberalų konstituciją //Vilniaus laikraštis 1992 vas. 26.

Žinoma, kaip ir reikėjo tikėtis, to meto politiniame kontekste, kurį galima įvardinti kaip aistrų ir emocijų įaudrintą įnirtingą politinių grupuočių konfrontaciją dėl valdžios ir įtakos, vadinamoji „Liberalų Konstitucija“ kaip ir ankstesnieji projektai sulaukė kritikos, o šiuo atveju, pasak pačių liberalų, ir ignoravimo iš priešingos „stovyklos“. „Kuomet po didelių vargų šis Konstitucijos variantas išvydo dienos šviesą, jį iš karto apgobė slogi tyla. Mėginimai įtraukti projekto svarstymą į Parlamento darbotvarkę buvo nesėkmingi, tam ryžtingai priešinosi ir LDDP, ir „demokratiškųjų“ Centro bei Tautos pažangos frakcijų deputatai“[105].

Turbūt to ir reikėjo tikėtis, nes jau pora metų tiek visuomenėje, tiek parlamente vyko nesutarimai tarp parlamentinės ir prezidentinės respublikos šalininkų. Liberalai palaikė pastarąją poziciją ir orientavosi į daugelio teisininkų, politologų, istorikų vertinamą kaip autoritarinę 1938 m. Lietuvos Konstituciją, tačiau pasak rengėjų, ne dėl konjunktūrinių išskaičiavimų, bet tvirtai tikėdami, jog „esamomis sąlygomis Lietuvai gyvybiškai būtina stipri vykdomoji valdžia“[106].

Trumpai aptariant šio projekto bruožus, pirmiausia akivaizdus Konstitucijos struktūros, jos skyrių pavadinimų perėmimas iš 1938 m. Konstitucijos, taip pat, tai, jog siūloma suteikti nemažus įgaliojimus Prezidentui. Tačiau, nors pagal 1938 m. Konstituciją valstybės valdžia buvo „vienatija ir nedaloma“, o valstybės priešakyje buvo jai vadovaujantis Respublikos Prezidentas, Liberalų sąjungos projekte nedviprasmiškai įtvirtinamas valdžių padalijimo principas.[107] Skirtingai, nei 1938 m. Konstitucijoje numatyta, jog Prezidentą renka ne Tautos Atstovai, o piliečiai ir ne septynerių, o penkerių metų kadencijai. Taip pat apribota ir perrinkimų galimybė: „Respublikos Prezidentas gali būti perrenkamas, bet ne daugiau kaip du kartus iš eilės”[108]. Pagal 1938 m. Konstituciją Seimas turėjo teisę priimti tik įstatymo projektus, o Respublikos Prezidentas tokį projektą tvirtindavo ir skelbdavo įstatymu arba grąžindavo Seimui, kuriam antrą kartą 3/5 dauguma priėmus tą patį nepataisytą įstatymo projektą, įgydavo teisę paleisti Seimą. Liberalų sąjungos projekte – Seimas principinis įstatymų leidybos organas. Iš visų galingų Respublikos Prezidento įgaliojimų įstatymų leidybos srityje pagal 1938 m. Konstituciją analizuojamame Liberalų sąjungos projekte Respublikos Prezidentui paliekami tik įstatymų pasirašymo ir jų skelbimo bei 2/3 visų deputatų balsų dauguma įveikiamo veto įgaliojimai.[109]

Pagal 1938 m. Konstituciją Respublikos Prezidentas bet kada galėjo paleisti Seimą, neišbuvusį penkerių metų. Tuo tarpu Liberalų sąjungos projekte patikslinta, jog tą galima padaryti tik vienu atveju „Vyriausybei pasiūlius, po to, kai Seimas pareiškė Vyriausybei nepasitikėjimą“[110].

---

[105] V. Radžvilas. Konstitucinių žaidimų kaina //Lietuvos rytas, 1992 birž. 16. Nr. 116.
[106] Ten pat.
[107] Liberalų sąjungos Lietuvos Respublikos Konstitucijos (projekto) 2 str. 2 d., //Lietuvos aidas, 1992 vas. 25. Nr. 38.
[108] Liberalų sąjungos Lietuvos Respublikos Konstitucijos (projekto) 92 str. 2 d., //Lietuvos aidas, 1992 vas. 25. Nr. 38.
[109] Liberalų sąjungos Lietuvos Respublikos Konstitucijos (projekto) 101 str. 1 - 2 d., 122 str. //Lietuvos aidas, 1992 vas. 25 d. Nr. 38.
[110] Liberalų sąjungos Lietuvos Respublikos Konstitucijos (projekto) 70 str. 2 d. //Lietuvos aidas, 1992 vas. 25. Nr. 38.

Skirtingai nei pagal 1938 m. Konstituciją, pagal Liberalų sąjungos Konstitucijos projektą Respublikos Prezidentas Vyriausybės formavimo procedūroje turi tik Ministro pirmininko kandidatūros teikimo įgaliojimą, o jo skyrimo įgaliojimas suteiktas Seimui. Tiek 1938 m. Konstitucijai, tiek projektui bendra yra tai, jog atleisti Vyriausybę Respublikos Prezidentas gali be Seimo sutikimo. Taigi nors formaliai numatyta, jog Ministras Pirmininkas atsakingas Seimui, tačiau iš tikrųjų – Prezidentui: ,,Respublikos Prezidentas turi teisę atleisti Vyriausybę be Seimo sutikimo" (113 str. 3 d.).

Apibendrinant galima teigti, kad Liberalų sąjungos valdybos siūlomas projektas gerokai skyrėsi nuo Aukščiausiosios Tarybos komisijos rengiamo Konstitucijos projekto, tačiau nebuvo ir visiška 1938 m. Konstitucijos kopija. Nors šis istorinis dokumentas ir sudarė Liberalų sąjungos Konstitucijos projekto bazę, pats projektas jau vien tik pagal siūlomą Respublikos Prezidento statuso reguliavimą atitolsta nuo jo. ,,Respublikos Prezidento konstitucinė padėtis Liberalų sąjungos projekte žeminama pagal visus Respublikos Prezidento statusą reguliuojančius institutus,"[111] derinant juos su valdžių padalijimo principu bei parlamentarizmo doktrina.

,,Liberalų sąjungos projektas suvaidino reikšmingą vaidmenį formuojant ir įtvirtinant būsimosios Lietuvos Respublikos Konstitucijos koncepciją. Jame išreikštos politinės – teisinės idėjos iš dalies buvo perimtos kituose konstituciniuose projektuose"[112]. Diskusija dėl Prezidento institucijos atkūrimo reikalingumo tolydžio aštrėjo, todėl naująjį konstitucingumo raidos laikotarpį (1991 m. rugpjūtis – 1992 m. spalis) lydėjo įnirtinga politinė kova, vidinė parlamentinė konfrontacija, arši priešprieša tarp pozicijos ir opozicijos Aukščiausiojoje Taryboje ir visuomenėje.

3.2.5. Parlamentinis LR Konstitucijos projektas:orientacija į 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstituciją

Pagal Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo nutarimą ,,Dėl Lietuvos Respublikos konstitucingumo raidos" Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas iki 1991 m. gruodžio 1 d. turėjo pateikti Aukščiausiajai Tarybai – Atkuriamajam Seimui Metmenų svarstymo visuomenėje rezultatus ir išvadas. Po kritinių specialistų ir politikų įvertinimų buvo susitarta dėl kompromisų paieškų rengiant konstituciją. Dėl to 1991 metų gruodžio 10 d. greta Laikinosios komisijos Konstitucijos projektui rengti, kurios pirmininku buvo patvirtintas teisininkas K. Lapinskas taip pat buvo sudaryta 14 deputatų Konstitucinių problemų derinimo grupė, į kurią Aukščiausiojoje Taryboje veikiančios

[111] P. Vinkleris. Lietuvos Respublikos Prezidento statusas ir įgaliojimai. – Vilnius: Teisinės Informacijos Centras, 2002. P. 62.
[112] J. Žilys. Konstitucinio teismo doktrinos formavimasis ir įtvirtinimas Lietuvos teisinėje sistemoje, daktaro disertacija, Vilnius, 2000. P. 90.

frakcijos delegavo savo atstovus,[113] o po mėnesio nustatyti ir naujosios Lietuvos Respublikos Konstitucijos šeši rengimo etapai.[114] Pagal Aukščiausiosios Tarybos nutarimą – jau iki 1992 m. kovo 15 d. turėjo būti parengtas pirmasis Lietuvos Respublikos Konstitucijos projekto variantas, vėliau numatytas jo teikimas Aukščiausiosios Tarybos, visuomenės svarstymams, paskelbimas, projekto taisymas, atsižvelgiant į visuomenės svarstymo rezultatus. Pataisytas ir Laikinosios komisijos Konstitucijos projektui parengti aprobuotas Konstitucijos projektas iki 1992 m. spalio 15 d. turėjo būti pateiktas svarstyti Aukščiausiajai Tarybai.

Politinio gyvenimo realybė į šį grafiką įnešė savų, jame nenumatytų pataisymų. Pradiniuose šios programos vykdymo etapuose Laikinoji komisija atliko savo darbą iki 1992 m. balandžio vidurio iš viso surengdama 18 posėdžių. Naujosios Konstitucijos projektas Aukščiausiajai Tarybai – Atkuriamajam Seimui svarstyti buvo pateiktas truputį pavėluotai - 1992 kovo 30 d. Tačiau nepaisant kai kurių trukdžių – darbas vyko intensyviai.

Nuo daugiau techninių konstitucinės kūrybos parametrų grįžtant prie paties Konstitucijos projekto turinio, pastebėtina, jog ir čia labiausiai orientuotasi į demokratiškiausią iš tarpukario konstitucinio paveldo – 1922 m. Konstituciją. Projektas į pirmą vietą iškėlė Seimą, kuris apibrėžiamas kaip aukščiausia ir vienintelė valdžios institucija, kuriai išimtinai priklauso įstatymų leidyba ir kuri atskaitinga tik Tautai.

Respublikos Prezidentas – aukščiausias valstybės pareigūnas, atstovaujantis Lietuvos Respublikai krašte ir palaikant tarptautinius santykius. Jam pavedamas ir vykdomosios valdžios įgyvendinimas, bet tik kartu su Vyriausybe. Nuo galingo Seimo Respublikos Prezidentas apsaugomas rinkimų būdu – jis renkamas visuotiniuose rinkimuose. Respublikos Prezidento kadencija – ketveri metai, jis gali būti renkamas ne daugiau kaip dviems kadencijoms (83 str. 1d.). Prezidento rinkimus numatyta vykdyti kartu su Seimo rinkimais, kiek pažeminant jo konstitucinę padėtį, tačiau projekte Respublikos Prezidentui suteikiamas reikšmingas veto instrumentas, leidžiantis realizuoti savo nuostatas ir kartu suvaržantis Seimą.

Vyriausybės formavimo procedūroje Respublikos Prezidentas įgaliojamas Seimui pritarus skirti Ministrą Pirmininką ir pavesti jam sudaryti Vyriausybę (88 str. 1 d. 5 p.). Taip pat nenumatoma galimybė Prezidentui net turint Seimo pritarimą atleisti Ministrą pirmininką ar kitą Vyriausybės narį. Pagal įtvirtintą Vyriausybės solidarios atsakomybės Seimui principą Vyriausybės ar Ministro pirmininko atsistatydinimą įgaliojamas priimti Seimas.

[113] Įgalioti frakcijų atstovai: Centro – V.P. Andriukaitis, R. Ozolas; Jungtinės Sąjūdžio – N. L. Rasimavičius, LDDP – B. Genzelis; Lenkų – Z. Balcevičius; Liberalų – E. Vilkas; Nuosaikiųjų– V. Pauliūnas; Santaros – E. Jarašiūnas; Tautininkų – A. Sėjūnas; Tautos pažangos – A. Taurantas; 10 nepriklausančiųjų frakcijoms – K. Lapinskas.
[114] //LR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1992, Nr. 7 – 159.

Šis projektas, nustatantis valdžios sistemą su ryškia įstatymų leidybos organo viršenybe, suvaidino milžinišką vaidmenį tolesniame naujosios Konstitucijos rengimo procese. Daugelis jo normų įėjo į naujosios Konstitucijos tekstą.

3.2.6. Sąjūdžio koalicijos „Už demokratinę Lietuvą“ ir Santaros „Už demokratinę Lietuvą“ LR Konstitucijos projektai: labiau išreikšta prezidentinės valdžios koncepcija

Kaip minėta, 1992 m. kovo 30 d. Aukščiausiosios Tarybos Laikinoji komisija pateikė Lietuvos Konstitucijos projektą svarstyti parlamentui. Trys komisijos nariai E. Jarašiūnas, N. L. Rasimavičius ir Z. Šličytė, nesutikdami su Konstitucijos projektu, 1992 kovo 31 d. pagrindiniams valstybės valdymo straipsniams pasiūlė alternatyvinius skirsnius ir straipsnius. Daugelis alternatyvose pateiktų pasiūlymų įėjo į vėlesnį Sąjūdžio koalicijos „Už demokratinę Lietuvą“ Konstitucijos projektą.

Principiniai skirtumai tarp pagrindinio teksto ir alternatyvų: Prezidento galių išplėtimas – Seimo galių sumažinimas. Analizuojant alternatyvas, akivaizdu, kad vykdomoji valdžia būtų sukaupta Prezidento rankose. Nuo jo faktiškai būtų priklausomas ir Seimas, nes Prezidento galioje būtų atstatydinti Ministrą Pirmininką ir savo nuožiūra siūlyti Seimui ir nepriimtiną kandidatūrą. Prezidento galioje būtų skelbti Seimui alternatyvą: arba sutikti su Prezidentu ir taip išlikti arba nesutikti ir būti paleistam. Seimas atmetė alternatyvas.

Sąjūdžio koalicija „Už demokratinę Lietuvą“ buvo sukurta 1992 m. gegužės 9 d. Vilniuje įvykusios konferencijos metu. 1992 m. gegužės 12 d. ši koalicija pateikė savo iš principo naujos Konstitucijos projektą, kuris buvo parengtas pritaikant Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo sudarytos Laikinosios komisijos visuomenei svarstyti paskelbtą ir mūsų anksčiau jau aptartą (3.2.5.) Konstitucijos projektą.

Lyginant abu projektus, pirmiausia išsiskiria pozicija dėl Prezidento kaip valstybės institucijos koncepcijos. Jei Aukščiausiosios Tarybos komisijos projekte Prezidento įgaliojimai užsienio politikoje tik reprezentaciniai, tai Sąjūdžio koalicijos projekte Prezidentas yra valstybės užsienio politikos gaires nustatantis pareigūnas, pagrindinių sprendimų užsienio politikos klausimais priėmėjas. Aukščiausiosios Tarybos komisijos projekte Prezidentui yra numatoma atstovavimo bei vykdomosios valdžios įgyvendinimo kartu su Vyriausybe uždaviniai. Tuo tarpu Sąjūdžio koalicijos projekte Respublikos Prezidentas ne tik atstovauja Lietuvos valstybei, bet ir yra Valstybės vadovas bei rūpinasi savarankiškų valstybės įstaigų darnia sąveika (80 str. 1d., 2 d. ir 4 d.). Taip pat numatyti atvejai, kuomet Respublikos Prezidentas gali skelbti neeilinius Seimo rinkimus.

Prezidento ir Seimo tarpinstitucinių santykių atžvilgiu Prezidentas daug stipresnis nei pagal Aukščiausiosios Tarybos komisijos projektą. Pasak E. Jarašiūno: „Seimas stiprus ne tuo, kad yra „nepajudinamas“, o tuo, kad jo darbo formos yra paprastos ir aiškios, garantuojančios sprendimų priėmimą.[...] Respublikos Prezidentas – valstybės vadovas. Jis atstovauja valstybei, laiduoja šalies saugumą, rūpinasi valstybės įstaigų sąveika. Kad jis galėtų tai daryti būtini atitinkami įgaliojimai. Tai veiklus prezidentas, tik toks ir gali būti valstybės vadovas, kurį tiesiogiai renka tauta“[115]. Pagal Sąjūdžio koalicijos projektą, Prezidentas turėtų būti renkamas penkeriems metams, tuo būdu, skirtingai nei Aukščiausiosios Tarybos komisijos projekte, atribojant Prezidento rinkimus nuo Seimo rinkimų.

Neabejotinai didžiausius šių abiejų analizuojamų projektų skirtumus galima aptikti palyginus Prezidento įgaliojimus Vyriausybės atžvilgiu. Vyriausybės formavimo procedūroje pagal Sąjūdžio koalicijos projektą Prezidentas teikia Seimui tvirtinti Ministrą pirmininką. Tuo tarpu Aukščiausiosios Tarybos komisijos projekte Prezidentas skiria Ministrą pirmininką Seimui pritarus.

Atsižvelgus į šiuos bei į kitus abiejų projektų, turint omenyje Prezidento statuso įtvirtinimą, skirtumus, darytina išvada, jog abu Konstitucijos projektai numatė Prezidento instituciją su iš esmės besiskiriančiais įgaliojimais.

1992 m. rugsėjo 11 d. Santara „Už demokratinę Lietuvą“ paskelbė savąjį Konstitucijos projektą. Kaip minėta, šis projektas yra palyginti nežymiai pataisytas Sąjūdžio koalicijos „Už demokratinę Lietuvą“ 1992 m. gegužės 14 d. projektas. Nuo pirmojo Sąjūdžio koalicijos projekto pastarasis skiriasi viso labo šiomis nuostatomis: a) Respublikos Prezidento Seimui grąžintą įstatymą Seimas gali priimti bet kurioje, o ne tik toje pačioje sesijoje (71 str.); b) Respublikos Prezidentui pavedama „laiduoti Lietuvos Valstybės saugumą“ (79 str.); Nebenumatoma, jog Respublikos Prezidentu gali būti renkamas ne vyresnis kaip 65 metų asmuo (80 str. 1 d.); d) Nebėra numatoma, jog Respublikos Prezidento įgaliojimus gali perimti ministras pirmininkas – tai gali atlikti Seimo pirmininkas (85 str. 1 d. 3 p.); e) Respublikos Prezidentas skiria kariuomenės vadą ir Saugumo tarnybos vadovą „pasitaręs su Seimu“ (85 str. 1 d. 3 p.).

Vykdomosios valdžios konstitucinėje organizacijoje žymiai sumažinami Vyriausybės įgaliojimai. 1992 m. gegužės 14 d. projekte konstituciniai Vyriausybės įgaliojimai yra išvardijami 11 punktų, o 1992 m. rugsėjo 11 d. projekte šis sąrašas sutrumpėja iki 4 punktų. „Tai reiškia, jog pačios vykdomosios valdžios viduje yra stiprinama Prezidento padėtis, nes jis gali pretenduoti, kad įstatymu jam bus pavesta bent dalis kitų įgaliojimų, kurie nebenumatomi Vyriausybei“[116].

[115] E. Jarašiūnas. Kitokia teisė //Atgimimas, 1992 spal. 5. Nr 39.
[116] P. Vinkleris. Lietuvos Respublikos Prezidento statusas ir įgaliojimai. – Vilnius: Teisinės Informacijos Centras, 2002. P. 76.

Apibendrinant Sąjūdžio ir kitų dešiniųjų politinių partijų bei politinių organizacijų poziciją dėl Lietuvos konstitucinės raidos galima išskirti du pagrindinius jų pasirinktos konstitucinės reformos elementus, t.y. pagal įgaliojimus stiprus Respublikos Prezidentas ir greitas Respublikos Prezidento kaip valstybės institucijos atkūrimas, pakeičiant bei papildant Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą.

3.3. Referendumas dėl Prezidento institucijos – orientyras Konstitucijos kūryboje

Sąjūdžio konstitucinės raidos strategijos realizavimas, buvo pradėtas įgyvendinti bemaž tuoj pat po Laikinojo Pagrindinio Įstatymo priėmimo. Siekis atkurti Respublikos Prezidento instituciją dar prieš priimant Konstituciją labai pagyvino konstitucinį procesą. Nors tai yra atskiro mokslinio tyrimo dalykas, tačiau bent trumpai nepaminėję šio politinio reiškinio, neatskleistumėm svarbiausių konstitucinės kūrybos akcentų.

1991 m. spalio 22 d. Lietuvos Sąjūdžio Seimas paskelbė pareiškimą ,,Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos atkūrimo ir ,,1991 m. lapkričio 16 d. pritarė Konstitucijos pataisai, kuri įvestų Prezidento instituciją bei leistų rinkti Prezidentą“[117]. Netrukus spaudoje buvo paskelbti įstatymo ,,Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento“ ir ,,Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos atstatymo ir Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pakeitimo ir papildymo“ projektai.[118] Tai buvo pirmas žingsnis siekiant atkurti Respublikos Prezidento instituciją. Pagal šį projektą – Respublikos Prezidentas – aukščiausias vykdomosios valdžios pareigūnas ir vykdomosios valdžios vadovas, renkamas penkeriems metams ir ne daugiau nei dvi kadencijas iš eilės. Prezidentui numatyta galimybė teikti Aukščiausiosios Tarybos svarstymui įstatymų projektus bei nustatyti jos dienotvarkės prioritetus. ,,Pagal šį LPĮ pakeitimo ir papildymo projektą Respublikos Prezidentas yra principinis vykdomosios valdžios vadovas. Vyriausybei nėra patikimas net vykdomosios valdžios realizavimo uždavinys“[119].

Pasiūlymas nedelsiant, dar 1991 metų rudenį atkurti Respublikos Prezidento instituciją buvo grindžiamas šiais argumentais: būtų visiškai suformuota valdymo sistema, padidėtų valdžios veiksmingumas, efektyvesnis taptų Parlamento, Vyriausybės darbas, nusistovėtų valdžios santykis; esmingiau ir konstruktyviau būtų galima kurti ekonomiką ir kultūrą, išlaikyti socialines pusiausvyras, atstatyti ir įtvirtinti žmogaus teises; būtų įteisinta asmeninė atsakomybė už svarbių valstybės reikalų sprendimus; būtų sutvarkytas valstybės atstovavimas bei reprezentavimas. 1992 m. kovo 12 d. buvo priimtas nutarimas, jog referendumas įvyks 1992 m. gegužės 23 d.

---

[117] A. Vaišnoras. Pro et contra Prezidentui //Lietuvos aidas, 1991 m. lapk. 26 d.Nr. 236. P. 4.
[118] Įstatymo ,,Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos atstatymo“ projektas ir Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pakeitimo ir papildymo projektas //Lietuvos aidas, 1991 gruod. 5. Nr. 243. P. 4 – 5.
[119] P. Vinkleris. Lietuvos Respublikos Prezidento statusas ir įgaliojimai. – Vilnius: Teisinės Informacijos Centras, 2002. P. 59.

Nuosekliai realizuojant Lietuvos Sąjūdžio konstitucinės reformos strategiją, pagal kurią turėjo būti nedelsiant atkurta Prezidento institucija, 1992 m. gegužės 7 d. ,,Lietuvos aide“ buvo paskelbti konstitucinio įstatymo ,,Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento“ projektas ir įstatymo ,,Dėl LPĮ įstatymo pakeitimo ir papildymo atkuriant LR Prezidento instituciją“ projektas[120]. Esminis šio projekto bruožas – Prezidento galia Vyriausybės atžvilgiu.

Šiems ambicingiems projektams nebuvo lemta būti priimtiems ir įsigalioti. Minėtųjų projektų teiginiams 1992 m. gegužės 23 d. vykusiame referendume nebuvo pritarta tokia balsų dauguma, kad jie galėtų būti laikomi priimtais. Iš referendume dalyvavusių 57, 64 proc. rinkimų teisę turinčių asmenų, teiginiams pritarė 39,96 proc. ,,Taip žlugus Lietuvos Sąjūdžio inicijuotai konstitucinės reformos strategijai, pagal kurią Prezidento institucija Lietuvoje turėjo būti įvesta kaip įmanoma greičiau, tapo galimos Prezidento kaip valstybės institucijos statuso paieškos rengiant naujosios Lietuvos Respublikos Konstitucijos projektą“[121]. Lietuvos aidas, 1992 geg. 7 d. Nr. 88.

Tačiau pažymėtina, kad Konstitucijos rengimo kelyje 1992 m. gegužės 23 d. referendumas vis dėlto buvo reikšmingas įvykis, ,,kuris nors ir nedavė juridinių rezultatų, bet jo metu išryškėjusios Respublikos piliečių nuomonės dėl Prezidento institucijos buvo geras orientyras toliau rengiant Konstitucijos projektą“[122]. Akivaizdu, jog valstybės valdymo forma dešiniųjų politinių jėgų vizijose buvo siejama su mišria (pusiau prezidentine) valdymo forma. ,,Kitos politinės jėgos – LDDP, socialdemokratai – vienareikšmiškai palaikė parlamentinę valdymo formą, kurioje šalies vadovo funkcijos turėtų būti nominalios“[123]. Nors idėjos nedelsiant atkurti Respublikos Prezidento instituciją labai poliarizavo visuomenę, kita verus, šio tikslo siekimas paspartino konstitucinį procesą - naujos Konstitucijos rengimą ir nuostatų šiuo klausimu derinimą. ,,Esant tokiai konstitucijų projektų ir vizijų dėl valdymo formos įvairovei, visuomenę galėjo patenkinti tiktai kompromisinis variantas, atspindintis visuomeninį kompromisą, dėl to sudarantis prielaidas valstybei plėtotis teisinės valstybės principų pagrindu“[124].

3.4. Politinis teisinis kompromisas: parlamentinės darbo grupės parengtos Lietuvos Respublikos Konstitucijos koncepcijos analizė

Kalbant apie Konstitucijos rengimą, viena iš įsidėmėtinų datų 1992 m. gegužės 1 d., kuomet ,,Lietuvos aidas“ ir kiti laikraščiai paskelbė Aukščiausiosios Tarybos sudarytos Laikinosios komisijos

[120] Lietuvos aidas, 1992 geg. 7 d. Nr. 88.
[121] P. Vinkleris. Lietuvos Respublikos Prezidento statusas ir įgaliojimai. – Vilnius: Teisinės Informacijos Centras, 2002. P. 67.
[122] J. Prapiestis, J. Žilys. Kelias į Lietuvos Respublikos Konstituciją //Lietuvos aidas, 1992 spal. 21.
[123] V. Landsbergis. Lūžis prie Baltijos. Politinė aotobiografija. – Vilnius: Vaga, 1997. P. 309.
[124] G. Mesonis. Valstybės valdymo forma konstitucinėje teisėje: LR Vidurio ir Rytų Europos kontekste. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003. P. 145.

parengtą Lietuvos Respublikos Konstitucijos projektą visuomenei svarstyti. Akivaizdu, jog šio projekto rengimo laikotarpiu visuomenėje, politinėse partijose, politiniuose visuomeniniuose judėjimuose, mokslininkų kolektyvuose, pagaliau ir pačioje Laikinojoje komisijoje neretai buvo reiškiami prieštaringi, vienas kitą neigiantys požiūriai į Lietuvos Respublikos konstitucinių institutų sanklodą, jų sąveiką, valstybės institucijų įgaliojimus bei daugelį kitų konstitucinių problemų.

Rugsėjo 11 d. „Lietuvos aide“ buvo paskelbtas Santaros „Už demokratinę Lietuvą“ projektas, o rugsėjo 17 d. Aukščiausiosios Tarybos posėdyje Laikinosios komisijos pirmininkas K. Lapinskas pranešė, kad komisija, atsižvelgdama į Konstitucinių problemų derinimo grupės protokolą, parengė savąją Konstitucijos projekto versiją. „Realybė buvo tokia, kad tuo metu buvo dviejų Konstitucijų projektai, kurie nors ir artėjo prie vieningos koncepcijos, tačiau juose buvo principinio pobūdžio skirtumų“[125]. Vis labiau ryškėjant nuomonių dėl Konstitucijos skirtumams, kartu brendo įsitikinimas, kad požiūrius galima suartinti, pagaliau, kad susitarti būtina.

Parlamentinė Konstitucijos rengimo komisija, įvertinusi minėtas aplinkybes, pasirinko radikalų kelią – parengti ir teikti Aukščiausiajai Tarybai svarstyti naują Konstitucijos projektą, kuriame būtų visiškai realizuotos Derinimo grupės pasiekti susitarimai,[126] taip pat maksimaliai atsižvelgta į visuomenės svarstymo metu piliečių bei organizacijų pareikštas pastabas ir pasiūlymus, konsultacijas su konstitucinės teisės specialistais, anksčiau sudarytąja Prezidiumo teisininkų darbo grupe. Nors kiekviena pusė buvo vedina skirtingos koncepcijos (parlamentinė ar prezidentinė respublika?), palaipsniui buvo susitarta dėl kompromisinio projekto. Abi pusės darė nuolaidų, nes suvokta, kad be kompromiso neįmanoma suformuoti visai tautai priimtinų konstitucinių nuostatų. „Aukščiausiosios Tarybos vadovai, deputatai – Konstitucinių problemų derinimo grupės nariai bei pasitelkti šiam darbui teisininkai su didžiausiu atsakingumu suvokė, kad vieningo Konstitucijos projekto parengimas yra valstybės masto ir svarbos uždavinys, o jų darbo rezultatai gali ilgam laikotarpiui lemti Lietuvos Respublikos konstitucinę raidą, įtvirtinti valstybės institucijų demokratinį pobūdį“[127].

Projekto rengėjai visapusiškai įvertino paskiras 1922 m. ir 1938 m. Konstitucijų nuostatas, apžvelgė ir įvertino pokario metų Europos valstybių konstitucijų įvairovę. Rengiant Lietuvos Respublikos Konstituciją, konsultuotasi su Austrijos bei Vokietijos Konstitucinių teismų nariais, analizuota Lietuvos Konstitucijų rengimų patirtis, susipažinta su 1787 m. JAV, 1920 m. Austrijos, 1946 m. ir 1958 m. Prancūzijos Respublikos, 1949 m. Japonijos, 1947 m. Švedijos Karalystės, su 1991 m. paskelbtos Estijos Respublikos bei 1992 m. rengiamų Čekijos ir Slovakijos Konstitucijų projektais, o taip pat Rusijos Federacijos Konstitucijos projektu, paskelbtu 1990 metų lapkritį. Taip

[125] J. Prapiestis, J. Žilys. Kelias į Lietuvos Respublikos Konstituciją //Lietuvos aidas 1992 spal. 21.
[126] Derinimo grupėje pasiekti susitarimai buvo užfiksuoti specialiame Protokole, kuriam savo nutarimu 1992 m. liepos 30 d. pritarė Aukščiausioji Taryba.
[127] J. Prapiestis, J. Žilys. Kelias į Lietuvos Respublikos Konstituciją //Lietuvos aidas 1992 spal. 21.

pat susipažinta su įvairių šalių mokslininkų pateiktais tų šalių konstitucijų komentarais. Buvo pasitelkta prieš karą Lietuvos Respublikoje išleistos mokslininkų teisininkų studijos ir kiti darbai, studijuota literatūra, kurią pokario metais išleido užsienio lietuviai.

Aukščiausiosios Tarybos deputatams pritarus projektui, pagaliau buvo pasiektas lemtingas susitarimas. Naujajame projekte buvo pasiekta didesnio dėstymo lakoniškumo, tikslumo bei aiškumo. Pirmajame Konstitucijos skirsnyje „Lietuvos valstybė“, dėl kurio esminių nesutarimų nebuvo, įtvirtinta tai, dėl ko pasakė savo nuomonę Lietuvos piliečiai 1991 m. vasario 9 d. plebiscite - „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika. Valstybę kuria Tauta. Suverenitetas priklauso Tautai. Niekas negali varžyti Tautos suvereniteto, savintis visai Tautai priklausančių suverenių galių.“

Truputį pasikeitė projekto struktūra. Tai ypač pastebima II – IV skirsniuose: asmens teisės bei laisvės griežčiau atskirtos nuo visuomeninių institucijų (bendrijų) santykio su valstybe; atsižvelgiant į reikšmę, į atskirą skirsnį išskirtos normos, nustatančios ūkio organizavimo principus bei darbo ir su juo susijusius kitus santykius.

Skirsnio „Asmuo ir valstybė“ normos pataisytos taip, kad dar labiau atitiktų tarptautinius dokumentus, reglamentuojančius žmogaus teises bei laisves. Tarptautinių dokumentų normos naujajame Konstitucijos priojekte atspindėtos gana tiksliai.

Sukėlusi daugiausiai diskusijų pagrindinė valdžių atribojimo juridinė tvarkos problema buvo išspręsta pasiekus optimaliausią kompromisinį sprendimą. Viena kertinių problemų buvo ta, ar Prezidentas turi teisę pirma laiko paleisti Seimą. Prieita pozicijos, jog Prezidentas gali paskelbti pirmalaikius Seimo rinkimus šiais atvejais: 1) jeigu Seimas per 30 dienų nuo pateikimo nepriėmė sprendimo dėl naujos Vyriausybės programos arba nuo Vyriausybės programos pirmojo pateikimo per 60 dienų du kartus iš eilės nepritarė Vyriausybės programai; 2) Vyriausybės siūlymu, jeigu Seimas pareiškė tiesioginį nepasitikėjimą Vyriausybe; Kitaip tariant projekte numatyta Seimo rinkimų pirma laiko galimybė, kuri siejama su galima Vyriausybės krize (57 str.)

Dar viena naujovė: atsisakyta Seimo rotacijos (t.y. dalinio Seimo atnaujinimo – kas dveji metai renkant pusę Seimo narių), nes įžvelgtas seimokratijos pavojus. Tuo pačiu atsisakyta ir galimybės formuoti laikinąją Vyriausybę (kaip būdo vyriausybinėms krizėms išvengti). Nebeliko ir buvusios išimtinai parlamentinės Vyriausybės formavimo tvarkos. Pagaliau atsisakyta ir vadinamojo „kietos“ Konstitucijos principo, t.y. sunkios jos keitimo procedūros.

Prie esminių naujovių reikėtų priskirti tai, kad patikslinti aukščiausių valstybinės valdžios institucijų įgaliojimai, siekiant kuo didesnio jų balanso. Ypač ryškiai tai atsispindi nuostatose, suteikiančiose Seimui ir Prezidentui iš esmės tolygius įgaliojimus formuoti Vyriausybę. Dar viena esminė naujovė – Seimo kontrolierių instituto įvedimas (78 str.).

Projekte įtvirtintas naujas Prezidento apibūdinimas – jis traktuojamas kaip valstybės vadovas, išplėstos jo teisės, patikslinti kai kurie kiti jo teisinės padėties momentai: tiksliau surašytos jo prerogatyvos Vyriausybės sudarymo procese, numatyti papildomi įgaliojimai skirti Aukščiausiojo Teismo ir Konstitucinio Teismo teisėjus ir jų pirmininkus.

Iš esmės iš naujo perrašytas Vyriausybės skirsnis, numatant ir naują jo formavimo tvarką, ir Vyriausybės atsistatydinimo atvejus.

Nemaža naujovių esama ir Konstitucinio teismo ir kituose skirsniuose. ,,Prieita prie išvados, kad Konstitucinio Teismo teisinio statuso klausimai turi būti išdėstyti atskirame Konstitucijos projekto skirsnyje ir jame išsamiau reglamentuoti šios institucijos sudarymo tvarką bei kompetenciją“[128]. Sutarus įrašyta nuostata apie Seimo kontrolierius, išliko specialus skirsnis ,,Valstybės kontrolė“, buvo patikslinti ir Valstybės kontrolieriaus įgaliojimai.

Daug dėmesio skirta sutvarkymui to Konstitucijos projekto skirsniui, kuris apibrėžia vietos savivaldą ir valdymą. Šios dalies straipsniai suredaguoti atsižvelgiant į tarptautinius dokumentus dėl savivaldybių. Numatyta, kad įstatymo nustatytais atvejais ir tvarka savivaldybės teritorijoje Seimas gali įvesti tiesioginį valdymą.

,,Kalbant apie Konstitucijos keitimą, nustatyta dvejopa procedūra: referendumo tvarka ir dvigubo balsavimo tvarka. Tik referendumo keliu galės būti keičiamos I, II ir XIII skirsnių normos. Kitų skirsnių normos galės būti keičiamos Seimo sprendimu, priimtu 2/3 visų Seimo narių balsų dauguma. Tačiau šiuo atveju kiekviena konstitucinė pataisa turės būti svarstoma ir balsuojama Seime du kartus darant ne mažesnę kaip 3 mėnesių pertrauką tarp kiekvieno balsavimo“[129].

Derinamuose projektuose nebuvo ,,Baigiamųjų nuostatų“. Tačiau baigiamojoje svarstymo stadijoje pasidarė akivaizdu, kad Konstitucijos projekte būtina įrašyti pačiai Konstitucijai reikšmingumu prilygstančius dokumentus, kurie 150 str. įvardijami kaip sudedamoji Konstitucijos dalis. Tai: 1991 m. vasario 11 d. Konstitucinis įstatymas ,,Dėl Lietuvos valstybės“ ir 1992 m. birželio 8 d. Konstitucinis aktas ,,Dėl Lietuvos Respublikos nesijungimo į posovietines Rytų sąjungas“.

Kitame paskutinio skirsnio straipsnyje nustatyta, kad Konstitucija įsigalioja kitą dieną po referendumo rezultatų oficialaus paskelbimo, su sąlyga, jei referendume jai pritars daugiau nei pusė visų Lietuvos Respublikos piliečių, turinčių rinkimų teisę.

,,Derinimo grupės darbo pradžioje buvo susitarta dėl to, kad po Konstitucijos priėmimo vienerių metų laikotarpiu suteikti teisę būsimajam Seimui teisę 3/5 visų Seimo narių balsų dauguma keisti kai kuriuos Konstitucijos straipsnius. Toks susitarimas palengvino kompromisų paiešką, rengiant galutinį projekto variantą.“[130] Tai buvo Konstitucijos straipsniai, apibrėžiantys nuosavybės

[128] J. Prapiestis, J. Žilys. Kelias į Lietuvos Respublikos Konstituciją //Lietuvos aidas 1992 spal. 21.
[129] K. Lapinskas. Naujas žingsnis rengiant suderintą Konstitucijos projektą//Atgimimas, 1992 rugs. 28. Nr. 38.
[130] J. Prapiestis, J. Žilys. Kelias į Lietuvos Respublikos Konstituciją //Lietuvos aidas 1992 spal. 21.

konstitucinį statusą (47 str.), Seimo narių skaičių (55 str.), teisines prielaidas būti Seimo nariu (56 str.), teisines pirmalaikių Seimo rinkimų prielaidas (58 str. 2 d. 2 p.), naujai išrinkto Seimo pirmojo posėdžio sušaukimo tvarką (65 str.), įstatymų leidybos iniciatyvos teisę (68 str.), įstatymų priėmimo procedūras (69 str.), Respublikos Prezidento įgaliojimus (84 str. 11 ir 12 p.), pirmalaikių Respublikos Prezidento rinkimų sąlygas (87 str. 1 d.), ministrų statuso klausimus (96 str.), Konstitucinio Teismo statusą, prokuratūros konstitucinį statusą (118 str.), savivaldybės tarybos vykdomųjų institucijų teisinį statusą (119 str. 4 d.).

Atsižvelgdami į anksčiau pateiktą analizę, matyt, nesuklysime Konstituciją pavadindami fundamentaliu kompromisu. Galutinio Konstitucijos projekto politinis suderinimas (ne formalus priėmimas) – 1992 m. buvo būtinas susitarimas. Jei tuomet nebūtų pavykę pasiekti kompromiso, konkuruojančių projektų derinimas, matyt, būtų trukęs dar keletą metų. Todėl iš ties galima sutikti su J.Žilio straipsnyje „Konstitucijos stabilumas teisinės kultūros kontekste“ pastebėjimu, jog šis lyginamojoje konstitucinėje teisėje originalus, niekur nepasitaikantis reiškinys – tai yra galutinio konstitucinio projekto parengimas buvo „teisinė politinių kompromisų paieškos išraiška“[130].

3.5. Diskusija dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos priėmimo teisinių pagrindų

Viena iš aktualijų, dėl kurios kaip ir dėl Prezidento institucijos vyko ginčai – tai Konstitucijos priėmimo būdas. Nors praėjus dvylikai Konstitucijos galiojimo metų Konstitucijos priėmimo tvarka yra tik akademinės diskusijos klausimas, vis dėlto gilesnė šio klausimo analizė leidžia suvokti, kodėl priimtas vientisas Konstitucijos tekstas, o ne tarkim atskiros jos dalys palaipsniui, kodėl Konstitucija priimta Tautos referendumu, o ne pavyzdžiui nuspręsta ją priimti Seime, kokie buvo alternatyvūs Konstitucijos priėmimo tvarkos variantai.

Šiuo atžvilgiu įdomu, jog pasiūlymų dėl Konstitucijos priėmimo buvo pateikta dar 1991 m. Juos pristatė darbo grupės, rengusios Metmenis, nariai: A.Dziegoraitis, A.Paulauskas, G.Šerkšnys, prof. B.Nemickas iš JAV bei amerikietė L.Wyman. Pasiūlymų turinyje atsispindėjo nuomonė, jog 1991 – 1992 metais rengti ir priimti vientisą Konstitucijos tekstą netikslinga, nes vis dar būta trukdžių visiškai įgyvendinti Lietuvos suverenitetą: nebuvo iki galo sukurtų politinių ir ekonominių valdymo institucijų, suformuotos ir suderintos valstybės institucijų sistemos, valdžių padalijimo. Taigi būta siūlymo pirmiausia rengti ir priimti atskirus konstitucinius įstatymus, kurie padėtų konstitucinės tvarkos pagrindus. Taigi siūlyta itin atsargi ir laipsniška pozicija. Kita pozicija, – jog būtina parengti ir kuo greičiau priimti vientisą Konstitucijos tekstą.

[130] J. Žilys Konstitucijos stabilumas teisinės kultūros kontekste// Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė. (Konferencijos medžiaga). – Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 1998. P. 24.

Hipotetiškai svarstant, - žinoma, vargu ar įmanoma dabar rasti nenuginčijamų argumentų, kuriais būtų galima įrodyti vienos kurios nuomonės pagrįstumą, tačiau daugelis politikų ir teisininkų, dalyvavusių rengiant Konstituciją, manė, kad bet kuriuo atveju rengti vientisą Konstitucijos tekstą konstruojant konstitucinę sistemą yra tikslingiau. Tai matyti ir iš vientisos nagrinėtų konstitucinių projektų struktūros.

Kitas klausimas, susijęs su Konstitucijos priėmimu, - kuri gi institucija turėtų priimti Konstituciją? Buvo svarstomi trys alternatyvūs variantai. Vienas jų – jog būtina išrinkti Steigiamąjį seimą, kurio pagrindinė funkcija būtų buvusi parengti ir priimti Konstituciją, t.y. įtvirtinti paties sukurtą ir aprobuotą Lietuvos Respublikos konstitucinę santvarką. Tačiau baimintasi užvilkinti Konstitucijos rengimo procesą dar keliems metams: „jeigu atėjęs naujasis Seimas neturės Konstitucijos, tai jis bent pusmečiui vėl turės užsiimti tik Konstitucija – pradės vėl visas diskusijas iš pradžių“[132]. Antrasis, variantas, - jog priimant naująją Konstituciją turi dalyvauti Tauta, nes „Lietuvos piliečiams priklauso pirminė valdžia, kuri gali būti realizuojama priimant naują Konstituciją referendumu“[131]. Be abejo, svarstant Konstitucijos priėmimo klausimą galėjo būti pasirinktas ir kitas – trečiasis būdas. Konstituciją galėjo parengti ir priimti pati Aukščiausioji Taryba ir taip išspręsti vieną iš pagrindinių valstybingumo tolesnės raidos klausimų. Vertinant šias galimybes, peršasi mintis, jog pirmieji du būdai savyje talpina demokratinį turinį, tačiau turint omenyje trečiąjį variantą, galime paklausti - ar tokia konstitucingumo raidos kryptis būtų buvusi demokratiška – ar tai būtų buvęs tas būdas, kuris išreikštų Lietuvos Tautos lūkesčius? Atsakyti turbūt galėtume neigiamai. Todėl nenuostabu, jog politinėje diskusijoje dėl konstitucingumo raidos taipogi vyravo įsitikinimas, kad Konstituciją priimti turi Lietuvos piliečiai referendumo keliu. Daugmaž apsisprendus dėl optimalaus Konstitucijos priėmimo būdo – būtina buvo nuspręsti ir dėl jos priėmimo datos.

Atsižvelgiant į sunkią Lietuvos ekonominę padėtį, sudėtingą ir nestabilią politinę situaciją, logiško valdžių atribojimo nebuvimą, - baimintasi, jog dar ilgiau neturint stabilaus pagrindinio įstatymo suklestės teisinis nihilizmas, destabilizuosis Lietuvos tarptautinė padėtis. Šios priežastys buvo tokios svarbios, jog geriausia išeitimi matyta - bandyti jau 1992 m. spalį priimti Konstituciją referendumu. Pastebėtina, jog viena vertus tokia politinė ir teisinė nuostata reiškė, kad referendumu bus išreikšta steigiamosios valdžios (Tautos) valia. Kita vertus - šis pasirinkimas gali būti vertintinas ir kaip ganėtinai rizikingas. Turint omenyje tai, kad tuometė Aukščiausioji Taryba dirbo akivaizdžios politinės krizės sąlygomis, Tautos sprendimas nepritarti Konstitucijai būtų sukėlęs naujų demokratijos raidos problemų.

[132] Žr. E. Vilko pasisakymą. Aukščiausiosios Tarybos Atkuriamojo seimo šeštosios sesijos 1992 spal. 12 stenograma.
[131] Geleževičius R. Ar rinksime Steigiamąjį seimą Lietuvoje?//Justitia, 1991 spalio 1 – 15.

Matyt, suprasdami sudėtingą situaciją Aukščiausiosios Tarybos deputatai spalio 12 d. vykusio posėdžio metu daugmaž vieningai pritarė parengtam Konstitucijos projektui. Atlikus šio posėdžio stenogramų analizę[133] bei referuojant daugumos frakcijų nuomonę galima teigti, jog nusiteikimas parengto Konstitucijos projekto atžvilgiu buvo pakankamai pozityvus. Štai J.Karvelis, kalbėjęs Jungtinės Sąjūdžio frakcijos vardu pabrėžė, jog Konstitucija reikalinga kaip priešpaskutinė sąlyga, patvirtinanti nepriklausomos demokratinės valstybės atkūrimą; A. M. Brazauskas (LDDP) frakcijos vardu pasisakė už Konstitucijos projektą su tam tikromis pataisomis; Tautininkų frakcija, Liberalų frakcija, Lietuvos nuosaikiųjų judėjimas, Socialdemokratų frakcija taip pat pareiškė remiantys projektą. Vis dėlto pasigirdo ir siūlymų (Centro frakcija, LDDP frakcija) didesnei daliai Konstitucijos straipsnių taikyti vadinamąjį „žvaigždutės“ principą, kitaip sakant palikti galimybę dėl jų apsispręsti ir susitarti naujai išrinktam Seimui. Kaip anksčiau minėta ir pačioje derinimo grupėje dėl kai kurių straipsnių taip ir nepavyko susitarti. Buvo nuomonių, jog referendumui reikėtų pateikti šių straipsnių alternatyvas, o Tauta pasirinktų, tačiau, atsižvelgus į tai, jog nei vienas iš straipsnių tuomet turbūt negautų absoliučios daugumos ir referendumas būtų labai komplikuotas, šios idėjos nutarta atsisakyti. Todėl pasirinkta idėja, jog nesugebėjimas iki galo susitarti būtų kompensuotas tuo, kad metus nuo Konstitucijos priėmimo, Seimas galėtų tuos straipsnius palyginti nesunkiai pakeisti.

Apibendrintai galima teigti, jog nepaisant to, jog šalyje brendo politinė krizė, jog tvyrojo aštri politinė diferenciacija, vis dėlto buvo pasirinktas vienas demokratiškiausių Konstitucijos priėmimo būdų: jos pateikimas referendumui. Nors nuomonės jog „pereinamojo laikotarpio visuomenės teisinės sąmonės lygis buvo aiškiai nepakankamas ištisam juridinių principų ir normų kompleksui įvertinti“[134] visiškai atmesti negalima, vis dėlto pats Konstitucijos priėmimo faktas leidžia teigti, jog to meto visuomenės psichologiniai ypatumai, politinis teisinis dalyvavusių referendume piliečių mentalitetas buvo pakankamas.

3.6. Lietuvos Respublikos Konstitucijos priėmimas 1992 metais: skubotas sprendimas ar objektyvių konstitucinių poreikių suponuota būtinybė?

1992 m. spalio 13 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba – Atkuriamasis Seimas pritarė Lietuvos Respublikos Konstitucijos projektui[135] ir jis buvo paskelbtas visuomenei

[133] Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) šeštoji sesija. 1992 m. spalio 7, 12, 13, 29 d., lapkričio 19d. 16 – 19 ir 4 neeiliniai posėdžiai. Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1995.
[134] Č. Bauža. 1990 – 1992 m. suvereniteto prielaidos //Lietuvos Respublikos Konstitucija penkerių metų retrospektyvoje. – Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1998. P. 61.
[135] LR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1992, Nr. 31 – 954.

susipažinti.[136] Tą pačią 1992 m. spalio 13 d. buvo pritarta ir įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos“ projektui.

Priėmus specializuotą įstatymą „Dėl referendumo Lietuvos Respublikos Konstitucijai priimti“, šis naujosios Konstitucijos projektas buvo pateiktas 1992 m. spalio 25 d. referendumui, kuris vyko kartu su Seimo rinkimais.[137] Dabartinė Lietuvos Respublikos Konstitucija priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume, už ją balsavus 37 proc. visų rinkimų teisę turinčių piliečių (75, 42 proc. dalyvavusiųjų referendume balsavo „už“ Konstitucijos projektą, 21, 06 proc. - „prieš“). Ši Konstitucija įsigaliojo kitą dieną po referendumo rezultatų oficialaus paskelbimo, t.y. 1992 m. lapkričio 7 d.

Taip baigėsi daugiau nei dvejus metus trukęs konstitucinės kūrybos procesas. Nors Konstitucija buvo priimta ir jau įsigaliojusi, tačiau diskusija dėl jos priėmimo būtinumo ar skubotumo tebesitęsė (beje, polemikos esti ir dabar).

Manantieji, jog Konstituciją derėjo priimti vėliau, 1992 metų sprendimą vienareikšmiškai vertina kaip skubotą, teigdami, jog Konstitucija priimta Lietuvos Respublikai siekiant kuo greičiau tapti Europos Tarybos nare. Tai šiek tiek formalus ir paviršutiniškas požiūris. Žinoma, Lietuvai buvo itin svarbu tapti įvairių tarptautinių organizacijų, tarp jų ir Europos Tarybos nare, kuo greičiau gauti tarptautinį pripažinimą. Juk Vakarų valstybės neskubėjo pripažinti Lietuvos, neturinčios demokratiškos Konstitucijos. Vienas svarbiausių tikslų buvo – kiek galint greičiau integruotis į Europą, o valstybei, pretenduojančiai tapti Europos Tarybos nare nepakako turėti tik Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą, nenumačiusį žmogaus teisių ir laisvių. Tačiau mintis, jog Konstitucija 1992 m. buvo priimta skubotai - neigiant jos priėmimo tikslingumą gali būti paneigta (pateisinta), siekį greičiau tapti Europos Tarybos nare traktuojant kaip objektyvų poreikį užtikrinti efektyvesnę žmogaus teisių ir laisvių apsaugą.

E.Šileikis skubotumo įspūdžio susidarymo pagrįstumui pritaria, atkreipdamas dėmesį ir į mažiau nei dviejų savaičių (!) intervalą tarp galutinio Konstitucijos projekto, aprobuoto Aukščiausiosios Tarybos 1992 m. spalio 13 d. nutarimu[138]ir referendumo Konstitucijos projektui priimti, vykusio to paties mėnesio 25 d.: „juo labiau, kad šis referendumas iš esmės liko Seimo rinkimų, vykusių tą pačią spalio 25 d., šešėlyje.“[139] „1992 m. rudenį politinės kovos epicentrui persikėlus į Seimo rinkimų kampaniją, referendumui pateiktas Konstitucijos projektas iš esmės buvo

[136] LR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1992, Nr. 31 – 956.
[137] LR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1992, Nr. 31 – 955; 1992, Nr. 31 – 957.
[138] LR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1992, Nr. 31-957. Negalutinis Konstitucijos projektas viešai paskelbtas anksčiau: Aukščiausiosios Tarybos 1992 bal. 21 nutarimu //Lietuvos rytas. 1992 geg. 1. P. 7 – 9; Lietuvos aidas. 1992 geg. 1. P. 5 – 7.
[139] E. Šileikis. Alternatyvi konstitucinė teisė.- Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003. P. 60.

pamirštas. Nebuvo ne tik jokių diskusijų dėl principinių Konstitucijos nuostatų, bet ir nors kiek platesnio jos turinio, struktūros, atskirų straipsnių aptarimo bei analizės“[140].

Tačiau tokios abejonės dėl pernelyg skuboto Konstitucijos parengimo, aprobavimo ir skubaus teikimo referendumui yra ne visai pagrįstos. Tik žiūrint formaliai ir paviršutiniškai gali taip atrodyti. Argumentas, grindžiantis šią poziciją – visas šis darbas: analizuojant Konstitucijos rengimo ištakas įrodyta, jog nuo pat 1988 metų vyko politinė diskusija Konstitucijos temomis, o tuo labiau po 1990 m. kovo 11 – osios. Aktyvus Konstitucijos koncepcijos metmenų svarstymas, daugelio Konstitucijos projektų paskelbimas, viešas jų nagrinėjimas, Laikinojo Pagrindinio Įstatymo kaitos dinamika ir pagaliau valdžios galių svarstymas 1992 metų gegužės mėn. referendume – visa tai brandino – tiesą sakant, kartais labai skausmingai, - dabar veikiantį konstitucinio reguliavimo modelį ir įtvirtintas konstitucines idėjas ir vertybes. Suderintas Konstitucijos projektas neatsirado tuščioje vietoje. Jis buvo parengtas remiantis anksčiau parengtais ir visuomenei skelbtais konstitucijų projektais. Vadinasi, Konstitucijos rengimo kelias buvo pakankamai nuoseklus.

Teiginį, jog Konstitucija buvo ne žmonių susitarimas, o tik politinių lyderių, politinių partijų pasiektų kompromisų padarinys, kaip tik paneigia Konstitucijos pateikimas priimti referendumu. Žinoma, galutinį Konstitucijos projekto atsiradimą ženklia dalimi nulėmė ir politinių jėgų sutarimas, tačiau referendumas dėl Konstitucijos buvo žmonių susitarimas. Jis išreiškė visuomenėje vyravusias idėjas ir poreikius. Todėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos priėmimą 1992 spalį, o ne atidėjimą priimti, tarkim, naujai išrinktam Seimui, vertintume ne kaip skubotą sprendimą, bet kaip tiek valstybinių, tiek visuomeninių poreikių suponuotą būtinybę, kuo greičiau turėti nuolatinį demokratines vertybes atitinkantį konstitucinį dokumentą. Juolabiau, kad Laikinasis Pagrindinis Įstatymas nebegalėjo užtikrinti tolesnio demokratizacijos vyksmo.

Siekiant argumentuoti pastaruosius teiginius, galime pasitelkti tiek įvairius literatūros šaltinius, tiek loginės interpretacijos bei priežasčių analizės metodus.

Pirmiausia galima klausti, kodėl koks nors parengtas Konstitucijos projektas nebuvo skubiai priimtas tarkim dar 1991 metais? Atsakymui geriausiai tinka 1991 m. birželį Aukščiausiosios Tarybos deputato G.Ilgūno išsakyti argumentai: „Labai abejotina, ar reikėtų Lietuvoje priiminėti konstituciją neišsivadavus iš okupacijos, Respublikos teritorijoje esant svetimai kariuomenei, neturint realios nepriklausomybės. Kol mūsų valdžia visiškai nevaldo Respublikos teritorijos, jos sienų, nevaržomai siautėja okupacinė armija ir kitos koloborantų karinės jėgos, situacija nestabili, konstitucijos priėmimas neužtikrintų galimybių piliečiui ir valstybei realizuoti joje nustatytas teises, laisves ir pareigas. Rengti konstituciją verta, bet priiminėti neturint visiškos nepriklausomybės – ne“[141]. 1991

[140] Č. Bauža. 1990 – 1992 m. suvereniteto prielaidos //Lietuvos Respublikos Konstitucija penkerių metų retrospektyvoje. – Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1998. P. 61.
[141] Ilgūnas G. Konstitucija ir dabartis //Lietuvos aidas, 1991 birž. 21 d.

m. rudenį, kuomet situacija po nepavykusio karinio pučo Maskvoje tapo aiškesnė, 1991 m. lapkričio 5 d. Aukščiausioji Taryba nutarime „Dėl Lietuvos Respublikos konstitucingumo raidos“[142] Konstitucijos priėmimą siejo su „SSRS okupacinės kariuomenės išvedimu, Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymo įgyvendinimu, administracinio teritorinio suskirstymo ir savivaldos reforma, teisinės sistemos reforma“. Taigi akivaizdu, jog Konstitucijos priėmimo strategija pirmiausia buvo siejama su politinės situacijos stabilizavimusi, tačiau taip pat svarbu buvo parengti ir logišką bei darnią teisinių (konstitucinių) normų sistemą, kuri laiduotų jos priėmimą ir efektyvumą – socialinį veiksmingumą. Galima klausti: kas paskatino Konstitucijos rengėjus ryžtis teikti priimti Konstituciją 1992 metais: siekis kuo greičiau stabilizuoti politinę šalies situaciją, o galbūt galime įžvelgti ir objektyvių konstituicinių poreikių suponuotą būtinybę?

Kaip minėta anksčiau, gana skubiai priimtas Laikinasis Pagrindinis Įstatymas nors ir dažnai keistas bei pildytas kuo toliau, tuo labiau nebegalėjo patenkinti visiškai naujų politinių ir socialinių poreikių. Kaip matyti iš jo genezės bei bendrųjų bruožų analizės – šis aktas buvo bemaž pažodžiui perėmęs įvairias 1978 m. Lietuvos TSR Konstitucijos nuostatas, o vėliau, siekiant prisitaikyti prie kintančios politinės, teisinės, ekonominės bei socialinės tikrovės šis įstatymas keistas ir papildytas net 21(!) kartą. Nuostatos nebederėjo tarpusavyje, įstatymas tapo eklektiška - „įvairių teisinių reiškinių, tradicijų, kultūrų samplaika“[143]. Demokratijos plėtra buvo tokia sparti, kad Laikinojo Pagrindinio Įstatymo normomis tiesiog nebuvo įmanoma užtikrinti visuomeninių santykių dinamiškos kaitos, nors ir nuolat jį keičiant, papildant. Taigi, atsižvelgiant į tai, galima kalbėti apie konstitucinio stabilumo poreikį 1991 – 1992 metais.

Anksčiau nagrinėtų konstitucinių projektų konfrontacija iliustruoja ir „racionalesnio konstitucinio valstybės organizavimo“ poreikį, sąlygotą nepakankamo valdžios funkcijų atribojimo, nesutarimų kuriuo – prezidentinio ar parlamentinio valdymo keliu sukti, specializuotos konstitucinės justicijos institucijos trūkumo.

Siekiant įvertinti naujos nuolatinės Konstitucijos rengimo ir priėmimo būtinumą ir kai kurias jos prielaidas, reikia konstatuoti, kad „Laikinojo Pagrindinio Įstatymo galiojimo laikotarpiu nebuvo nustatyta ne tik teisinė, bet ir bent kiek veiksmingesnė politinė jo apsauga“[144]. Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme nebuvo įvardytos ir prigimtinės žmogaus teisės ir laisvės. Visa tai leidžia kalbėti apie efektyvesnės konstitucinių vertybių konstitucinės apsaugos ir gynimo poreikį.

[142] LR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1991, Nr. 32 – 874.
[143] J. Žilys. Konstitucijos koncepcijos metmenys – žingsnis Lietuvos Respublikos Konstitucijos link// Justitia, 2001. Nr. 3. P.7.
[144] Ten pat.

Aprėpiant bendrąją 1990 – 1992 metų laikotarpio atmosferą: įtemptus santykius su Rusija,[145] naujos parlamentinės daugumos susidarymą 1992 m. pavasarį ir jos sprendimų legitimaciją, tautinių mažumų nepakankamą pasitikėjimą ir suinteresuotumą atkurtu Lietuvos valstybingumu, kurį vaizdžiai apibūdina TSKP organizacijų inspiruoti antikonstituciniai veiksmai Pietryčių Lietuvoje[146]ir kitus veiksnius, taip pat kaip galima išskirti ir ,,konstitucinio integravimo“[147] būtinybę, - kaip dar vieną objektyvių poreikių, suponavusių Lietuvos Respublikos Konstitucijos priėmimą 1992 metais.

Taigi, neneigiant nuomonės, jog viena iš subjektyvių priežasčių dėl, kurių reikėjo jau 1992 m. priimti Konstituciją, buvo Lietuvos Respublikos tarptautinė padėtis: Lietuvos siekis greičiau tapti Europos Tarybos nare, tapti pripažinta demokratine valstybe, nepritariame nuomonei, kad Konstitucija buvo priimta skubotai. ,,Sujektyvias“ priežastis ir ,,objektyvius“ poreikius galime atriboti pagal analogiją su netiesioginiais ir tiesioginiais tikslais, ar pirminiais ir antriniais siekiais. Pirminis – tiesioginis tikslas buvo priimti socialiai veiksmingą Konstituciją. Tuo pačiu demokratinės Konstitucijos priėmimas laidavo galimybę integruotis į Europą. ,,Galime tvirtinti, kad 1992 m. spalio 25 d. referendume priimtoje Konstitucijoje atsispindėjo konstitucinės žmonių lūkesčių įgyvendinimo prielaidos. Ir būtent šis veiksnys buvo lemtingas priimant sprendimą pritarti Konstitucijos projektui“[148].

Nors priėmus Konstituciją ir jai įsigaliojus Lietuva iš karto netapo idealiai teisine ir demokratine valstybe, tačiau galima tvirtinti, jog 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucija tapo normatyvine valstybės vizija, realia teisinių, politinių, socialinių žmonių lūkesčių įtvirtinimo forma. Kaip ir kitose Vidurio ir Rytų Europos šalių Konstitucijose nustatydama detalų pagrindinių teisių ir laisvių katalogą, pabrėždama politinį pliuralizmą, reglamentuodama rinkos ūkio ir nuosavybės santykius, politinių partijų, masinės informacijos priemonių veiklą, pabrėždama asmens prioritetą valstybės atžvilgiu, įtvirtindama ,,lankstų“ valdžių padalijimo modelį[149], skelbdama teisinės, socialinės, pasaulietinės valstybės idėjas 1992 m. Konstitucija laidavo visuomenės ir valstybės demokratizaciją.

---

[145] Plačiau: LR Aukščiausiosios Tarybos pirmojo šaukimo (šeštoji sesija) 1992 spal. 12 stenograma. N. Medvedevas: ,,Jeigu mes balsuosime už Konstitucijos aprobavimą ir pateikimą referendumui, mes tikrai rizikuosime Lietuvos ekonominės ir politinės raidos tinkamumu. Galbūt ir žmonių gerove. Tačiau jei mes nepateiksime šios Konstitucijos referendumui, mes tikrai rizikuosime Lietuvos nepriklausomybe, jos teritoriniu vientisumu. Ir noriu pabrėžti – žmonių gyvybėmis.“

[146] 1990 m. gegužės 15 d. Šalčininkų rajono savivaldybės taryba priėmė sprendimą ,,Dėl svarbiausių rajono Tarybos uždavinių pastaruoju metu Lietuvoje susidariusioje politinėje situacijoje“, kuriame pareiškė, kad ,,...rajono teritorijoje veikia TSRS Konstitucija ir LTSR Konstitucija, taip pat norminiai aktai ir LTSR Konstitucijos straipsniai, kurie neprieštarauja TSRS Konstitucijai“. Nutarta rajoną vadinti ,,Lietuvos Tarubų Socialistinės Respublikos Šalčininkų – lenkų nacionaliniu – teritoriniu rajonu“. 1990 m. gegužės 24 d. panašų sprendimą ,,Dėl visuomeninės politinės situacijos rajone“ priėmė ir Vilniaus rajono savivaldybės taryba. Minėti sprendimai, atitinkamai 1990 gegužės 24 d. ir 1990 m. birželio 20 d. Aukščiausiosios Tarybos sprendimais buvo pripažinti teisiškai nepagrįstais ir nesukeliančiais jokių teisinių padarinių.

[147] E. Šileikis. Alternatyvi konstitucinė teisė.- Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003. P. 60.

[148] J. Žilys. Konstitucijos stabilumas teisinės kultūros kontekste//Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė. – Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras. P. 17.

[149] E. Jarašiūnas. Žvelgiant į Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstituciją platersniame konstitucionalizmo raidos kontekste // Jurisprudencija, 2002, t. 30(22); P. 51 – 54.

IŠVADOS

1. Konstitucijos rengimas - nuoseklus ir tikslingas tinkamiausio konstitucinio reguliavimo modelio kūrybos ir paieškos procesas, kuriame galima įžvelgti Lietuvos konstitucinės tradicijos, buvusio režimo institutų, konstitucinio proceso politinės kasdienybės įtaką. Istorinės situacijos panašumai, iš esmės tuo pačiu metu vykę demokratizacijos procesai bei socialinės, ekonominės, politinės reformos taip pat įtakojo Vidurio ir Rytų Europos regiono valstybių patirties aktualumą ir recepciją.
2. Lietuvos TSR Konstitucijos pataisų gausa ir jų pobūdis (susigrąžintas lietuvių kalbos statusas, simbolika, paneigtas vienpartinės sistemos alogiškumas, įtvirtinta sąžinės ir tikėjimo laisvė, naujai reglamentuoti ekonomikos, nuosavybės pagrindų, pilietybės santykiai) bei pirmuosiuose Lietuvos TSR Konstitucijos projektuose, Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme įtvirtintos naujovės atspindi valstybę demokratiškai kuriančios bendruomenės, kokia tuo metu ir buvo Lietuva, konstituciškai išreikštus politinio, ekonominio, kultūrinio savarankiškumo poreikius.
3. Konstitucijos koncepcija ir šalies konstitucinio reguliavimo vizija brendo politinės ir teisinės konfrontacijos kontekste, kurį geriausiai atspindi 1988 m. prasidėjusi ir 1990 – 1992 m. apogėjų pasiekusi konstitucinės kūrybos konkurencija. Visus konstitucijų projektus pagal konstruojamą valstybės valdžios modelį sąlygiškai būtų galima suskirstyti į tuos, kuriuose išryškinta prezidentinės valdžios koncepcija ir tuos, kuriuose prioritetas teikiamas parlamentinei demokratijai.
4. Tautos referendumu priimta Lietuvos Respublikos Konstitucija – tai ją referendumui teikusių deputatų bei priėmusių piliečių įsisąmonintas ar neįsisąmonintas kompromisinis politinės ir teisinės vienybės aktas, kuriame akcentuojamos europinius demokratijos standartus atitinkančios parlamentinės demokratijos vertybės, pabrėžiamas politinis pliuralizmas, asmens prioritetas, reglamentuojami rinkos ūkio ir nuosavybės santykiai.
5. Atsižvelgiant į nuo 1988 metų vykusią politinę diskusiją Konstitucijos temomis, daugelio Konstitucijos projektų paskelbimą ir viešą jų nagrinėjimą, Laikinojo Pagrindinio Įstatymo nuostatų dažną kaitą ir pagaliau valdžios galių svarstymą 1992 metų gegužės mėn. referendume, - nepritariame nuomonei, kad Konstitucija buvo priimta skubotai. Lietuvos siekis greičiau tapti Europos Tarybos nare vertintinas tik kaip viena priežasčių, paskatinusių Lietuvos Respublikos Konstitucijos priėmimą 1992 metais. Objektyvūs prigimtiniai, valstybiniai ir visuomeniniai: konstitucinio stabilumo, racionalesnio valdžios galių organizavimo, efektyvesnės konstitucinių vertybių apsaugos, konstitucinio integravimo poreikiai suponavo jos priėmimo 1992 metais būtinybę.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Lietuvos Respublikos norminiai teisės aktai

1. 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucija //Vyriausybės žinios, 1922, Nr. 100 – 799.
2. 1938 m. Lietuvos Konstitucija// Vyriausybės žinios, 1938, 608 – 427.
3. 1940 m. Lietuvos TSR Konstitucija (Pagrindinis Įstatymas)// Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Konstitucija (Pagrindinis Įstatymas). – Kaunas: LTSR Valstybinė leidykla, 1940.
4. 1978 m. Lietuvos TSR Konstitucija (Pagrindinis įstatymas)// Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Konstitucija (Pagrindinis įstatymas). – Vilnius: Mintis, 1981.
5. 1988 m. lapk. 18 d. Įstatymas ,,Papildyti Lietuvos TSR Konstituciją (Pagrindinį Įstatymą) 77' straipsniu“// Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1988, Nr. 33-358.
6. 1988 m. lapk. 18 d. Įstatymas ,,Pakeisti Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio Įstatymo) 168 ir 169 straipsnius“// Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1988, Nr. 33-359.
7. 1989 m. geg. 18 d. Įstatymas ,,Padaryti pakeitimus Lietuvos TSR Konstitucijoje (Pagrindiniame įstatyme)“// Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1989, Nr. 15-166.
8. 1989 m. geg. 18 d. Deklaracija ,,Apie Lietuvos valstybinį suverenitetą“// Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1989, Nr. 15-167.
9. 1989 m. lapk. 3 d. Įstatymas ,,Dėl Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio Įstatymo) 57 straipsnio pakeitimo“// Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1989, Nr. 32-427.
10. 1989 m. lapk. 3 d. Įstatymas ,,Dėl Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio Įstatymo) 50 straipsnio pakeitimo“// Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1989, Nr. 32-428.
11. 1989 m. lapk. 3 d. Įstatymas ,,Dėl Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio Įstatymo) 5 straipsnio pakeitimo“// Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1989, Nr. 32-433.
12. 1989 m. gruod. 7 d. Įstatymas ,,Dėl Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio Įstatymo) 6 ir 7 straipsnių“// Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1989, Nr. 36-536.
13. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deklaracija ,,Apie Lietuvos valstybinį suverenitetą“//Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1989, Nr. 15 – 167.
14. 1990 m. kov. 11 d. Įstatymas ,,Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“// Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys. – Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1991, Nr. 1 – 11.

15. 1990 m. kov. 11 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Aktas „Dėl Lietuvos Nepriklausomos Valstybės atstatymo“//Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys. – Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1991, Nr. 1 – 12.

16. 1990 m. kov. 11 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Įstatymas „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“//Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys. – Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1991, Nr. 1 – 13.

17. Lietuvos Respublikos Laikinasis Pagrindinis Įstatymas// Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys. – Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1991, Nr. 1 – 13.

18. 1990 m. kov. 29 d. Įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pakeitimo“// Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, Nr. 11-333.

19. 1990 m. liep. 27 d. Įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pakeitimoir papildymo“// Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, Nr. I - 419.

20. 1990 m. rugs. 11 d. Įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 19 straipsnio pakeitimo“// Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, Nr. 27-637.

21. 1990 m. rugs. 11 d. Įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 61 str. pakeitimo“// Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, Nr. 27-639.

22. 1990 m. rugs. 11 d. Įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 80 str. pakeitimo“ // Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, Nr. 27-643.

23. 1990 m. spal. 23 d. Įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo kai kurių straipsnių pakeitimo“// Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, Nr. I-692.

24. 1991 m. saus. 8 d. Įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 8 straipsnio pakeitimo“// Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, Nr. I-918.

25. 1991 m. liep. 23 d. Įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 23 straipsnio pakeitimo“// Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, Nr. I-1625.

26. 1990 m. rugs. 11 d. Įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 94 str. pakeitimo“// Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, Nr. 27-651.

27. 1990 m. rugs. 11 d. Įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 132 str. pakeitimo“// Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, Nr. 27-653.

28. 1991 m. vas. 28 d. Įstatymas ,,Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 2 str. papildymo“// Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1991, Nr. 8-224.

29. 1991 m. lapk. 5 d. nutarimas ,,Dėl Lietuvos Respublikos konstitucingumo raidos“// Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1991, Nr. 32-874.

30. 1991 m. gruod. 10 d. nutarimas ,,Dėl laikinosios komisijos Konstitucijos projektui parengti sudarymo“// Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1991, Nr. 36-978.

31. 1992 m. vas. 11 d. nutarimas ,,Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos projekto rengimo etapų“// Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1992, Nr. 7-159.

32. 1992 m. birž. 8 d. konstitucinis aktas ,,Dėl Lietuvos Respublikos nesijungimo į postsovietines Rytų Sąjungas“// Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1992, Nr. 18- 513.

33. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas ,,Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos projekto pateikimo referendumui“// Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1992, Nr. I – 2968.

34. Lietuvos Respublikos Įstatymas ,,Dėl referendumo Lietuvos Respublikos Konstitucijai priimti“//Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1992, Nr. I – 2966.

II. Specialioji literatūra

35. Andriukaitis V.P. Konstitucinė kolizija Aukščiausiojoje Taryboje// Lietuvos Respublikos Konstitucija penkerių metų retrospektyvoje. – Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1998.

36. Anušauskas A., Bagušauskas J. R., Blažytė D. ir kt. Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988 – 1991 metais. – Vilnius: Diemedžio leidykla, 2000.

37. Baltijos kraštų kelias į Nepriklausomybę. (Įvykių kronika). – Vilnius, 1997.

38. Bauža Č. Valstybės atkūrimo prielaidos ir eiga (1988 – 1991)// Penkeri Lietuvos valstybingumo atkūrimo metai (Konferencijos medžiaga). – Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1997.

39. Bauža Č. 1990 – 1992 m. politinio konstitucinio proceso Lietuvoje ypatybės// Lietuvos Respublikos Konstitucija penkerių metų retrospektyvoje. – Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1998.

40. Berman H.J. Teisė ir revoliucija. Vakarų teisės tradicijos formavimasis. – Vilnius: Pradai, 1999.

41. Brazaitytė V., Kaganas I. Kairiųjų konstitucinės pratybos// Lietuvos aidas, 1991 m. geguž. 9 d.

42. Buračas A. Valstybės suvereniteto konstitucinės ištakos// Lietuvos Respublikos Konstitucija penkerių metų retrospektyvoje (Konferencijos medžiaga), Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1998.

43. Burkauskas A. Laukiant Lietuvos konstitucijos// Respublika, 1992 m. vas. 26 d.

44. Busilas P. O jeigu padėtume pamatą?// Lietuvos aidas, 1992 m. kov. 26 d.

45. Deputatai apie liberalų konstituciją// Vilniaus lairaštis, 1992 vas. 26 d.

46. Dominas G. Lietuva verta demokratiškos Konstitucijos// Justitia, 1991 m. rugp. 1–15 d.

47. Geleževičius R. Ar rinksime Steigiamąjį Seimą?// Justitia, 1991 m. spal. 1 – 15 d.

48. Genzelis B. Lietuvos valstybės konstitucinių pagrindų nustatymas//Penkeri Lietuvos valstybingumo atkūrimo metai (Konferencijos medžiaga). – Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1997.

49. Genzelis B. Lietuvos Respublikos Konstitucijos rengimo peripetijos// Mūsų konstitucionalizmo raida (Straipsnių rinkinys). – Vilnius, 2003.

50. Hayek F. A. Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. – Vilnius, 1988.

51. Ilgūnas G. Konstitucija ir dabartis// Lietuvos aidas, 1991 m. birž. 21 d.

52. Jarašiūnas E. Kitokia teisė// Atgimimas, 1992 m. spal. 5 d., Nr. 39.

53. Jarašiūnas E. Žvelgiant į Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstituciją platesniame konstitucionalizmo raidos kontekste// Jurisprudencija, 2002, t. 30(22).

54. Jarašiūnas E., Kūris E., Maksimaitis M. Lietuvos konstitucinė teisė. – Vilnius: Lietuvos Teisės universitetas, 2002.

55. Krupavičius A, Lukošaitis A. Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida. – Vilnius: Poligrafija ir Informatika, 2004.

56. Landsbergis V. Sąjūdis po suvažiavimo// Atgimimas, 1988 m. lapk. 11 d.

57. Landsbergis V. Laisvės byla. – Kaunas: Spindulys, 1992.

58. Landsbergis V. Kovo 11 – osios aktų idėjos// Penkeri Lietuvos valstybingumo atkūrimo metai (Konferencijos medžiaga). – Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1997.

59. Landsbergis V. Iš laikinosios į pastovią// Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė (Konferencijų medžiaga). – Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 1998.

60. Landsbergis V. Lūžis prie Baltijos. Politinė autobiografija. – Vinius: Vaga, 1997.

61. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis. Steigiamasis suvažiavimas. – Vilnius, 1990.

62. Lietuvos Sąjūdis ir valstybės idealų įgyvendinimas. – Vilnius: LII, 1998.

63. Lietuvos Sąjūdžio Seimo nutarimas// Lietuvos aidas, 1991 m. gruod. 5 d. Nr. 234.

64. Lapinskas K. Lietuvos konstitucijų istorinių teisinių sąsajų beieškant// Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė (Konferencijų medžiaga). – Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 1998.

65. Lapinskas K. Naujas žingsnis rengiant suderintą Konstitucijos projektą// Atgimimas, 1992 m. rugsėjo 28 d., Nr. 38.

66. Moralinės nepriklausomybės deklaracija// Sąjūdžio žinios, 1988 m. lapkr. 20 d.

67. Mesonis G. Valstybės valdymo forma Konstitucinėje teisėje: Lietuvos Respublikos ir Vidurio ir Rytų Europos kontekste. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003.

68. Ozolas R. Lietuvos valstybingumo atkūrimo strateginės nuostatos (1989 – 1991)// Penkeri Lietuvos valstybingumo atkūrimo metai (Konferencijos medžiaga). – Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1997.

69. Ozolas R. 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos prielaidos// Lietuvos Respublikos Konstitucija penkerių metų retrospektyvoje (Konferencijos medžiaga), Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1998.

70. Pečeliūnas S. Konstitucinės nuostatos ir prioritetai retrospektyvoje// Lietuvos Respublikos Konstitucija penkerių metų retrospektyvoje. – Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1998.

71. Prapiestis J., Žilys J. Kelias į Lietuvos Respublikos Konstituciją// Lietuvos aidas, 1992 m. spal. 21.

72. Radžvilas V. Konstitucinių žaidimų kaina// Lietuvos rytas, 1992 m. birž. 16 d. Nr. 116.

73. Rekašius Z. V. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis// Akiračiai, 1998, Nr. 8.

74. Sinkevičius V. Lietuvos Respublikos pilietybė 1918 – 2001 metais. – Vilnius, 2002.

75. Šatas J. Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo keliai// Gimtasis kraštas, 1989 m. birž. 22 – 28 d.

76. Šileikis E. Alternatyvi konstitucinė teisė. – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.

77. Tarptautinių žodžių žodynas. – Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985.

78. Vaišnoras A. Pro et contra Prezidentui// Lietuvos aidas, 1991 m. lapk. 26 d.

79. Vinkleris P. Lietuvos Respublikos Prezidento statusas ir įgaliojimai. – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2002.

80. Žilys J. 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos kai kurios politinės ir teisinės ištakos// Mūsų konstitucionalizmo raida (Straipsnių rinkinys). – Vilnius, 2003.

81. Žilys J. Konstitucijos stabilumas teisinės kultūros kontekste// Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė (Konferencijų medžiaga). – Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 1998.

82. Žilys J. Iš konstitucionalizmo istorijos. Konstitucijos koncepcijos metmenys – žingsnis Lietuvos Respublikos Konstitucijos link// Justitia, 2001 Nr. 3; Nr. 4 – 5.

83. Žilys J. Konstitucinio Teismo doktrinos formavimasis ir įtvirtinimas Lietuvos teisinėje sistemoje. (Daktaro disertacija). – Vilnius, 2000.

84. Žumbakis P. Tauta ir valdžia// Šiaurės atėnai, 1992 m. kov. 27 d..

III. Stenogramos

85. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) tryliktoji sesija. 1989 m. rugsėjo mėn. 22 – 23 d., 1989 m. rugsėjo mėn. 28 – 30d.. – Vilnius: Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Prezidiumo leidykla, 1989.

86. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) keturioliktoji sesija. 1989 m. lapkričio mėn. 3 – 4 d. – Vilnius: Lietuvos TSR Aukščiausios Tarybos ir Prezidiumo leidykla, 1989.

87. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) penkioliktoji sesija. 1989 m. lapkričio mėn. 23 – 24 d., 1989 m. gruodžio mėn. 4 – 7 d. – Vilnius: Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Prezidiumo leidykla, 1989.

88. Lietuvos TSR Aukščiausios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) šešioliktoji sesija. 1990 m. sausio mėn. 15 d. – Vilnius: Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Prezidiumo leidykla, 1990.

89. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) septynioliktoji sesija. 1990 m. vasario mėn. 7 – 9 d., 1990 m. vasario mėn. 12 – 14 d. – Vilnius: Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Prezidiumo leidykla, 1990.

90. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) šeštoji sesija. 1992 m. spalio 7, 12, 13, 29 d., lapkričio 19 d. 16 – 19 ir 4 neeiliniai posėdžiai. Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1995.

IV. Projektai ir kiti dokumentai

91. 1988 m. birželio – rugsėjo mėn. Mokslų Akademijos komisijos parengtas Lietuvos TSR Konstitucijos projektas. Komisijos vardu pasirašė E. Vilkas ir J. Bulavas //Atgimimas, 1988 spal. 10 d..

92. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo sudarytos darbo grupės, kurią sudarė teisininkai ir Sąjūdžio atstovai, parengtas Lietuvos TSR Konstitucijos projektas //Atgimimas, 1988 lapk. 15 d..

93. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų komisijos parengtas Lietuvos TSR Konstitucijos projektas// Tiesa, 1989 vas. 28 d.

94. Lietuvos teisininkų ir filosofų draugijų autorinės grupės 1990 m. gegužės mėn. parengtas Konstitucijos projektas// Š. Vilčinskas. Lietuvos Konstitucijos projekto principai. - Vilnius: Viltis, 1991.

95. Lietuvos Respublikos Konstitucijos koncepcijos metmenys// Lietuvos aidas, 1991 geg. 10 d.

96. Teisininkų iš JAV L. Wyman ir B. Džonson parengtas Konstitucijos projektas// Atgimimas, 1991 birž. 20 – 27 d.

97. Liberalų Sąjungos parengtas Konstitucijos projektas// Lietuvos aidas, 1992 vas. 25 d.

98. Lietuvos Demokratinės Darbo partijos parengtas Konstitucijos projektas// Tiesa, 1991 bal. 23, Nr. 77(14583).

99. Aukščiausiosios Tarybos Laikinosios komisijos Konstitucijos projektui parengti paruoštas Konstitucijos projektas// Lietuvos aidas, 1992 geg. 1 d.

100. Sąjūdžio koalicijos „Už demokratinę Lietuvą“ Konstitucijos projektas// Lietuvos aidas, 1992 geg. 14 d., Lietuvos aidas, 1992 rugs. 11 d.

101. Referendumui pateiktas Konstitucijos projektas, kuriam 1992 m. spalio 13 d. pritarė Aukščiausioji Taryba// Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1992, Nr. 31 – 953.

SANTRAUKA

Dabartinė Lietuvos Respublikos Konstitucija – viena iš Vidurio ir Rytų Europos šalyse XX amžiaus pabaigoje priimtų konstitucijų. Neabejotina, jog jos koncepciją įtakojo tiek nacionaliniai, tiek tarptautiniai veiksniai: šalies konstitucinės tradicijos, prof. M.Romerio autoritetingos idėjos, Lietuvos bei užsienio mokslininkų siūlymai, buvusio režimo institutai, Vakarų Europos konstitucijų demokratinės nuostatos, Vidurio bei Rytų Europos šalių patirtis.

Šis darbas – tai trumpo, tačiau daugiabriaunio ir politine bei teisine prasme sudėtingo 1988 – 1992 metų Lietuvos konstitucionalizmo laikotarpio analizė, rodanti kaip brendo ir kito konstitucinio reguliavimo vizija, kaip dabartinės Konstitucijos kūrybos procesą įtakojo tolydžio kintanti politinė teisinė tikrovė bei konstitucinio proceso politinė kasdienybė.

Kompleksiškai taikant istorinį teisinį, priežasčių, norminių ir nenorminių dokumentų analizės bei kitus teisinius metodus magistro darbe prieinama išvados, jog Konstitucijos rengimas – nuoseklus ir tikslingas tinkamiausio konstitucinio modelio kūrybos ir paieškos procesas. Nors Konstitucijos kūrimo metu vyko gana aštri politinė ir teisinė konfrontacija, tačiau dabartinį pagrindinį įstatymą galima pagrįstai vadinti – politinio ir teisinio kompromiso rezultatu. Pabrėžtina, jog tai buvo ne tik politinių partijų ar politinių lyderių pasiektas kompromisas, bet taipogi ir žmonių susitarimas. Vienas iš argumentų, Konstitucijos teikimas priimti Lietuvos piliečiams referendumo keliu. Nors būta abejonių, jog Tauta dar nėra subrendusi tokiems sprendimams, vis dėlto akivaizdu, jog politinis teisinis piliečių, dalyvavusių referendume mentalitetas sudarė sąlygas priimti Konstituciją, įtvirtinančią liberaliojo konstitucionalizmo idėjas: teisinę valstybę, valdžių atskyrimą, konstitucinį teisingumą, asmens autonomiškumą.

Atsižvelgiant į nuo 1988 metų vykusią politinę diskusiją Konstitucijos temomis, daugelio Konstitucijos projektų paskelbimą ir viešą jų nagrinėjimą, Laikinojo Pagrindinio Įstatymo nuostatų dažną kaitą ir pagaliau valdžios galių svarstymą 1992 metų gegužės mėn. referendume, - magistro darbe nepritariama formaliam ir paviršutiniškam požiūriui, kad Konstitucija buvo priimta skubotai - vien siekiant kuo greičiau tapti Europos Tarybos nare. Atliktas tyrimas patvirtina, jog dabartinė Lietuvos Respublikos Konstitucija 1992 m. rudenį buvo priimta ne tik siekiant greičiau tapti pripažinta demokratine valstybe, įvairių tarptautinių organizacijų dalyve, bet pirmiausia - siekiant pagaliau užtikrinti konstitucinį stabilumą, racionalią valdžių pusiausvyrą, efektyvesnę konstitucinių vertybių apsaugą, atsižvelgiant į nepakankamo tautinių mažumų pasitikėjimo ir suinteresuotumo atkurtu Lietuvos valstybingumu suponuotą konstitucinio integravimo būtinybę. Galima tvirtinti, kad 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucija – reali teisinių, politinių, socialinių žmonių lūkesčių įtvirtinimo forma.

SUMMARY

The present constitution of the Republic of Lithuania is one of the Constitutions in Central and Eastern countries adopted at the end of XX century. There is no doubt that its conception had been influenced both by national and international factors: the countries' constitutional traditions, the scholarly ideas of M. Romeris, proposals submitted by the Lithuanian and foreign researchers, institutes of former regime, democratic provisions of Western Europe, the experience of Central and Eastern European countries.

This work is the analysis of a short, but diverse and complicated both in political and legal sense of the Lithuanian constitutionalism during 1988 – 1992, demonstrating the development of the vision of the constitutional regulation, how the creative process of the present Constitution was influenced by the changing political legal reality and the political life of the constitution process.

The complex application of historical-legal and causal methods, using the analysis of normative and non-normative documents as well as applying other legal methods brings to the conclusion of the Master thesis that the preparation of the Constitution is a consecutive and purposeful process of creation and search for the most suitable constitutional model. Despite the fact that during the development process of the Constitution a quite heated political debate was taking place, the present Basic Law can be reasonably referred to as the result of the political and legal compromise. It should be stressed that the compromise was reached not only by political parties or political leaders alone, but also by the agreement of people. One of the arguments is the referendum for the adoption of the Constitution. Even though there were doubts about the readiness of the nation to take such decisions, it is obvious enough that the political legal mentality of the citizens who had taken part in the referendum preconditioned the adoption of the Constitution that establishes the ideas of liberal constitutionalism: the rule of law, division of powers, constitutional justice and personal autonomy.

Taking into consideration the political discussion on the Constitution (publication of many drafts of the Constitution and its public analysis, the frequent change of the provisions of the Provisional Basic Law) that started in 1998 and finally the deliberation on the power in the referendum of May 1992, the Master degree thesis does not agree with the formal and superficial position, that the Constitution was adopted hastily in order to speed the membership in the Council of Europe. The research carried out confirms, that the present Constitution of the Republic of Lithuania, was adopted in autumn of 1992, not only to become a recognized democratic state, a member of different international organisations, but first of all – in order to ensure the constitutional stability, a rational balance between the powers, a more effective safeguard of constitutional values. It can be stated, that the Constitution of the Republic of Lithuania of 1992 is a real form of establishment of peoples' legal, political and social expectations.